

ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A MAGYAR TUD. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. PAUER IMRE.

OSZTÁLYTITKÁR.

F 1922/23-140

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK SZÁM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

1895.

TARTALOM.

I. A FELELŐSSÉG ELVE A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN. (IV.) — <i>Dr. Ferdinandy Gézától</i>	464
II. AZ AESTHETIKAI ÉRZÉSEK PSYCHOLOGIÁJA. (II.) — <i>Dr. Pekár Károlytól</i>	500
III. PARLAMENTI REFORM. (III.) — <i>Dr. Balogh Arthurtól</i>	523
IV. RENAN ERNŐ. — <i>Bodnár Zsigmondtól</i>	554
V. HÁZASSÁGJOGUNK REFORMJA NEMZETKÖZI VISZONYULATAIBAN. — <i>Várnai Sándortól</i>	565
VI. IRODALOM. « <i>Revue politique et parlementaire.</i> » — « <i>Revue philosophique.</i> » — n-r. — « <i>Revue Occidentale.</i> » K-n. — Max Vernon: « <i>Allgemeine Physiologie.</i> » Heller Ágost. — Dr. Ferdinandy Géza: « <i>A királyi hatalom és méltóság Magyarországon.</i> » — Szilágyi Sándor: « <i>A magyar nemzet története.</i> » — Fraknói Vilmos: « <i>A magyar királyi kegyelmi jog Szent Istvántól Mária Teréziáig.</i> » — Dézsi Lajos: « <i>Bogáti Fazekas Miklós élete és írói működése.</i> » — n-r. — « <i>Dr. Simon József Sándor és az «Athenaeum.»</i> » — n-r. — Földes Béla: « <i>Társadalom- és gazdasággazdasági könyvtár.</i> »	573

Az «ATHENAEUM» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául.

Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára 5 frt. Előfizethetni az Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Akadémia palotája).

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

A szerkesztésért kizárólag a szerkesztő felelős.

A FELELŐSSÉG ELVE A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN.

— Negyedik és befejező közlemény. —

A ministeri felelősség.

I. Mint már említém, a ministerium alkotmányunk szerint kettős állást foglal el az állami életben, mert egyrésztől a király bizalmából és az ő kinevezése alapján a királyi kormányzat legfelsőbb szerve; másrésztől az országgyűlési többség bizalmából a király tanácsa.

Az első minőségben az országgyűlés ellenőrzése alatt áll, a mennyiben felvilágosításokat adni tartozik és minden hivatalos eljárásáért és minden rendeletért, melyet aláír, felelős; a második minőségben pedig csakis az országgyűlés bizalma alapján működhetik, mert ha az országgyűlés iránta bizalmatlanságát fejezi ki, elveszti az erkölcsi alapot arra, hogy a királyt az országgyűlési többség nevében tanácscsal ellássa.

Az 1848. évi III. t.-cz. 4. §-a szerint a ministeriumnak minden egyes tagja mindennemű hivatalos eljárásáért felelős; a 32. §. értelmében pedig a ministerek felelősségre vonhatók:

a) minden oly tettért vagy rendeletért, mely az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fennálló törvények rendeletét, az egyéni szabadságot, a tulajdon szentségét sérti, s általuk hivatalos minőségben követtetik el, vagy adatik ki;

b) a kezeikre bízott pénz és egyéb értékek elsikkasztásáért, vagy törvényellenes alkalmazásáért;

c) a törvények végrehajtásában, vagy a közcsend* és bátorság fentartásában elkövetett mulasztásokért, a mennyi-

ben ezek a törvény által rendelkezésükre bízott végrehajtási eszközökkel elháríthatók volnának.

A ministerek a fentiek szerint háromféle módon követhetnek el olyasmit, a miért felelősségre vonhatók, ú. m. közvetlenül a tiltott cselekményekre irányuló tevékenységgel (pl. rendelet kiadásánál), a királynak adott gonosz tanácscsal és végre a kötelességszerű tevékenység elmulasztásával.

Mind a három esetben a minister azért válik felelőssé, mivel hivatalos eljárásával az államot veszélyezteti. Mert ha akár az ország függetlensége, alkotmánya vagy törvényei ellen cselekszik, vagy ilyen cselekményeket tanácsával felidéz, illetőleg ellenjegyzésével ily cselekményekhez hozzájárul, akár nem teszi meg az államot fenyegető veszély elhárítására a szükséges lépéseket, az állami életorganismus rendes működését zavarja meg.

Az ily értelemben vett ministeri felelősség, minthogy ez az alkotmánynak és a jogrendnek jogi kényszereszközökkel való fentartását czélozza. jogi felelősségnek neveztetik.

Nem idegen alkotmányunkban azon elv, hogy mindazon büntények felett, melyek az államot támadják, az országgyűlés tekintse magát illetékes bírónak. Így a hűtlenségi perekben, így egyik-másik országos főméltóság ellenében — mint már említém — az országgyűlés hozott ítéletet.

Ezen elv alapján állott az 1848. évi törvényhozás is akkor, a midőn a ministerek jogi felelősségrevonásának módját meghatározta.

A képviselőház, mint a nemzeti akarat letéteményese és a királyi kormányzat ellenőrzésére hivatott testület, van leginkább abban a helyzetben, hogy a törvény betűihez való ragaszkodás nélkül, csupán az állam közjáva szempontjából ítélhesse meg a kormány cselekményeit, és épen ezért van leginkább hivatva arra, hogy a ministerek ellen a vádemelés jogát gyakorolhassa.

Ezen alapon áll az 1848. évi III. t.-cz. 33. §-a, mely szerint a ministerek vád alá helyztatását az alsótábla, szavazatainak általános többségével rendeli el. A vádindítványt természetesen bármely országgyűlési képviselő megteheti.

Ugyanezen törvény 34. §-ának intézkedése szerint a bíráskodást a főrendiház által saját tagjai közül titkos szavazással választott bíróság nyilvános eljárás mellett gyakorolja és a büntetést a vétséghez képest aránylag határozza meg.

Választatik pedig összesen 36 tag, kik közül azonban 12-tőt a képviselőház által a vádper elővitelére kiküldött biztosok, 12-tőt pedig a vád alá helyezett ministerek vehetnek vissza. Az ekként alakított 12 személyből álló bíróság mondja ki az ítéletet.

Ezen bíróság sokban hasonlít egy esküdtszéki bírósághoz, mert a vétkesség kimondásában nincsen a törvény betűjéhez kötve, hanem csakis legjobb lelkiismeretét tartozik követni és ítélete ellen felelkezésnek helye nem lehet. De hatásköre messze túlterjed a rendes esküdtszékek hatáskörén, a meny nyiben nemcsak a vétkesség kérdésében határoz, hanem a büntetést is maga szabja ki; sőt a büntetés kiszabásánál sincsen a büntető törvények szabványaihoz kötve, világosan felhatalmaztatván a törvényben arra, hogy «a büntetést a vétséghez képest aránylag határozza meg».

A büntetés nemének meghatározásában azonban ezen arbitrarius bíróság is korlátolva van, nem ugyan a törvény világos rendelkezése által, mint inkább a dolog természetéből kifolyólag; és ez az, hogy csak oly büntetésnemet alkalmazhat a ministerekre nézve, mely az érvényes hazai törvényekben büntetésnem gyanánt el van ismerve. Így ítélet halálra, fegyházra, börtönre stb., de nem ítélet száműzésre, jószágvesztésre, keréketörésre stb.

Nehogy pedig az országgyűlés által történt elmarasztalás a kegyelmezés által kijátszható legyen, az 1848. évi

III. t.-cz. 35. §-a kimondja, hogy az elmarasztalt miniszterre nézve a királyi kegyelmezési jog csak általános bűnbocsánat esetében alkalmazható.

Az 1867. évi XII. t.-cz. 50. és 51. §-ai a miniszterek jogi felelősségét a közös miniszterekre is kiterjesztik, azzal az eltéréssel, hogy a közös miniszterek vád alá helyezését nem a magyar képviselőházra, hanem a delegatiókra bízák, a per bíróságát pedig akként rendelik megalakítani, hogy mindkét delegatio saját állama törvénytudó független állású polgárai közül választ 24-et, a kettő együtt 48-at, kik közül a másik delegatio törölhet 12-tőt, a kettő együtt 24-et, a vádlott miniszter szintén 12-tőt. Marad tehát legkevesebb 12 tag és pedig 6 magyar, 6 osztrák, a kik együtt a vádper bírái.

Kivételt e tekintetben a közös pénzügyminiszter képez, ki ellen a függő államadósságok törvényellenes kezelésért és közös kölcsön felvétele esetén ennek kezeléseért a magyar országgyűlés is emelhet vádat; de a per bírója ez esetben is a delegatio által választatik.*

A horvát-szlavon-dalmátországi bán az 1868. XXX. t.-cz. 50. §-a értelmében a horvát-szlavon-dalmát országgyűlésnek felelős.

Ezen felelősséget az 1874. évi január 10-én szentesített horvát autonóm törvény a horvát országos kormány felelősségével együtt következőképen szabályozza.

A bán, illetve helyettese, az országgyűlés által felelősre vonható, illetve vád alá helyezhető minden cselekményért vagy mulasztásért, mely által a Horvát- és Szlavonországokban érvényes állami alaptörvények egyike, különösen pedig az ezen országok közt egyrészlől s a magyar királyság közt másrészlől kötött közjogi kiegyezésről szóló állami alaptörvény, avagy más valamely törvény szándékosan súlyosan meg-

* A közös miniszterek felelősségére nézve lásd szerzőnek «Magyarország közjogi viszonya Ausztriához» című művét. 144—147. l.

sértetik; továbbá minden cselekményért vagy mulasztásért, mely-lyel a horvát és szlapon királyságoknak önállósága a magyar korona országaival való kapcsolatában, avagy ezen kapcsolat maga, szándékosan megsértetik vagy veszélyeztetik. (1. §.)

A bán, illetve helyettesének felelőssége az illető osztály-
főnököt is terheli, a közreműködése mellett a bán vagy helyettese által végrehajtott kormánycselekedetekért, ha csak ily cselekedet ellen írásban óvást nem emelt. (2. §.)

A vádalahelyezés felett az országgyűlés határoz és a vád $\frac{2}{3}$ szótöbbséggel határozható el. A vádat az országgyűlés által saját kebeléből választott két tag képviseli.

A per bírósága, mely regnicolaris bíróságnak nevezte-
tik, áll a horvát-szlavon-dalmát hétszemélyes tábla biráiból, a báni tábla, valamint a zágrábi és eszéki törvényszék elnökei-
ből, a báni tábla legidősebb két birájából, összesen 12 tagból. Továbbá 12 tagot választ az országgyűlés, saját tagjainak kizá-
ráásával, a törvénytudó horvát-szlavon illetőségű polgárok közül.

Hat tagot a vádlott, hatot a vádló visszavethet olykép
hogy hat birói és hat választott tag maradjon. A bíróság
elnöke a hétszemélyes tábla elnöke.

A bíróság az ítélethozatalnál a törvényes bizonyítékok-
hoz kötve nincsen, lelkiismerete szerint és titkos szavazással
ítél s az elmarasztaláshoz $\frac{2}{3}$ szótöbbség kívántatik.

Ezen bíróság azonban nemcsak összealkotási módjára
különbözik azon bíróságtól, mely a vád alá helyezett magyar
ministerek felett ítél, hanem főképen abban is, hogy más
büntetést nem alkalmazhat, mint a hivatalvesztést, mely az
államszolgálatban való ismétalkalmazást kizárja, és a szol-
gálatból való egyszerű elbocsátást.

Az idézett törvény 5. §-a a bűnösnek ítélt bán, vagy
osztályfőnök által okozott magánjogi kártérítési igények,
a 29. §. pedig a büntető-törvényekbe ütköző cselekmények
feletti ítélezést a rendes bíróságok körébe utalja.

Mindezekből látható, hogy a bán és a horvát országos kormány felelőssége nemcsak annyiban különbözik a magyar ministerek felelősségétől, hogy e felelősség nem annyira hatályos, mint a magyar ministereké, mivel úgy a vádalá helyezéshez, mint az elmarasztaláshoz $\frac{2}{3}$ szótöbbség kívántatik; hanem főképen abban, hogy a bán ellen emelt vádper bírósága egy az országgyűlésen kívül álló fegyelmi bíróság, a bán felelőssége nem jogi, hanem fegyelmi felelősség, a fenforgó büntető- vagy magánjogi kérdésekben pedig már a rendes bíróságok, rendes eljárás szerint ítélnék a fegyelmi úton elbocsátott bán vagy osztályfőnök felett.

Mint mondám, a ministerek jogi felelősségének célja a királyi kormányzatnak az alkotmány s a jogrend korlátai közé szorítása.

Hogy az országgyűlés a ministeriumot a törvények betartására kényszeríthesse, a felett folytonos ellenőrzést kell gyakorolnia. De az országgyűlés nincsen azon helyzetben, hogy a kormány pénzkezelését és annak törvényességét pontosan ellenőrizhesse, mert egy oly nagy testület, mint az országgyűlés, a pénzügyi ellenőrzés gyakorlására képtelen. Az 1848. évi III. t.-cz. 32. §. *b*) pontjában megállapított felelősség tehát hatálytalan maradna, ha nem volna egy oly állami szerv, mely ezen ellenőrzés gyakorlására képes és ha törvényellenességet észlel, azt az országgyűlés tudomására hozza.

Ezen állami szerv az 1870. évi XVIII. t.-cz. által felállított állami számvevőszék, melynek elnöke ministeri rangban és fizetésben van és a képviselőház kezdeményezése folytán az országgyűlés által kijelölt három egyén közül a király által élethossziglan neveztetik ki. Alelnöke és számtanácsosai a számvevőszék elnökének javaslatára a miniszterelnök ellenjegyzése mellett neveztetnek ki. Az elnök, alelnök és számtanácsosok egymásközt, vagy a ministerekkel sem egyenes ági, sem első- vagy másodízi oldalági rokonságban, illetőleg sógorságban nem állhatnak.

A számvevőszék említett és egyéb hivatalnokai az országgyűlés egyik házának sem lehetnek tagjai és nem viselhetnek oly állami vagy magánhivatalt, állást vagy tisztséget, mely számadási vagy vagyoni felelősséggel jár, a természetes és törvényes gyámság kivételével. Továbbá sem közvetlenül, sem hozzátartozóik vagy más közvetítők által nem vehetnek részt oly vállalatokban, melyek az állammal bárminő segélyezési vagy szerződési viszonyban állanak.

A számvevőszék elnöke az országgyűlésnek felelős minden mulasztásért vagy törvényellenes eljárásért, melyet vagy maga követ el, vagy a melyet — tudomása lévén róla — jelentésében az országgyűlés elé nem terjeszt. A felelősségrevonás a ministerekével azonos módon történik.

Az állami számvevőszék azonban csak utólagos ellenőrzésre van hivatva, nem úgy, mint a belga vagy az angol hasonló intézmény, mely visájának megtagadásával a ministerek pénzültványainak kifizetését is megakadályozhatja.

Az állami számvevőszék a ministeriumok számadásait a havonként elébe terjesztett számadások alapján megvizsgálja, az általa gyakorolt összes ellenőrzés eredményéről évnegyedi kimutatásokat készít, azt észrevételei kíséretében a ministertanáccsal közli, évenként szeptember 1-ig pedig a megelőző évre vonatkozó zárszámadást, egybehasonlítva az azon évre megállapított költségvetéssel, elkészíti s észrevételei kíséretében a ministertanáccsal közli. Ezt azután a miniszterelnök a ministertanács idevonatkozó határozataival együtt az országgyűlés elé terjeszti.

A zárszámadással egyidejűleg az államvagyon mérlegét, valamint az államháztartás, az államvagyon és az államadóságok kezelése körül a megelőzőt kezelési évben szerzett tapasztalatairól szóló jelentését is elkészíti, melyet a miniszterelnök a ministertanács észrevételei kíséretében szintén az országgyűlés elé terjeszt.

Az állami számvevőszék ezen alakjában alkalmas szerv arra, hogy az állam pénzügyei körül a ministerek visszaéléseit felfedezze, de nem alkalmas szerv arra, hogy ily visszaéléseket előzetesen meg is gátolhasson.

A számvevőszék az országgyűlés bármely házának kívánatára a számadásokat vagy magának a háznak, vagy a ház küldöttségének megvizsgálása alá terjeszteni tartozik.

A ministerium pénzügyi ellenőrzése a számvevőszék közvetítése által az országgyűlésnek igen meg van könnyítve, mert a tulajdonképeni ellenőrzést egy az országgyűlésnek felelős és a ministeriumtól és a pártélettől független hatóság, — mely az ellenőrzés eredményéről az országgyűlésnek jelentést tenni tartozik — sokkal inkább képes elvégezni, mint maga az országgyűlés.

A közös ministerek pénzügyi ellenőrzését a közös számvevőszék és a függő államadóságok kezelését ellenőrző bizottságok gyakorolják.

II. De a ministerek nemcsak abban az értelemben felelősek az országgyűlés előtt, hogy az alkotmányba vagy törvénybe ütköző rendeletet ki ne adjanak, ilyenhez hozzá ne járuljanak, vagy a királynak törvény vagy alkotmányba ütköző cselekményt ne tanácsoljanak; hanem azon minőségükből kifolyólag, hogy az országgyűlés bizalmi férfiai a király tanácsolására, abban az értelemben is felelősök, hogy az országot oly irányban kormányozniok nem szabad és a királynak olyan tanácsot ne adjanak, a mely az országgyűlési többségnek nem tetszik, a mely miatt az országgyűlési többség bizalma tőlük elfordul.

A ministerium ugyanis oly szoros erkölcsi függésben van az országgyűléssel, hogy csakis ott és addig képes az állam kormányzását az állam javára vezetni, a hol és a meddig ő a helyzet ura az országgyűlésen, ő vezérli az országgyűlés tanácskozásait, az országgyűlés az ő törvény-

javaslatait és propositióit fogadja el, és az általa adott felvilágosításokat tudomásul veszi.

Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a ministeriumot az országgyűlésen többségben lévő párt támogatja, propositióinak elfogadását biztosítja. És hogy ez elérhető legyen, a ministeriumnak az országgyűlés többségben lévő pártjának vezérférfiai közül kell kineveztetnie, mert az országgyűlési pártok természetesen csak saját pártvezéreik iránt viseltethetnek bizalommal.

Ha ellenben a ministerium az országgyűlési többség bizalmát nem bírja, annak természetes következménye az, hogy minden propositiói és törvényjavaslatai az országgyűlés által gyanakvólag fogadtatván, leszavaztatnak. az országgyűlési többség részéről a kormány folytonos támadásoknak van kitéve. az ellentét a kormány és az országgyűlés között állandóvá lesz és annyira elmérgesedhet, hogy az erkölcsi motívumok háttérbe szorulván, az országgyűlés az őt megillető jogositványok merev alkalmazásának terére lép, s a költségvetés és az évi ujonczjutalék megtagadásának jogával élve, s a kormányzást a kormánynak lehetetlenné téve. és a minisztereket folytonos felvilágosítások követelésével zaklatva, az egész állami életet megzavarja és a törvényhozói és végrehajtó hatalom közötti elkeseredett harcnak színterévé teszi.

Ezen veszedelmes kényszerhelyzet bekövetkeztetésének elhárítására fejlődött ki a parlamentaris kormányformával bíró államokban. és ezek mintájára nálunk is, azon törvényben ki nem mondott és csupán erkölcsi tekinteteken alapuló alkotmányos jogelv, hogy a ministerium csak addig maradhat helyén, a míg az országgyűlési többségnek, jelesen a képviselőház többségének bizalmát bírja, és ezen alapon az országgyűlés tárgyalásainak vezérelésére képes.*

* A politikai felelősség legelőször Angliában fejlődött ki. II. Vilmos ugyanis 1693 óta ministeriumát egyező véleményű tagokból alakította,

Ennek pedig a következő alapfeltételei vannak:

először a királynak erkölcsi kötelessége ministeriumát a többségben lévő vezéregyéniségei közül választania;

másodszor a ministeriumnak oly törvényjavaslatokat kell az országgyűlésen benyújtania, a melyeket az országgyűlési többség szükségesnek tart és helyesel;

harmadszor a törvényeket oly szellemben kell végrehajtatnia, a mily szellemben azokat az országgyűlési többség végrehajtatni kívánja;

a parlament erősebb pártjából, a wighekből vette és a parlament alsóházába is bevezette. (Concha: Újk. alk. II. 451. 1.) Ezáltal a kormány a parlamenti többség politikai irányának képviselőjévé vált, a miből azon elv fejlődött ki, hogy ha a kormány nem a parlamenti többség kifolyása, megszűnvné közte és a parlament közti erkölcsi és politikai kapocs, tovább nem kormányozhat. Ekként a kormány a parlamentnek politikailag is felelőssé kellett, hogy váljék.

Ebből aztán a királyra azon moraliter kötelező jogelv fejlődött ki, hogy ministereit — a kiknek hozzájárulása nélkül a II. György (uralk. 1760-ig) óta általánosan elismert jogelv értelmében egymagában semmiféle kormányzati ténny nem végezhetett — a parlament alsóházának többségben levő pártjából válaszsza; mert különben a kormány nélkülözne az erkölcsi alapot arra, hogy a nemzet többsége politikai meggyőződésének kifolyásául legyen tekinthető.

De oly jogszabály, mely ezen jogelvet törvénybe iktatná, vagy oly törvénybeli intézkedés, a melynek segélyével a király ezen elvhez való alkalmazkodásra kényszeríthető volna, Angliában sincsen, mert a vádemelés csak jogsértés vagy rossz kormányzás miatt vehető sikerrel alkalmazásba, a költségek megtagadása pedig — habár jogában áll az angol alsóháznak — nem elég hatalmas eszköz erre, mert Angliában nincsen az összes jövedelmekre vonatkozó költségvetési törvény és az angol alkotmányos gyakorlat szerint a költségek megtagadása nem is szokott a kormány iránti bizalmatlanság kifejezésére felhasználtatni. Mi kényszeríti hát a királyt arra, hogy ministeriumát a parlamenti többségből vegye? Azon erkölcsi felelősség érzülete, mely tiltja neki, hogy az alkotmány alapelveinek és a nemzeti közérzületnek megsértésével a királyság tekintélyét aláassa. Mi kényszeríti hát a ministeriumot, hogy elhagyja állását, ha a parlamentben többséggel nem

végre negyedszer a királynak oly tanácsokkal kell szolgálnia, hogy azok az országgyűlési többség előtt tetsző uralkodói cselekményeknek képezzék indító rugóit.

Egyszóval: a kormány oly politikát űzzön, mint a melyet az országgyűlési többség kíván, mert ha ezt nem teszi, eljátsza a bizalmat és a képviselőház bizalmatlanságának bármily alakban való megnyilatkozása esetén állásáról le kell mondanania.

A ministerium tehát nemcsak az alkotmány és a törvények megsértése miatt felelős az országgyűlésnek, hanem felelős azon politikáért is, melyet folytat, illetőleg a király-

bír? Azon kellemetlen helyzet, a melybe azáltal jut, hogy a parlamentben minden kormányzati cselekménye helytelennek találják és ezáltal a nemzet előtt tekintélye lerontatik.

A királynak jogában áll ministereit tetszése szerint megválasztani, a parlamentet pedig feloszlatni, a mennyiszer akarja. Ebben szintén csak erkölcsi felelősségérzete által korlátoltatik és nem volt rá eset, hogy ezen jogát kétszernél többször vegye alkalmazásba, épen úgy, mint a lordok háza is moraliter érzi magát kötelezve arra, hogy az alsóház határozatait kétszernél többször vissza ne utasítsa, mert érzi, hogy a nemzeti akarat az alsóházban nyilvánul és a nemzeti akarral való merev ellenkezés csak veszedelmet hozhat az államra, a királyságra és a lordok házára egyaránt.

Mint ezekből látható, az angol államéletben nem a jogszabályok által létesített mechanikus működés jut kifejezésre, hanem a nemzeti erő és a magasabb állami ethika ereje nyilatkozik meg abban, mely a jogszabályokat formailag érvényesnek elismeri ugyan, de az állami életben nem egyszer mellőzi azokat és helyettök a magasabb erkölcsi kívánalmaknak inkább megfelelő alkotmányi jogelveket emeli érvényre.

Jól mondja Concha, hogy «az angol nemzet évszázadokon át államilag oly fegyelmezetté, állami főszerveinek jogi önállósága oly elismertté lett, hogy nem kell félnie, ha magát életében a jog világos, részletes szabványai helyett a morálnak alanyi fölfogást, méltatást engedő és kívánó iránytűjére bizza, valamint a jól sikerült családban a tagok tudják ugyan viszonyuk jogi határait, de magukat nem ezek, hanem a családi élet magasabb etikája által vezettetik».

nak minden politikai vonatkozású cselekményeiért is, a melyet tanácsával előidéz, vagy a melyhez ellenjegyzése vagy hivatalban maradása által hozzájárul.

Mint hogy az ily értelemben vett ministeri felelősség nem azt czélozza, hogy a királyi kormány a törvényes korlátokat át ne lépje, hanem azt, hogy az országgyűlés a királyi kormányzat politikai irányára befolyást gyakorolhasson; mint hogy továbbá az ily értelemben vett felelősségnek jogi következményei nincsenek, hanem a kormánynak csupán politikai okokból leendő lemondását teheti szükségessé, ennél fogva az ily értelemben vett ministeri felelősséget politikai felelősségnek nevezzük.

Ha a ministerium bizalomvesztés következtében lemond, azt kormánybukásnak mondjuk.

Kormánybuktatásra mindenütt, így nálunk is, a képviselőház van illetékesnek elismerve, mert a képviselőház a nemzeti akaratsnak tulajdonképeni letéteményese, és a politikai súly ennél fogva itt találja nehézkesési pontját. A főrendiház magatartása mindenesetre befolyásolja a kormány állásának szilárdságát, mint hogy azonban a főrendiház nem a nép választott képviselőiből, hanem személyes jogon meghívott egyénekből áll, nem lehet hivatva arra, hogy a képviselőház akarata ellenére ministeriumot buktasson.

A magyar ministerek politikai felelőssége — habár törvényben kimondva nincs — minden kétségen fölül áll.

A közös ministerek politikai felelősségének kérdése azonban nem ily egyszerű. A közös ministerium ugyanis nem az országgyűlés testéből nő ki és így nem annyira politikai, mint inkább administratív ministerium, mely a magyar ministeriumtól eltérő politikát nem űzhet, mert hiszen a magyar ministerium az országgyűlésnek a külügyi és hadügyi politikáért is felelős.

Ebből folyólag tehát a közös ministerek a magyar mi-

nisteriummal szemben bizonyos felelősségi viszonyban állanak és így a magyar ministerium közvetítésével a magyar országgyűléstől is némi függésbe jutnak. Ezen függésnek hatályosságát azonban felette csökkenti az, hogy az csak a magyar ministeriumon át érvényesül; továbbá az is, hogy a közös ministerium nemcsak Magyarországnak, hanem Ausztriának is ministeriuma. Mert a most említett okokból a magyar ministerium igen könnyen azon kényszerhelyzetbe jöhet, hogy a közte és a közös ministerium között fölmerült differentiákat takargassa és álláspontjából a közös ministerekkel szemben engedjen, nehogy azoknak nyilvánosságra kerülése válságokat és oly conflictusokat idézzon elő, mely az unio két állama közötti államjogi viszonyra is kihatással lehet.

Tagadhatlan, hogy a közös ministerium a delegatiókkal szemben politikailag is felelős, mert hiszen a delegatiók épen azért ruháztattak fel költségmegszavazási joggal és más oly jogosítványokkal, melyek csak parlamenteket szoktak illetni, hogy a közös ministeriumra az unio két állama törvényhozó testületeinek befolyását érvényesítsék; ámde a magyar és az osztrák érdekek találkozása a közös ügyek terén nem oly szükségképeni, hogy a magyar és az osztrák delegatiók a közös ministerek befolyásolásánál egymást ne contracarirohassák, a mi ezen politikai felelősség hatályosságát felette csökkenti.

Hátra van még azon kérdés, vajjon a horvát-szlavon-dalmát bánt terheli-e politikai felelősség a társországok autonom országgyűlésével szemben.

E czélból mindenekelőtt tisztában kell lennünk a bán állásának természetével és a társországok országgyűléséhez való viszonyával.

A bán a társországok kormányzására hivatott magyar zászlósúr, a ki a magyar-horvát kiegyezési törvény óta a magyar ministerelnök ajánlatára és ellenjegyzése mellett a

magyar király által neveztetik ki, ennél fogva a magyar állam által állittatik a horvát-szlavon autonóm kormányzat élére; nem pedig horvát-szlavon országos főtisztviselő, a ki a társországok országgyűlési többségének vezérférfiai közül neveztetik ki, hogy a többségben levő párt politikáját érvényesítse.

Hiszen a törvény azt sem kívánja, hogy a bán a horvát-szlavon illetőségű állampolgárok közül neveztesse ki, vagy hogy a társországok területén fekvő birtokkal bírjon. És ha politikai okokból figyelembe szokott is vétetni, hogy banná olyan magyar állampolgár neveztetik ki, a ki a társországok területén nagyobb fekvő vagyonnal bír, a horvát viszonyokat ismeri és a horvát nyelvet bírja: mindazonáltal a bán kinevezése nem a horvát-szlavon autonóm országgyűlés pártéletének a következménye.

Ennél fogva azon szoros kapcsolat, mely a magyar minisztérium és a magyar országgyűlés között fennáll, a horvát-szlavon-dalmátországi bán és a társországok országgyűlése között nincsen meg, és így nem lehet meg ennek következménye sem, a bán politikai felelőssége.

Már magában azon körülmény, hogy a bán a társországok országgyűlésének nem jogilag, hanem csak fegyelmileg felelős, mintegy jelzi, hogy a bán a társországok autonóm országgyűlésétől politikailag független, azzal szemben politikai felelősséggel nem tartozik.

III. A ministerek felelőssége azonban a jogi és a politikai felelősséggel kimerítve nincsen. A minister ugyanis épen úgy országos hatóság, hivatal, mint más állami hatósági szervek és így a ministereket azon felelősség is kell, hogy terhelje, mely más hatósági közegeket terhel minden oly hivatali cselekményeikért, melyeket nem rosszhiszeműleg, hanem csupán hibából követnek el és melyek által egyeseknek anyagi kárt vagy más joghátrányt okoznak.

Ily esetekben nem lehet szó az országgyűlés által való

bevadlásról és jogi felelősségre vonásról, mert itt nem alkotmány vagy törvénysértés, hanem a törvény vagy rendelet sérelmes értelmezése forog fenn, mely sérelmes értelmezés ellenében azon bíróságok előtt kell orvoslást keresni, mely bíróságok az alkotmány értelmében az egyén és a hatóságok között felmerült jogvitákban itélni hivatva vannak.

Ott, a hol a közigazgatási bíróságok szervezve vannak, ezen felelősség egész határozottan domborodik ki, minthogy azonban nálunk ez idő szerint a közigazgatási bíróság intézménye csak a pénzügyek terén van létesítve, a ministereknek hatósági cselekményei miatt tartozó felelősségének kérdése tisztázva nincsen, és a jövő törvényhozástól várja a megoldást.

Mindazonáltal a ministereknek mint hatósági közegeknek felelőssége elvben el van ismervé, és nem messze az idő, a mikor az a gyakorlatban is minden téren meg lesz valósítva.

Minthogy az ily értelemben vett felelősségnek célja az, hogy a ministereknek hibás hatósági intézkedései által okozott sérelem orvosoltassék, ezen felelősség leghelyesebben hatósági felelősségnek volna nevezhető.

A hatósági felelősség a sérelmet szenvedő félnek a bíróság előtt emelt panasza alapján érvényesül, melynek eredménye lehet a hibás hatósági intézkedés megsemmisítése, megváltoztatása és az okozott kár megtérítésének kimondása.

A ministerek nem hivatalos cselekményeikért, így pl. közönséges bűntényekért, vétségekért, kihágásokért, továbbá magánjogi kötelezettségeikért, a köztörvények alatt állanak s ehhez képest a közönséges büntető és polgári bíróságok hatóságának vannak alávetve.

A király egyéb tanácsosainak felelőssége.

Alkotmányunk egyik alapelve, hogy a király tanácsosok meghallgatása nélkül országos dolgokban semmit se tegyen. Ezen elv benne rejlik már a vezérek-korabeli alkotmányban, s kifejezésre jut a vérszerződés 3. pontjában, mely szerint azok, kik Árpádot szabadakarattukból urokká választották, se maguk, se maradékaik a vezér tanácsából soha ki ne zársanak.

Ezen elvnek behatása alatt létesítette szent István a királyi tanácsot, melyről törvényeink I. könyve 7. fejezetében (de magnitudine Consilii) a többi közt a következőket írja:

A királyok ugyanis tanácscsal tétetnek királylyá, tanács kormányozza az országokat, védi a hazát, intézi a csatákat, nyeri a győzelmet, űzi el az ellenségeket, szerzi a barátokat, alapít államokat és rombolja le az ellenfelek várait.

Az 1298. évi 23. t.-cz. már határozottan tanácsosok meghallgatására kötelezi a királyt minden országos ügyben, mondván: hogyha a király bármit tenne a mellérendelt tanácsosok meghallgatása nélkül, akár valami nagyobb adomány, akár méltóságok adásában, akár más fontos dolgokban, érvénytelen legyen.

Ugyanezen elvet foglalja magában az 1386. évi 3. t.-cz., melyben a király igéri, hogy a jó tanácsokat követni fogja. Az 1507. évi 5. t.-cz. pedig ezen elvet az 1298. évi 23. t.-czikkel megegyező intézkedésben emeli érvényre.

A II. Lajos alatt hozott tanácstörvényekről, melyek a tanács hatalmát a királyéval egyenlővé tették, nem is tesztek e helyütt említést, mert hiszen azoknak indító oka a király kiskorúságában rejlik és az 1526. évi 1. t.-cz. azoknak hatályát világosan megszüntette. Az elv azonban, mely szerint a király országos dolgokban tanácsosok meghallgatása nél-

kül semmit sem tehet, ez által meg nem szüntettetett, sőt későbbi alkotmányunkban is kifejezésre talál.

Az erdélyi alkotmányban a C. C. 2. R. 1. cz. 15. p. és 1. cz. 11. p. a fejedelmet határozottan a tanácsosok meghallgatásához köti.

Az 1582. évi 1. t.-cz., az 1588. évi 3. t.-cz., az 1608. k. e. 10. t.-cz., a magyar tanács hatáskörének helyreállítását követelik; az 1741. évi 11. t.-cz. pedig fontos állami ügyek elintézésénél a primás, a nádor és az ország főrendei közül másoknak meghallgatását világosan megkívánja.

Mindezekből következik, hogy a király tanácsosok meghallgatása nélkül állami ügyeket nem intézhet. — De kik a király tanácsosai?

Régi törvényeink a tanácsosokat hol az országgyűlés által rendelik választatni, hol azoknak választását a király tetszésére bizzák. Az ausztriai ház uralkodása óta II. Lajosnak 1526. évi törvényei alapján azon elv van elismerve, hogy a király tetszése szerint választja meg tanácsosait. Ezen elvet az 1848. évi III. t.-cz. sem érinti, mert a ministereket, a király szükségképeni tanácsosait is, a király nevezi ki.

A ministerek a királynak már állásuknál fogva is legtermészetesebb tanácsadói. Ők állanak az államkormányzat élén, ők a képviselőház vezéregyéniségei, ennél fogva ők vannak hivatva arra, hogy akár törvényhozási, akár kormányzati kérdésekben a királynak tanácsal szolgáljanak. De a ministerek nemcsak akkor adhatnak tanácsot a királynak, ha arra felszólíttatnak általa, hanem bármikor, ha szükségesnek látják, előállhatnak tanácsaikkal és ezeknek előadását a király meg nem akadályozhatja. Mert ha ezt tenné, az alkotmány szelleme ellen vétene, s a tanács meg nem hallgatása által oly erkölcsi felelősséget hártana magára, a mely a korona tekintélyének is ártalmára volna. De meg a ministerek tanácsának meg nem hallgatása a ministerek iránti bizalmatlan-

ságnak oly éles kifejezése, hogy annak a ministerek lemondását kell maga után vonnia.

A ministerek tanácsát tehát a királynak meg kell hallgatnia, noha annak elfogadására és követésére a király kötelezve nincsen is.

De vannak-e, illetőleg lehetnek-e a királynak a ministereken kívül más tanácsosai is?

A parlamentáris elv talán azt kívánná, hogy ne legyenek, mert csakis így volna elérhető, hogy a király mindig az országgyűlési többség politikai irányának megfelelően befolyásoltassék. Ezzel szemben azonban alkotmányunk nemcsak megengedi, hogy a király más honfiak tanácsát is kikérje, ha szükségét látja, hanem ellenkezőleg az 1741. évi 11. t.-cikkből — mely szerint fontos ügyekben a nádor, primás és *más főrendűek* is meghallgatandók — arra lehet következtetni, hogy a király ne csak azok tanácsával éljen, a kik állásuknál fogva szükségképen tanácsosai, hanem a másokéval is. Ez ugyan a parlamentáris rendszert jóval megelőző törvény, de azért mégis tekintetbe veendő.

Hiszen ha a királynak nem volna szabad mások tanácsával élni, hanem csak a ministerekével, akkor a király az országgyűlés többségben levő pártjának játéklabdájává alacsonyíttatnék és ezen elv kimondása nem volna egyéb, mint olyan egyoldalú párturalomnak rendszeresítése, melytől törvényes eszközökkel szabadulni teljesen lehetetlen volna.

Természetesen, rendes viszonyok között a királynak csak a ministerek tanácsával kell élnie, másoknak tanácsát pedig csak akkor kell meghallgatnia, illetőleg kikérnie, ha a viszonyok azt szükségessé teszik. De vannak oly helyzetek is, a mikor a királynak a ministereken kívül mások tanácsát meghallgatni nemcsak lehet, hanem erkölcsi kötelessége is. Így pl. kormányválságok esetében. Alkotmányunk szelleme ezt nemcsak megengedi, hanem kívánja is, és csak azt kö-

veteli meg elengedhetlenül, hogy magyar ügyekben kizárólag magyarok tanácsával éljen.

Más tanácsosoknak meghallgatása csak akkor volna a parlamentáris alkotmánynak kárára, ha más tanácsosok meghallgatását a király minduntalan igénybe venné és azokra többet adna, mint ministereinek véleményére; mert ezáltal a ministerek vagy függő helyzetbe jutnának a király befolyásosabb tanácsosaitól, vagy a király és az országgyűlés között gyakori surlódások keletkeznének. De ha más tanácsosok csak néha és csak oly dolgokban hallgattatnak meg, a melyeknél főkellék, hogy az egyoldalú pártfelfogás elkerültesse: más tanácsosoknak meghallgatása az alkotmányra nemcsak nem veszélyes, hanem hasznos is. Nem lehet veszélyes először azért, mert ezen más tanácsosok is felelősek az adott tanácsért; másodsor azért, mert a király nem rendelhet el olyat, a miért a felelősséget ministerei, vagy azok egyike, az ellenjegyzés következtében el nem vállalja.

A királynak tanácsosai, ha nem ministerek is, az adott tanácsért az országgyűlésnek felelősek. Az 1298. évi 23. t.-cz., az 1368. évi 3. t.-cz., az 1507. évi 7. és 8. törvényczikkek, továbbá az erdélyi törvények a tanácsosok ezen felelősségét kétségen kívül helyezik. Igaz, hogy ezen törvényeink a Habsburg-ház uralkodása alatt meg nem újítottak, sőt gyakorlatba se vétettek, de hatályon kívül se helyeztetének és így a bennök kifejezett elvnek érvényessége legfeljebb csak akkor volna kétségbevonható, ha elavultnak volna az tekinthető.

De vajjon elavultnak tekinthető-e az olyan törvény, a melynek alapelve épen egy újabb törvény által emeltetik a gyakorlatban is érvényre?! Elavultnak tekinthető-e a tanácsosok felelősségének elve, a mikor az 1848. évi III. t.-cz. a király legtermészetesebb tanácsosainak, a ministereknek felelősségét világosan kimondja?

Természetesen az oly tanácsosokkal szemben, a kik nem

ministerek, a politikai felelősségrevonásnak helye nem lehet, mert ezek nem állásukból kifolyólag tanácsosai a királynak, hanem csupán királyi bizalom következtében és nem mint az országgyűlés bizalmi férfiai és a többség vezeterei, tanácsosai a királynak.

De igenis helye van velük szemben a jogi felelősségrevonásnak, ha t. i. ezen tanácsosok törvény- vagy alkotmány-sértő cselekedetet tanácsolnának a királynak és ez az országgyűlésnek tudomására jutna.

Hogy a felelősségrevonás a nem minister tanácsosokkal szemben miképpen történjék, az újabb törvényeinkben szabályozva nincsen; de ha annak szükségessége és lehetősége előfordulna, leghelyesebb volna a ministerek felelőségéről szóló törvényben foglalt határozmányokat ily esetekben is alkalmazni, mert hiszen e törvény intentiója nemcsak az, hogy a ministerek az országgyűlés által büntethetők legyenek, hanem főképen az, hogy az ország és az alkotmány veszedelmének előidézéseért az országgyűlés előtt mindenki számot adni tartozzék, a ki annak okozója, kivéve a királyt.

Ausztriához való viszonyunk és nemzetiségi viszonyaink befolyása a magyar parlamentarismusra.

Láttuk, hogy a magyar alkotmány a felelős királyság elvéből indult ki, de a király felelősége nem gátolta meg a törvénysértéseket és azon királyaink idejében is, a kik az aranybullát az ellenállási záradékkal együtt erősítették meg, a törvény- és alkotmánysértések egész rendszerrel üzettek, mert a köznemesség nem rendelkezett elég anyagi erővel a királyság és a főnemesség hatalmi túlkapásainak megakadályozására.

Láttuk, hogy a király felelőségének elhalványodása mellett három ízben is tettek kísérletet arra, hogy a király

tanácsosai és a királyi kormányzat felelőssége domborították ki; mindazonáltal az ez irányban hozott törvények nem voltak képesek létrehozni a kívánt eredményt, mert mindannyiszor a külföldi beavatkozások és a féktelenkedő főnemességnek rendkívüli nagy hatalma és önzése a köznemesség törekvéseit lehetetlenné tette és a törvényeket kijátszotta. Az ausztriai ház trónrajutása óta pedig oly visszafejlődés volt észlelhető a magyar alkotmányon, hogy a tanácsosok felelősségének elvét kimondó törvényeinknek megújítását egész a múlt század közepéig meg sem kísértették.

Láttuk, hogy Erdélyben, a hol a főnemesség nem volt oly hatalmas, mint Magyarországon, a tanácsosok felelősségének elvén alapuló alkotmányos élet elég erőteljesen fejlődött, de ezen fejlődés itt is azonnal fennakadt, sőt visszament, mihelyt Erdély az ausztriai ház uralma alá került. Fennakadt pedig azért, mert a hatalmuk súlypontját külföldön bíró, abszolút uralomra törekvő uralkodók elég anyagi erővel is rendelkeztek arra, hogy a nemzet törekvéseinek megvalósulását más téren is megakadályozhassák, annál inkább törekedtek tehát megakadályozni az oly törekvéseket, melyek az abszolút uralom megalapításának még reményét is megsemmisíthették volna.

Hogy a magyar alkotmány végképen meg nem semmisült, azt a szatmári békéig főképen a nemzeti fölkelési háborúknak köszönhetni, azután pedig csupán a megyei rendszer, illetőleg a megyék passiv ellenállása és a megyei követek fegyelmi felelőssége, vagyis az utasítási rendszer szolgált az absolutizmusnak legyőzhetlen akadályául.

Az utasítási rendszer mentette meg Magyarországot attól, hogy országgyűlése oly törvényt alkosson, mely a magyar alkotmányt teljesen hasznavehetlenné tette volna, vagy az országnak az osztrák birodalomba való beolvadását kimondta volna, miként az írlandi parlament 1801-ben az Angliá-

val való egyesülést. Mert az eszközökben nem válogató idegen hatalom bizonyára megkísértette volna a követek többségét valami módon megnyerni e tervnek, vagy megvesztegetni őket, miután a főnemesség nagy része már úgysis meg volt nyerve az udvar terveinek, de a megyék nemessége nagy tömegét ilyes czélok elérésére lekenyerezni, vagy lekenyerezésére még csak gondolni is lehetetlen vala.

A passiv ellenállás tartott 1848-ig. Az ezen időben lefolyt európai nagy események hatása alatt Magyarország egy erőteljes akaratnyilvánítással vívta ki magának a parlamentaris kormányrendszert, melyet szerencsésebb viszonyok között bizonyára évszázadok során történelmileg fejlesztett volna ki ősi alkotmányából a mai viszonyoknak megfelelő alkotmányos intézményé, mert hiszen a parlamentarismus alapelve, a király tanácsosainak és a királyi kormányzatnak felelőssége, ősi alkotmányunkban sem volt ismeretlen vagy idegen fogalom.

Mi tette a parlamentarismust mintaintézménynyé Angliában? Nem egyéb, mint az, hogy ezen intézmény ott történelmileg fejlődött, a viszonyokhoz alakult, a nemzet hozzá nevelődött, a parlamentarismus vérévé vált az angol nemzetnek, s az intézmények és a viszonyok kölcsönhatása következtében oly erőteljes közszellem fejlődött ki a társadalom minden rétegében, a mely mellett a pártok legelkeseredettebb parlamenti harczában sem téveszti senki sem szem elől a nemzeti érdekeket.

Angliának nem kellett küzdenie saját államiságának feltartásáért, sem állambomlasztó elemekkel, ennél fogva az angol nemzet minden erejét arra fordíthatta, hogy királyainak absolutismusra irányuló törekvéseit megfékezze és a nemzet akaratát minden téren érvényre emelje. Ehhez járult az is, hogy Angliának geographiai fekvése, gyarmati politikája, élénk kereskedelme és ipara vagyonos és független, művelt

és a közügyek iránt érdeklődő középosztályt teremtett, a mi lehetetlenné tette a magánérdekeknek oly csoportosítását, hogy a pártélet alakulásának jegecedési pontjává személyi kérdések váljanak s a parlamentarismussal járó és elkerülhetlen corruptio állandóvá, mintegy pártpolitikai alapelvvé legyen.

De Magyarországon kezdve a XVII. századtól, oly éles volt az ellentét a politikai pártok között, hogy azok egymásnak nem is ellenzékeit, hanem ellenségeit képezték, s az absolutismus barátai egyúttal a honnak ellenségei, a nemzeti politika hívei pedig a külérőre támaszkodó királyi hatalomnak és az absolutismus híveinek fegyveres ellenfelei voltak egész 1711-ig. Ezen időtől fogva pedig 1848-ig a magyar országgyűlési pártok, a mennyiben azokat pártoknak nevezni lehet, nem a szerint alakultak, hogy ugyanazon czélnek, a nemzeti megerősödés előmozdításának elérésére különböző eszközöket tartottak volna helyesnek; hanem az egyik párt, mely az alsó táblán volt túlsúlyban, a nemzeti aspiratiók előmozdításán fáradozott, a másik párt, mely a főrendi táblán volt túlsúlyban, nemzeti érzületéből kivetkőzve, a magyar államügyeket is intéző idegen bécsi kormánynak kész szolgálója volt, a miért is méltán nevezhető hazafiatlannak és nemzetellenesnek. Az 1848-ik évi vívmányok e hazafiatlan pártot, de ezzel együtt a mérsékelt elemeket is, kik a 40-es években a Széchenyi politikai irányát pártolták, leszoritották a szereplés teréről, úgy hogy az 1848. évi országgyűlésen alig volt ellenzék, mert hiszen a nemzet mihamar nyílt háborúba bonyolódott dynastiájával és Ausztriával.

Az 1849-ik évi szomorú események mihamar véget vetettek a magyar alkotmányos életnek, de nem az absolut királyság elvének győzedelme, hanem Ausztria hódítása és a nem magyarajkú nemzetiségek lázadása következtében.

Az 1867-ik évi kiegyezés visszaszerezte ugyan szá-

munkra az 1848-ban kivivott parlamentarizmus alkotmányt, de nem szerezte vissza azon alapföltételeket, melyek a parlamentarizmus egészséges fejlődését lehetségessé tehetnék. Ismétlődött a régi helyzet, csakhogy más tényezők közrehatásával.

A míg ugyanis hajdan a köznemesség és a királyság közötti alkotmányjogi küzdelemben az egyensúly és harmónia helyreállítását a külföldi befolyás és a főnemesség állambomlasztó szereplése gátolta meg; úgy 1867 óta az osztrák államférfiak azon törekvése, mely arra irányul, hogy Magyarország erői Ausztria javára aknáztassanak ki, és a nem magyarajkú nemzetiségek társadalmi szervezkedése folytán egyre növekedő állambomlasztó törekvések gátolják meg azt, hogy a magyar parlamentarizmus egészségesen fejlődhesse.

Az osztrák államférfiak ki vannak ugyan zárva abból, hogy Magyarország belügyeibe közvetlenül avatkozzanak, mindazonáltal módjukban áll az uralkodóra is oly befolyást gyakorolni, melynek segítségével azon ügyekben, a melyek a kereskedelmi és vámszövetség következtében Magyarország és Ausztria között egyetértőleg intézendők, a magyar ministerium törekvéseinek útjába akadályokat gördíthetnek, vagy a magyar ministeriumot kényszerhelyzetbe hozhatják.

Ha a hatalom 1848, illetőleg 1867 előtt Magyarország részén lett volna és az uralkodó Magyarországon székelne, épen úgy volna a magyar ministerium előnyös helyzetben az osztrák felett, mint a mily előnyben van ma az osztrák a magyar felett, mert a hatalom a mohácsi vész óta mindig Ausztria részén volt egész 1867-ig.

A nem magyar elemek a magyarajkú népességgel békében éltek a 40-es évekig. Ekkor azonban az újra ébredő magyar nemzeti öntudat ellensúlyozására az absolutizmus emberei a magyarság ellen lázították a nem magyar ajkú lakosságot, s azóta ezek körében állandó az izgatás a magyar állameszme ellen. Ausztria keményen bünhődik azért, hogy

szomszédjára rágyújtotta a házat, mert a nemzetiségi izgatás lángjai oda is átcaptak és teljes felbontással fenyegetik az állami egységet ott is.

De a míg ott a dynastia azon összetartó kapocs, mely a nemzetiségi törekvések ellenében az állami egységet fentartja és megóvja; addig Magyarországon csakis a magyar nemzeti érzület és a magyar faj hegemoniája tarthatja fenn az államot, már pedig épen ez az, a mi ellen a nemzetiségi izgatás folyik.

Ezen körülmények minden magyar kormányt igen kényes helyzetbe hoznak, mert Ausztriával szemben csak akkor van erős állása, ha igen nagy országgyűlési többség felett rendelkezik, a nemzetiségi állambomlasztó törekvések ellenében pedig csak úgy léphet fel, ha kezében nagy központi hatalom van összpontosítva. De a magyar elem az ily erős kormányhatalommal megbarátkozni nem tud, nem akar, tehát ellenzékbe megy.

Mint hogy pedig az az elem, mely hazánkat és alkotmányát négy századon át fentartotta, t. i. a köznemesség, anyagilag tönkrement és újabb, nemzeti traditióktól áthatott, s szellemi fölénye következtében a nagy tömegek felett vezérszerepet vinni képes, e mellett anyagilag független magyar középosztály még nem keletkezett; oly néposztály, mely akár a külső beavatkozásokkal, akár a belső állambomlasztó elemekkel társadalmi úton megküzdeni képes volna, ez időben még nincsen: ennél fogva a politikai élet vezetői arra vannak utalva, hogy a hatalom megszerzésére és fentartására azon tényezőket is felhasználják, a mely tényezőkkel pactálni egy erőteljes magyar középosztály létezése esetén sem megengedhető, sem lehetséges nem volna.

Az 1867-ik évi kiegyezés — bármit mondjanak arról ellenségei vagy barátai — nem tekinthető egyébnek, mint compromissumnak az osztrák centralista törekvések és a magyar állami egység és önállóság között. — A kiegyezés

jogilag megmenti ugyan a magyar állami önállóság és állami egység elvét. de az ország politikai függetlensége tekintetében különösen a közös hadsereg és a delegatio intézménye következtében, a politikai egység tekintetében pedig a horvát-szlavon kiegyezés következtében, az 1848-ik évi alkotásokkal szemben mégis csak visszaesésnek volt tekinthető és mintegy árát képezte a parlamentáris alkotmány helyreállításának. Ez az oka annak, hogy nem volt képes megnyerni az egész nemzet osztatlan tetszését.

Az uralkodó, a ki egész 1867-ig az osztrák centralista államférfiak befolyása alatt állott, nem belső okokból engedett az alkotmány helyreállítására irányuló törekvéseknek, hanem külső okok kényszerhatása alatt látta be azt, hogy a ki nem békitett Magyarország nem támasza, hanem veszedelme az uralkodóház hatalmának. Viszont a magyar nemzet sem Ausztria iránti rokonszenvből ment bele abba, hogy a két állam közös ügyei közös organumok által intéztessenek és hogy a hadsereg közössége elfogadtassék, s a kereskedelmi és vámszövetség létesíttessék és az osztrák államadóságok terheinek egy része elvállaltassék, hanem a viszonyok által kényszerítve, exponált geographiai fekvésünknek, nemzeti erőnk csekélységének és más, természetes szövetségesek hiányának tudata által indítatva és ahhoz mint fenmaradásunk végső eszközehez folyamodva.

A bécsi udvari körök nem bíztak az önállóságra törekvő Magyarországnak az uralkodóház iránti hűségében, viszont a nemzet nem érezte magát elég erősnek arra, hogy fenmaradásának veszélyeztetése nélkül minden alkut visszutasíthasson.

Az eredmény az lett, hogy a bécsi udvari körök bizalmatlansággal nézték az önálló alkotmányos Magyarországot feleledését, a magyar nemzetnek pedig egy nagy része, egy eléggé erőteljes párt, keveselte a kiegyezést és folytonosan támadta azt.

A míg tehát a kiegyezés bizonyos tételei mintegy az uralkodó részéről követelt és megállapított árát képezték a magyar parlamentáris alkotmány helyreállításának, addig másrésztől a kiegyezés vált a magyar pártéletnek jegecedési pontjává.

Ily körülmények között tehát az ellenzék nem csupán a kormány politikájának, hanem azon alapnak is többé-kevésbé ellenzékét képezte, a mely alapon az uralkodó és nemzet kibékültek egymással és a mely alapon az uralkodó magát magyar királylyá koronáztatta, mely alapot úgy lát-szott fölfogni, mint a parlamentáris alkotmány visszaállítá-sához adott beleegyezésének feltételét; a minek azután az volt a következménye, hogy az ellenzék oly színben tűnt fel és a tekintélyesebb ellenzéki pártok oly színben tűnnek fel ma is, mintha nemcsak a király kormányának, hanem magának a királynak is ellenzékét képeznék.

Ennélfogva a magyar parlamentarismus már csak azért sem fejlődhetett helyes irányban, mert ott, a hol a pártok politikai vitáinak főkérdésében a fejedelem is pártállást lát-szik foglalni: egészséges parlamentarismus nem is képzelhető.

Ennek a helyzetnek ugyanis természetszerű következménye, hogy a nemzeti aspiratiók érvényesítésére irányuló minden oly törekvés, mely, ha csak látszólag is, a kiegyezést veszélylyel fenyegeti, úgy tüntethető fel, mintha az az uralkodóháznak és a fennálló államjognak is ellensége volna, a mi a kormányon levő pártnak az ellenzéki pártokkal szemben a kormányzásra való képesség monopoliumának előnyét biztosítja és a legjelesebb tehetségeknek is kizárja a kormányon való érvényesülését akkor, ha ezek meg nem alkusz-nak a fennálló viszonyokkal és fel nem adják az ellenzéken hirdetett és vallott elveiket.

Egy másik körülmény, mely az egészséges parlamen-tarismust szinte lehetetlenné teszi — mint mondánk — nem-

zetiségi viszonyainkban és némely nem magyarajkú nemzeti-ség állambomlasztó törekvéseiben keresendő.

Az 1868. évi XXX. t.-cz. Horvát-Szlavonországoknak oly önállóságot biztosított, hogy az alapul szolgálhatott a horvát állami különállásra vonatkozó tanok terjesztésére is.

A társországok széleskörű törvényhozási autonómiája következtében ezen országokban Horvát-Szlavonországoknak a magyar államban fennálló közjogi helyzete mellett és ellen külön pártélet keletkezett, mely a magyar pártélettel semmi bensőbb összeköttetésben sincsen. A magyar kormánynak tehát oda kellett hatni, hogy a társországokban legyen egy erőteljes politikai párt, mely a Magyarországgal fennálló állami közösséget fentartani akarja.

Ezen párt ott létre is jött és oly nagy többségben van, hogy azzal szemben a horvát ellenzéki pártok eltörpülnek. Minthogy azonban a magyar országgyűlésre nem közvetlenül a horvát-szlavonországi választókerületek, hanem a horvát országgyűlés collective választja képviselőit, a magyar országgyűlésen Horvát-Szlavonországok szinte kizárólag ezen ott többségben levő párt emberei által vannak képviselve, a kik annak documentálására, hogy Horvát-Szlavonországok részéről a Magyarországgal fennálló állami közösséget fentartani akarják — a nélkül, hogy a magyar pártélet alakulására figyelmet fordítanának — az autonom országgyűlésen elfoglalt pártállásukból kifolyólag mindig a tényleg hatalmon levő kormányt támogatni első és hazafias kötelességüknek ismerik.

Ennek pedig természetes következménye az, hogy a magyar kormány egy a magyar pártélettel összeköttetésben nem álló és tekintélyes számú tagokkal rendelkező párt által is támogatattik, a mi a magyar ellenzéki pártok helyzetét annál is inkább súlyosítja, mert ezen pártnak létezése nemcsak a kormánynak, hanem a magyar állami egységnek is érdekében áll, és így az ellenzék által sem támadható.

Az 1868. évi XLIV. t.-cz. pedig, mely arra törekedett, hogy az 1848-ban fellázadt nemzetiségeket a magyarsággal kibékítse, oly messzire ment a nemzetiségek dédelgetésében, hogy azoknak — különösen egyházi szervezetük segélyével — a magyar társadalomtól különvált társadalmi szervezkedését segítette elő. Ennélfogva a helyett, hogy a magyarságnak azon méltányossága következtében, mely ezen törvényben kifejezésre jut, a különböző nemzetiségek a magyar államesszével kibékültek volna, a méltányosságot a magyarság gyöngeségének tulajdonították, vérszemet kaptak és Magyarország társadalmi és politikai egysége ellen kezdének működni.

Másrésről a nemzetiségek műveletlenebb elemeinek nagy tömege, épen alacsony műveltségénél és gazdasági életének fejletlenségénél fogva a politikai corruptio eszközeiül igen könnyen felhasználható, minek következtében a nemzetiségek igen sajtyszerű politikai tényezőkké váltak hazánkban.

A míg ugyanis a nemzetiségek állambomlasztó törekvései a kormány hatalmának növelését s ezáltal az egyoldalú párturalom biztosítását tüntették fel egyetlen módnak a magyar állami egység biztosítására, addig másrésről épen a nemzetiségeknek a magyar fajnál tetemesen műveletlenebb elemei váltak az egyoldalú párturalom fenmaradásának legerősebb biztosítékává.

Ehhez járul továbbá az is, hogy a már 1848-ban Ausztriából támogatott nemzetiségi mozgalmak elnyomására a még mindig bizalmatlankodó bécsi udvar mind ez ideig nem volt megnyerhető, míg ellenben a magyar nemzeti aspirációk útjába ugyane körökből úgy magában a közös hadsereg intézményében, mint más téren is, nem egy akadály gördítettett, a melyek ellen a magyar kormány actióba lépni a legjobb akarat mellett sem volt, mert nem lehetett elég erős.

A magyar ministeriumnak ugyanis nemcsak a magyar ellenzéki pártokkal kell megküzdenie, hanem azon áramla-

tokkal is, a melyek az uralkodó személyére, mint osztrák császárra befolyással vannak. Minthogy pedig az uralkodó úgy a dynastia hagyományos politikájánál, mint helyzeténél fogva is az osztrák államférfiaknak befolyása alól ki nem vonható, mert hiszen ő egyttal Ausztriának is fejedelme, az osztrák államférfiak pedig minden oly kérdésben, mely a magyar állami önállóság megerősödését van hivatva előmozdítani, a birodalmi egység létesítésére irányzott politikájoknál fogva Magyarországgal ellenséges álláspontot foglalnak el; ennél fogva az oly magyar ministerium, mely ezen különösen magyar nemzeti érdekekben merev álláspontra helyezkednék, ki volna téve annak, hogy befolyását kockáára téve, állását elhagyni kényszerüljön és a nemzet és uralkodója között a bizalmatlanságot újra felélesztve, Magyarország sorsát bizonytalan esélyeknek tegye ki és a más téren elért haladást, mely végeredményében mégis csak nemzeti megerősödésünkre vezet, veszélyeztesse.

De meg a múlt idők emléke még mindig kihat a jelen politikai viszonyok alakulására, s okot szolgáltat arra, hogy a pártok a politikai viták heves küzdelmeiben az eszközöket sem válogatva törjenek egymás ellen, s egyik párt a másiknak intenciói felől a sajtó segítségével a közönség kevésbbé intelligens elemeit megtéveszse.

Ezen körülmények felette káros hatással vannak a magyar parlamentarismusra, mert a választásoknál a visszaéléseket, a corruptiót rendszeresítik; mert az egyoldalú párturalom folytán a kormányválságokat a kormányon levő párt belügyévé degradálják, mert a király személyét a pártharcokba belevonják; mert egyrészt elbizakodottságot, másrészt elkeseredést és elcsüggedést hoznak létre; végeredményökben pedig odahatnak, hogy egészséges nemzeti közvélemény, mely az országgyűlési többséget befolyásolni képes, nem keletkezhetik, a miért azután a képviselő és választói között nincs meg a

kivánatos folytonos kölesönhatás, úgy hogy a képviselőknek választóival szemben egy egészséges parlamentáris alkotmányban nélkülözhetlen politikai felelőssége Magyarországon a közelmult időkben már a minimumra szállott s annak helyét más tényezők iránti erkölcsi függés foglalta el.

Ez az oka annak, hogy sokan vannak, a kik azt tartják, hogy a parlamentáris kormányrendszer a magyar nemzet természetének és viszonyainak meg nem felel, hogy a nemzeti akarat érvényesítésére képtelen, hogy alkotmányunkat holt betűvé, alkotmányos formába bujtatott absolutismussá teszi.

Ezen felfogás azonban kislelkűségből származó óriási tévedés. Mert ha a parlamentáris kormányrendszer oly népeknél is hasznosnak bizonyult, a melyeknek történelmében a felelősség elve érvényesülésének, a parlamentarismus eszméjének nyomai sem lelhetők fel, annál inkább be kell annak válni nálunk, a hol annak történelmi előzményei vannak.

De mint minden újnak látszó intézmény csak hosszabb idejű fennállás és a nemzet történelmi tradícióival való összekapcsolódása után simulhat és alakulhat a már fennállott viszonyokhoz, úgy a parlamentáris kormányzati rendszer sem teremheti meg mindjárt azon gyümölcsöket, melyek a kinövések káros hatását tetemesen felülműlják.

Hiszen a királyság intézménye sem vált be mindjárt nálunk magyaroknál, a mit a Szt. Lászlóig húzódó folytonos trónvillongások bizonyítanak és alig egy százados fennállás után még is az bizonyult nemzetünk fenmaradásának leg-hatalmasabb oszlopául.

A mi egy egészséges parlamenti életnek alapfeltételét képezi, az egy anyagilag független, szellemileg művelt, tradícióiban nemzeti középosztály, melynek felette segélyére lehet egy vagyonos nemzeti aristokratia.

A magyar vagyonos aristokrátiának azonban csak egy

része nemzeti, a túlnyomó rész pedig nem bír érzékkel a magyar nemzeti hagyományok iránt. Épen azért a mai főrendiház nem felel meg a nemzeti követelményeknek, mert annak egy tekintélyes része nem a magyar nemzeti hagyományokat, hanem az osztrák udvari befolyást és a klerikális körök befolyását képviseli a magyar országgyűlésen, ennél fogva a főrendiház a magyar parlamentarizmus életben üdvösen mindaddig nem működhetik, a míg abban a magyar nemzeti közvélemény befolyása a mainál sokkal nagyobb mérvben biztosítva nincsen és hivatásának, t. i. hogy az alkotmány őréül szolgáljon, mindaddig nem fog megfelelni, a míg abban a nemzet történelmi tradícióit képviselő elemek túlnyomó számmal képviselve nincsenek.

Mint hogy pedig sem a születési, sem a vagyoni arisztokrácia, a magyar nemzet történelmi tradícióit eléggé nem képviselik, a magyar főrendiházból, hogy hivatásának megfelelhessen, ezen elemeknek ki kell maradniok és újjakkal kell pótoltatniok.

A vármegyék voltak a multban azon politikai közületek, a melyeknek a magyar alkotmányos élet fentartásában legfőbb szerep jutott. A vármegyékben a mult hagyományai még ma is igen erőteljesek. Azok az elemek, a melyek a magyar politikai életben a főszerepet játszották a multban, a középvagyonú földbirtokos osztály, a még tönkre nem ment magyar köznemesség és a magyar főnemességnek azon része, mely a magyar történelmi hagyományoknak hódolva, a közügyekben tevékeny részt vett, ma is főképen a vármegyében érvényesül, úgy hogy a vármegye ma is inkább a magyar nemzeti hagyományokhoz legközelebb álló elemeknek politikai közületét, mint közigazgatási középhatóságot képez. Mert hiszen a vármegyei tisztviselők ma már annyira alá vannak vetve a központi kormánynak, hogy a vármegye ma már inkább csak formailag közigazgatási tényező. De politikai

tényező nem szűnt meg lenni, daczára annak, hogy követküldési és utasítási jogát elvesztette.

Ennélfogva a köztörvényhatóságok, melyekben a vármegyék túlnyomóak, volnának leginkább alkalmasak arra, hogy a magyar országgyűlésre oly elemeket juttassanak, a kik különösen a nemzeti hagyományokat képviseljek és a magyar alkotmány őreiül szerepeljenek, a vármegyék tehát főképen a magyar értelmiség politikai közületeivé volnának szervezendők és a főrendiház újra szervezésénél főképen a törvényhatóságok követeire kellene a súlyt fektetni, mert ezek segítségével a főrendiházban a magyar nemzeti hagyományok képviselői jutnának túlsúlyra és a főrendiház is a közvélemény hatása alá kerülne s így hivatásának inkább állana magaslatán, mint ma.

Nem azt mondjuk ezzel, hogy a megyéknek utasítással ellátható követei üljenek a felsőházban; hanem azt, hogy ott a magyar értelmiségnek a nemzeti közvéleménnyel közvetlen összeköttetésben lévő független elemei foglaljanak helyet, kik a nemzeti tradíciók közvetlen hatása alatt állanak.

Anyagilag független, szellemileg művelt, tradícióiban nemzeti középosztályunk nincsen, mert a régi köznemesség anyagilag tönkrement, új középosztályunk pedig még nem keletkezett.

Az új viszonyok szülte vagyonosabb városi elem ugyanis nem eléggé nemzeti, a régi nemzeti középosztály pedig, ha túlnyomó részben fenn is tartotta szellemi fölényét, elvesztette függetlenségét.

Ez azonban még nem zárja ki, hogy az újonnan keletkező vagyonosabb városi elem nemzetivé váljék és hogy a tönkrement nemesi osztály egy nagy része az újonnan keletkezett vagyonosabb elemekkel összevegyülve, anyagilag ismét függetlenebbé legyen.

A fejlődés ezen iránya már is tapasztalható, s ha ismét létrejön az anyagilag független és a nemzeti tradícióknak hódoló magyar középosztály, a politikai élet képe is meg fog változni, mert a közügyek iránti általános érdeklődés — melynek jelei már most is határozottan mutatkoznak — a társadalom morális hatású eszközeit fogja igénybevenni ott, a hol a képviselőnek választóival szemben fennálló politikai felelősségének érvényesítésére a jognak szabályai nem elegendők.

A nemzetiségek állambomlasztó törekvései sem lehetnek mindig azon hatással a parlamentáris életre, mint a mi-lyennel jelenleg vannak.

A művelődés terjedésével ugyanis a különböző nemzetiségű polgárok vagy megmagyarosodnak, s ezen esetben a nemzeti aspirációk szolgálatába szegődnek, vagy ha nem magyarosodnak meg, annyira a nemzetiségi törekvések hálójába kerülnek, hogy a képviselőválasztási corruptio eszközeiül felhasználhatók nem lesznek, mivel saját nemzetiségi követeléseiknek megfelelő jelöltek körül lesznek hajlandók csak tömörülni.

Továbbá minél bátrabban ütik föl fejüket az állambomlasztó törekvések, annál erősebb összetartás keletkezik majd a magyarság soraiban, s az újonnan fölmerülő acut jellegű politikai kérdések annyira háttérbe szorítandják a pártok érdekeit és az Ausztriában is egyre erősödő nemzetiségi mozgalmak is oly hatással lehetnek majd az udvari körökre, hogy nemcsak a magyar államnak, hanem a dynastiának is egyedüli megbízható támaszául a magyar elem lesz tekinthető. Ennélfogva a magyar parlamentáris élet is felszabadul az idegen nyomás alól, s támogatva a nemzeti irányú és anyagilag független magyar középosztálynak közszereplése által, bekövetkezik nálunk is az, hogy a parlamenti többség a hamisítatlan nemzeti közvéleménynek, a ministerium pedig a parlamenti többségnek lesz kifolyása és a magyar nemzet,

mely annyi vihart állt ki, az új ezredévben megizmosodva, vagyoniilag megerősödve, nemzetileg egygyé forrva, intézményeiben megtisztulva fog megjelenni a világ előtt, megbizonyítani azt: hogy életrevaló faj, mely hivatva van arra, hogy a Duna középmedencéjében államot alkosson, arra a saját nemzeti jellegét nyomja rá és abban a saját akaratát elvégre is érvényesítse, hatályosabban, mint érvényesítette a mohácsi vész előtt.

A mely nemzet kiállotta a tatárjárást és mégsem pusztult el; a mely nemzet három századon át harczolt oly hatalom ellen, mint a török és ugyanannyi ideig sinylette a német jármot, s nemzetiségét és alkotmányos jogait mégis meg tudta őrizni; a mely nemzet átszenvedte a III. András, V. László és a Jagellók korabeli anarchiát és mégsem bomlott fel; az a nemzet képes lesz megküzdeni ezentúl is akár az osztrák államférfiak központosítási-, akár a nemzetiségek állambomlasztó törekvéseivel szemben, mert van benne élet-erő, uralkodási képesség és szabadságszeretet.

Ha meg birtunk küzdeni a mindenfelől fejünk felett csapkodó ellenséges áramlatokkal akkor, a mikor a felelőség elve a lehetőségig ki volt küszöbölve alkotmányos jogrendszerünkől, annál inkább leszünk képesek azokkal megküzdeni ma, a mikor egész alkotmányos életünk arra van alapítva, hogy a nemzetnek joga és módja is van ahhoz, hogy sáfárait felelősségre vonja, a mikor akarja. A parlamentarismus jövőjében csak a kishitűek kételkedhetnek, de a ki ismeri azt az erkölcsi erőt, mely a jogban lakozik és a ki ismeri a magyar faj életképességét és nemzetünk azon sajátját, melynél fogva annál nagyobb erőt képes kifejteni önfentartása érdekében, minél erősebbek a csapások, melyek érik, az bizalommal tekint a jövőbe és hisz a nagy Széchenyi jövődőlésében: «Magyarország nem volt, hanem lesz».

Dr. Ferdinandy Géza.

AZ AESTHETIKAI ÉRZÉSEK PSYCHOLOGIÁJA.

— Második közlemény. —

Physicalis kutatás.

Általános rész.

A szépézés vizsgálatánál először magát *a hatást* fogjuk kutatás tárgyává tenni, mely e szép érzést előidézi. A hatást, mikor érzés előidéző, physiologiai s psychikai szóval *ingernek* nevezzük. A fennebbiekben kitünt, hogy hatással ránk csak a változó, szóval a mozgásban levő valóság lehet, hogy csak mozgáshatás létezik, e szerint *minden inger mozgáshatás*.

A physika a természettudományok családjának azon tagja, mely ép a testek *külső változásaival*, azon tünetmennyekkel foglalkozik, melyek előidézői és kísérői a testek *külső állapotának, megváltozásának*. A természet változásainak tudománya, mathemathikája. Tárgya *a változó anyag* és ez az, a mi hatással lehet ránk. Csak változásokat fogunk föl. Az anyag ily külső változása *a mozgás*. Bármily jelenség, tünetmenny mozgás vagy mozgásra vezethető vissza. A mozgás ismeretlen okát *erőnek* mondjuk, mely voltaképp oly nem létező, methaphysikai fogalom, milyennel még fogunk találkozni a tér s idő kérdésénél. Nos hát ez az erő, ez ismeretlen mozgás-ok nyilatkozik, mint *tömeg-erély* és *moleculá-*

ris erély. Tömegmozgás, mikor a test egész tömegében mozog, s a mit mozgásnak is fogunk fel. Moleculáris mozgás, mikor a testek apró részecskéi, úgynevezett moleculái mozognak s melyet ép ezért nem is mozgásoknak fog föl az érzékiség, hanem bizonyos sajátos módon *az ingert előidéző tárgy tulajdonságának* veszi. Ilyen moleculáris mozgásingerek hatnak a két *aesthetikai érzékre* is: *a fülre* és *a szemre*. A fülre ható ily ingert, a mely iránt tehát a fül alkotásának van specialis, idegingerré átalakító képessége, *hangnak*, a szemre hatót, vagyis a mely iránt a szem készüléke van ellátva különös érzékenységgel, *fénynek* nevezzük. Hang és fény lehetnek első sorban *szépíngerek*, azaz szépérzést előidéző ingerek.

A fül és szem közvetett érzékelésénél mondtak már feltételezték bizonyos *közvetítő közeg* szereplését. E közeg a hangnál *a levegő*, a fénynél egy *feltételezett anyag*, az úgynevezett *fényaether*, mely betölti az egész mindenséget, finom s érzekeink alá nem esik, természetesen csak nyugtában. A mi a hangra nézve bizonyos, a fényre nézve csak hypothesis, melynek jogosultságát főleg a hang analogiája alapján az a körülmény adja meg, hogy matematikailag levont eredményei megfelelnek a valóságnak. A fő az, hogy valami x anyag moleculáris mozgásáról van itt szó; milyen ez az anyag, az ránk nézve úgyis lényegtelen, mivel érzekeink alá nem esik. Az ily moleculáris mozgást *rezgésnek*, lengésnek nevezzük. Szólunk tehát lég- és fényanyag- fényaether-rezgésekről. Mint rezgéseknek, megvannak *közös vonásaik*, melyeket a physikai *rezgésstan* ismertet. A hangnál és fénynél *haladó rezgésekkel* lesz dolgunk, melyeknek *hullámos mozgása*, *hullámhegyek* és *völgyek* láncolata. Mind a hang-, mind a fényrezgések alá vannak vetve *a visszaverődés*, *sugártörés*, *hullámtalálkozás* és *elhajlás* ismert rezgés-tüneményeinek.

Mind a hang, mind a fény tehát, mint rezgés, *molecularis mozgása bizonyos anyagnak*; vagy az erőnek, energiának nevezett mozgás-*okok* szempontjából tekintve: *szabaddá lett molecularis energia*. Az érzéki felfogásnál e szabaddá lett molecularis energiák hatnak ránk s a hatás ép abban áll, hogy szerves, érzékeny s ezért érző anyagunk átveszi e szabaddá vált molecularis energiák bizonyos mennyiségét, *felveszi ezeket a molecularis mozgásokat*. Így, *physikailag* tekintve, *az érzés*, közelebről most *a hallás és a látás* nem egyéb, mint a különféle tömegi és molecularis mozgásokba felszabadult végtelen számú energiamennyiségeknek, az együtthatás eredője s az energiaátalakulások törvényei szerint forrongó és rendeződő tömkelege közt, *át- és tudomásul vétele bizonyos*, itt és itt, ekkor és ekkor, így és így *molecularis mozgásokká felszabadult energiamennyiségeknek*. Merőben csak a tényekhez ragaszkodó és a tények nyelvén szóló physikai felfogással: *az érzés bizonyos molecularis mozgások átvétele és többé-kevésbbé tudatossá válása*.

A különös, specialis physikus részben a hang- és fénynek, csak mint merő lég- s aetherrezgésnek mivoltáról, tulajdonságairól, sajátságairól fogunk szólni. Itt csak mint rezgés-tünemények vizsgálhatók, a physiologiai rész szól a hang, fény, világosság és színhatásokról, mint már érzéletekről. A légrezgések csak *a fül* által az agyban lesznek hanggá. A zene meg épen csak a *mi* fülünknek zene. *Locke* rámutatott már erre fentidéztem mélyreható művében. (Inquiry on the human understanding. 1690); szerinte a szín csak alanyi érzéklet. *Dubois-Reymond*, a híres idegélet-physiologus szavai szerint a világosság nem keletkezhetett a szem meglétele előtt. Csak vele, csak a szem kifejlődésével, «mikor az első ázalék (infusorium) vörös szemfoltja először tett különbséget fény és homály között». (Über die Grenzen des Naturerkennens. 1872.)

A világosság szemérzéklet már. Magában véve csak aetherrezgés létezik, illetve bizonyos, ránk nézve ismeretlen x-szerű anyag rezgése. De találóbb példát erre ép a féynél nem is találhatnánk. Hiszen ugyanaz, a mi szemünknek fény, bőrünkön a meleg érzetét kelti. Az a valami, a mi szememben fény, bőrömön meleg érzetét keltette, se nem fény, se nem meleg, hanem csak aetherrezgés, melyet csupán testiségünk érez fénynek, érez melegnek. *Az abszolút aetherrezgés relatív fény- és hőérzékletet eredményez.* Így van a hanggal is. A hangzó zenekar csak nekem, fülemen át zene; valósággal légrezgések viharos tengere, complicatuma, mely a süketre nézve ép úgy semmi, nem létező, mint a hogy rám nézve zene. Ezt nevezhetnők *az abszolút rezgések relatív érzéklésének*, melyre már ott ráczéloztunk, a hol említettük, hogy a moleculáris mozgást, tehát rezgést, szemben a tömegmozgással, nem mozgásnak, hanem sajátos módon az ingert előidéző *tárgy tulajdonságának* érzekeljük. A hangot és fényt ezért tekinti a kezdetleges érzékiség *a tárgyak tulajdonságainak*, holott sokkal inkább a mi sajátosságaink, a *mi jeleink a tárgyakról*, minek részletes vizsgálata ép ezért a physiologiai rész koronája lesz.

A különös rész természetesen a légrezgések vizsgálata: akustika, és az aetherrezgésekre: optika — oszlik.

Különös rész.

Akustika.

A hangérzet keletkezésénél megkülönböztetünk három tényezőt. *A hangforrás* elastikus, rugalmas test, mely rezgő mozgásra képes. *A hangvezető* közeg minden oly rugalmas anyag, mely felveheti a hangébresztő tárgy rezgéseit s továbbíthatja. Terjedelménél s alkalmas voltánál fogva a legálta-

lánosabb hangvezető közeg *a levegő*. Ezért beszélünk leginkább légrezgésekről. Harmadik tényező *a hangfelfogó* szervezet és pedig *az ingerátalakító fül, az izgalomvezető hallóideg* s *az izgalomfelfogó agykéreg*.

Most csak a hangébresztő létrehozta, s a levegő átvette s terjesztette rezgésekről beszélünk.

A hang ép *keletkezését* tekintve, kétféle lehet. Ha lassú, rendetlen, szabálytalan rezgések, voltaképp inkább mondhatnók lökésekből áll, *zörejnek* nevezzük. Ha szabályos s elég gyors a mozgás, *zenei hangnak* (Ton, Klang) nevezzük. A zenei hang gyors mozgását illetőleg *épen fülünk adja meg a mértéket*. Bizonyos kevés számú rezgést is másodpercenként már hangnak ismer s bizonyos nagy számú rezgést már nem ismer hangnak. Épp ezért a zenei hang vizsgálatát a physiologiai rész feladatává tesszük. A mi a zenei hang szabályosságát illeti a zörej szabálytalanságával szemben, a zenei hang *egylenő időközökben* történt lengések, lökésekből létrejövő rezgő mozgás s ezért mondjuk, hogy a zenei hang *periodikus mozgás*. Bármely test ilyen periodikus, vagy aperiodikus mozgását rendszeren a levegő közvetíti. Ennek hullámzásából magyarázhatók a hang qualitativ és quantitativ különbségei.

Qualitativ különbségek:

1. *Hangerő*, mely függ a rezgések nagyságától, vagyis a hullámok amplitudójától, azaz a hullámhegy vagy völgy legkirezgebb pontjainak középvonali távolságától, vagyis a legnagyobb kirezgeéstől.

2. *Hangmagasság* vagy fok a rezgések gyorsaságától, mit a másodpercznyi rezgés számmal mérünk; e szerint a rezgések számától (természetesen mindig egy másodpercz alatt).

3. *Hangszín*, melynek magyarázatára a hangerőnél használt térbeli rezgésnagyság, a hangfoknál használt időbeli

gyorsaság után csak a hullámok complicatiója marad hátra. Mivel ezt azonban Helmholtz ép a physiologia alapján tudta megmagyarázni, hogy ez csakugyan így van; ennek ismeretetését ott fogjuk adni Helmholtz egyéb eredményei előadásánál.

Quantitativ különbségek az időtartamra vonatkoznak, hosszabb s rövidebb hangok megkülönböztetésében nyerne kifejezést.

Ennyit a hang tulajdonságairól.

A hang *terjedése*, mely a levegőben 0 hőfoknál, egyéb normális körülmények közt másodpercenként 330 méter gyorsaságú, a távolságban a távolság ismert négyzetes aránya szerint fogy s a közeg szerint változik erőben.

A hangterjedésben felötlő *hangtűneményekre* csak röviden rámutatunk.

A *hangtalálkozás* (interferentia), melynél a léghullámok különböző phasisaikban találkozhatnak, vagy gyengítő, vagy erősítő, de mindig kölcsönös változás eredményezője.

A *hangvisszaverődés* tűneménye a visszhang, az echo.

A fénytörés analogiájára kimutatták a *hangtörést* is, collodium lencsén, mely az eléje állított zsebóra ketyegését a lencse másik oldalán egy pontban hallhatóvá tette.

Optika.

A fény aetherrezgéseinek tűneményei még szorosabb kapcsolatban vannak a látás tűneményeivel, mint a hang és hallástűneményeknél tapasztaltuk. Ép ezért itt még kevesebbre szorítokozunk s még többet hagyunk a physiologiai részre.

A fényérzet keletkezésénél szintén három tényezőt különböztetünk meg. A *fényforrás* a világító test; ennek szerepét játsza sokszor a sajátfényű testeken kívül a *fényvissza-*

verő test; a visszaverődés történhetik majdnem egészben vagy részben, majdnem egészben a tükröknél, részben a legtöbb látható tárgynál. *A fényvezető* közeg az aether, e feltételezett anyag. Végre *a fényfelfogó* szervezet és pedig *az ingerátalakító szem, az izgalomvezető látóideg s az izgalomfelfogó agykéreg.*

A fénynek, beleértve a színes fényt is, háromféle tulajdonsága van, három tekintetben lehet különböző.

1. *Fényerősség* vagy *világosság*, függ az aetherhullámok amplitudo-jától, mint a hangnál.

2. *Árnyalat, színezet*, azaz színbeli eltérés, függ a rezgések számától s megfelel a hangmagasságnak.

3. *Teltségi fok*, mely annál nagyobb, minél kevesebb a színbe kevert fehér fény. Legteltebbek a színek tiszta színei, legkevésbé teltek a fehéres színek, pl. a fehéres bibor-rózsaszín, a fehéres piros-vörhenyes. E harmadik tulajdonság voltakép a színek elegyítésében rejlik. Összetett-e, kevésbé összetett-e, tiszta-e a szín — ez forog szóban. Mint a physiologiai akustikában látni fogjuk, a hangszín is hangok elegyének hatása, ez elegy változó részei alkotják a hang színet. A teltségi fok tehát tényleg megfelel lényegében a hangszínbeli különbségnek, de csak lényegében.

A fény *terjedése a világitás*, hiánya *az árnyék*, gyorsasága 40,000 mfd., 300,000 kilométer másodpercenként.

Tüneteményei: a visszaverődés vagyis *tükrözés*, mely görbefelületű tükröknél érdekes combinációkban jelentkezik; *a fénytörés*, sugártörés, mely a sugár részeinek, a közeg okozta, egymásután bekövetkező sebesség-változásából és az ez okozta irányváltozásból áll, és mely a domború és homorú lencsék nagyító s kicsinyítő voltak, a kettős sugártörésnek, a délibáb s más érdekes természeti jelenségeknek előidézője; ezzel összefügg *a színszóródás*, melyben a fehér fény elemeire bomlik s létrehozza a színeképet, a szivárványt,

e természeti színeképet. Az optikai lencsék ép e tünemény miatt a tárgyakat, többé-kevésbé idegen, sárgás, vörös, kékes színekkel szegélyzik, mint a színekép-hasábok. Ez a lencsék *színi, chromatikus eltérése*. Ennek megszüntetése, a lencsék *színtelenítése, achromatizálása* szóró másodlencsékkel történik. *A fénytalálkozás* teljesen analog tünemény a hangéval. Végre az oly fénysugárnak, melynek valamely tükröző felület bizonyos részét, bizonyos irányú keresztrezgéseit át-ereszti és csak a többi részét, többi irányú keresztrezgéseit veri vissza, ez utóbbi részét, e visszavert sugarat *sarkított sugárnak* nevezzük, mivel a rendes fénysugártól eltérő természetű.

* * *

A többit, a zenei hanghatások és a színhatások vagyis a festészet mivoltát természeti alapon a physiologiai rész adja elő. Ennek az itt végződő résznek csak közvetett szerepe van, a mennyiben alapjául szolgál a physiologiainak, de mint alap szükséges.

Ennyiben tisztába volnánk a hang és fény természeti mivoltával, természetesen csak physikai szempontból. Ez ingereket fogjuk fel, ám felfogásunkban mégis az ingert előidézett tárgyak szerepelnek, mint ilyenek; a tárgyakat véljük felfogni, érzékelni, melyeknek ezek, mint már rátapintottunk, csak jeleik lehetnek.

Hogy történik ezek felfogása: a physiologia dolga s hogy e felfogás alapján a tárgyak felfogása a tér és idő szemléletében? — ez a psychológiáé. Most pedig vizsgáljuk a felfogó idegrendszert, mielőtt ennek felfogását, érzésműködéseit tekintenők, és pedig először morphologiai tekintetben.

Anatomiai vizsgálat.

Az anatomia s physiologia szoros kapcsolatban állanak. Viszonyuk egymáshoz az, a mi a leiró természetrajz (historia naturalis) és a természettan, physika közt létezik. Az anatomia voltakép része is a leiró természetrajznak, mint a szervezet morfológiája; a mint a physiologia is a szerves világ physikája. Ép ezért az anatomia előiskolája a physiologiának. Megismerteti nyugvásban a szervezetet, melynek működését a physiologia adja elő. Rendesen a szövettant (histologia) is az anatómiában tárgyalják, mint a mikroskoppal látható viszonyok leírását. Mi mindkettőnek általános alapfogalmait s legszükségesebb részletleírásait adjuk e részben, ezeken kívül a mi egyéb szükséges belőlük, a physiologiában úgylis előkerül.

A felfogó szerv a testben *az idegrendszer*. Az anatómiának azt a részét, mely vele foglalkozik *idegtannak* (neurologia) nevezzük.

Általános idegtan.

Az idegrendszer nemcsak a felfogás, érzés szerve, hanem valamennyi rendszer működésének szabályozója, a központi akaratnak mozgásban érvényesülő megnyilatkoztatója, a képzetek s ezekben a világkép megalkotója, az öntudat, akarat székhelye, minden indító erő fészke, méltán nevezhető legnemesebb szervünknek.

Az egész idegrendszer lágy, rugalmas anyagból van felépítve, mely *idegsejtekből* és *idegrostokból* áll s *kötőszövetes alapanyagból*, melyben a sejtek és rostok el vannak helyezve. A rostok, bármily bonyolult szerkezetűek, tulajdonképen csak *sejtnyulványok*.

Az idegsejt, ép úgy mint a többi sejt, alakeleme a szervezetnek; nagysága csak micron-okkal, micromilliméterekkel, azaz ezredmilliméterekkel (μ) fejezhető ki. Nyúlványaik fonalszerű képletekben folytatódva, alkotják a velős hüvelyű és velőtlen idegrostokat, melyekben egyetlen elmaradhatatlan elemi rész *a tengelyszál*, mely csupaszon is, hüvely, burok nélkül is idegrost.

Egy idegsejtet a maga elágazásának területével együtt *neuron* (neurone)-nak nevezünk. Így pl. az agykéreg mozgató sejtjének tengelyszála nem megy az izomig, hanem csak egy mélyebben fekvő dúcsejtig; vagyis az egész idegrendszer egymásra rakott s egymás alá rendelt neuronokból áll. *A neuronok között nincs közvetlen összeköttetés, csak érintkezés, contiguitas.*

Az idegrendszer két kiterjedt rendszerből áll. *Az állatéleti* idegrendszer, mely különösebben érdekel és *az együtt-érző* rendszer (nervus sympathicus), mely a tengő életi működések székhelye, a vegetatív élet szabályozója, vezetője s mely egyes idegszállai által kapcsolatban áll az állatéleti rendszerrel, melynek alá van rendelve. Az egész rendszerből reánk nézve ép e kapcsolat érdekes.

Különös idegtan; a szem és fül anatómiája.

Az állatéleti idegrendszer áll a központi részből, a vezető idegekből és a peripherikus idegvégkészületekből.

A központi az agy és pedig a nagy-, kisagy, híd, nyúlt-agy és a gerinczvelő.

A vezetők mind egyforma alaki s chemiai alkotású idegrostokból állanak.

A végkészületek az érzékszervek. A tapintása a bőrben elhelyezett tapintó testecskék, az ízlése a nyelv szemölcseseinek ízlőkelyhei, a szaglása az orr szaglősejtjei, a hallásé

a fül Corti-szervének szőrsejtjei, a látásé a szem reczjé-
nek pálczikás és csapos végű sejtjei. Bennünket a két utóbbi
érdekel.

A fül anatómiája.

Három részből áll. *A külső fül* áll *a fülkagylóból*
és *a tölcseres járatból a dobhártyáig*; *a középső fül*
vagy *dobűr* a csontos gyűrűbe rézsút kifeszített dobhártyá-
tól továbbmenő járat a koponya *sziklacsontnak* nevezett
részébe, benne vannak *a hallócsontocskák*: *a kalapács,*
üllő, kengyel, s *a kerek* és *ovális nyílás* köti össze *a belső*
füllet; a belső fülben vagy *tömkelegben* van a hallóideg
végkészüléke. A tojásalakú, ovalis ablak *az előpítvarba*
vezet s hátra fent ott találjuk *a három félívjáratot* s előre
lent *a fülcsigát*, mindkettőt benn a sziklafalban. E csontos
tömkelegben nyugszik a hártás tömkeleg. Előcsarnokában a
tömlöcske és zsákocska; a tömlöcskéből indulnak ki a hártás
ívjáratok, a zsákocska meg a fülcsiga középső járatával áll össze-
kötetésben. Mindezeket kívül-belül folyékony lymphának ne-
vezett anyag tölti ki. *A hallóideg egyik része ez ívjáratokban*
végződik, másik része a fülcsigában. Ez középső menetével
a kerek nyílással áll kapcsolatban, szintén folyadékkal van
kitöltve, s három járata közül *a középsőben* van az a sajátos
idegvégkészülék, melyet *Corti-féle szerv* elnevezés alatt ismer-
rünk. Alul különböző hosszú hürszerű szálak sorozata. E hür-
rok hossza 0.112—0.152 mm. közt váltakozik. Valóságos
kis zongora e készülék, 4500 billentyűvel, mintegy 45.000
húrral. Felette a hártás tömkeleg hámbelésének alsó része
magas hámsejteké, úgynevezett *Corti-féle ívekké* alakult át,
melyek a szőrsejteket, a szőrös hámsejteket támasztják meg.
E külső és belső *szőrsejtek* függenek össze közvetlenül az
idegvéggekkel, mint ezeknek hámvégződésük a tulajdonképeni
ingerfelvevő helyek, melyekben idegizgalommá alakul a hür-
szálak rezgése.

A szem anatómiája.

Közel tekealakú, hátul kevésbé ellapult hólyag. Három burokból áll. A külső *az ínhártya*, mely elől *szaruhártyává* alakul; a középső *a szőlőhártya*, melynek részei hátrafelé a fekete *edény-* vagy *érhártya*, s elől a sugártest, majd *a szivárványhártya* vagy *szemcsillag* (iris), mely kék vagy barna s a könnyelhasználattól róla nevezi a szem színét. A belső burok vagy *látóhártya* részei *a festékes lemez s az ideghártya* vagy *reczehártya*.

A szem belsejében ismét három részt különböztetünk meg. A szemlencse vagy *jéglencse*, mely befelé domborúabb, előtte *a csarnokvíz*, mögötte *az üvegtest*. A jéglencse gyűrűalakban körül van fogva a fodros gallérként sugárszerű redőkbe szedett szalag, *sugárlemezke* által, melynek feszülése kisebbithető a sugártestben levő *sugárizom* által.

A látóideg hátul tér a szembe, mintegy 400.000 idegrosttal, betérése helyén kis dombot képez, mely hely nem érzékeny a fény iránt s *vakfoltnak* nevezetik. A többi helyen *csapokra és pálczikákra* oszlik, s a legtöbb idegrost megy *a sárga folthoz* vagy *reczegödörhöz* (macula lutea, fovea centralis). Ez a legjobb látópont.

A feketének látszó *szembogár* (pupilla) csak a szivárványhártya vagy szemcsillag lika, melyen át az érhártya feketeségét látjuk. Fontos szerepe van a látásnál a sugárizomnak, *a pupillaszűkítő* és *szemtekeforgató* izmoknak.

* * *

A többit a physiologiai részben: annyit azonban megjegyezhetünk, hogy a két érzék *végkészüléke különböző*, hogy *vezetőidegeik egyformák*, hogy a látóidegek az orrtő mögött felerészben *keresztelik* egymást (chiasma opticum, semidecussatio).

Az érzékszervek voltakép *hámképződések* (neuroepitheliumok), melyekben az ideg hámsejtekben végződik, így a fül szőrsejtjei s a szemnél a pálczikák és csapok hám- (epithelialis) sejtek. Az inger tehát közvetlenül csak az idegvégek hámburkolatára hathat. Így ez eredeti hámképletek az érzéklés, a felfogás ingerfelvevő helyei. Az összehasonlító anatomia tanúsága szerint e végképletek száma különböző lehet, még az embernél is. A külső szőrsejtekből a fülben emlős állatoknál csak három sorozat van, *majmokban, vadnépeknél már négy s nálunk már öt van* annak bizonyosságául, hogy a gyakorlat a hallóérzéket ép úgy, mint a többieket finomítani képes.

Sokan ép ezért, mivel *eredetileg az érzékszervek hámsejtek betüremkedéseiből* származnak, nem is számítják az idegrendszerhez, mely idegsejtekből van felépítve.

Abból, hogy a különféle érzőidegek végkészülékei hámsejtek, s hogy ezek a kültakaró, a bőr betüremkedéseiből fejlődtek, az összehasonlító fejlődéstan segítségével azt a tanúságot vonják le az anatomusok, hogy az állatoknál a test felületének, *külső felszínének volt és van meg az az ősi sajátága, hogy külső behatásokkal szemben érzékeny legyen. A test külső felszíne a legáltalánosabb s legalsóbb fokú érzékszerv.* A magasabb rangú állatok legbonyolultabb érzékszerveinek ingerfelvevő, azaz átalakító részei szintén különvált és betüremkedett eredeti hámsejtek.

Physiologiai kutatás.

Az érzésről mint életműködésről általában.

Az idegrendszer *ingerlékenyebb, érzékenyebb* sejtekből áll. Ezek és nyúlványaik: a rostok alkotják az idegszövetet.

A sejtek a központi részek, melyektől a központi impulzusok, hatások kiindulnak, vagy melyekhez, mint végpontokhoz, a peripherián megindított impulzusok eljutnak.

A rostok a vezető utak. A sejtek és rostok szoros összefüggésben vannak.

A sejt főanyaga s egyetlen lényeges anyaga a *protoplasma*, e fehérjék, szénhidratok, zsírok elegye. A protoplasma maga képes az összes életműködésekre, szóval az életre. Már az egysejtű amoeba vagy protista, e protoplasma-cseppecske, a kocsonya-valami felmutatja az összes életműködések: *az érzőképességet, mozgást, táplálkozást, anyagcserét és szaporodást.* Ez az amoeba megérzi a meleget, a lökést, víz hullámzást; melegben pl. hevesebb mozgásba jő.

Szervezetünk *élete* a fentemlített *életműködésekben* nyilatkozik. Ez életműködések, mint minden anyagműködés, *mozgás.* *Az érzés is, mint élettünemény, mozgás, s az egész faj élete csak szerves egyedek különféle mozgásainak bonyolult sorozata,* mely mozgások vegyi erők munkája.

Szervezetünk életműködései: 1. *érzésműködések vagyis az idegrendszerben végbemenő molecularis változások,* melyek hatása az idegvéggekkel összefüggő szervek működésében a peripherián, vagy mint érzés a központban nyilvánul; 2. *erőművi munka vagy mozgás;* 3. *hőfejlésztés;* 4. *anyagcsere;* 5. *szaporodás.* Egyik a másikat feltételezi. Összefüggésük okozatos.

Az első három: idegműködés, erőművi munka és hőfejlésztés *erőnyilvánulatok, az erőforgalom* jelenségei.

A testi erőforgalom élettanának főtétele, mint minden erőforgalomnak, *az energia megmaradásáról szóló elv,* melyről bővebben kell szólnunk.

Mosso, a híres olasz physiologus a «század legnagyobb felfedezése»-nek nevezi s Herbert Spencer a tudományokat összefoglaló synthetikus philosophiája alaptételévé tette. Julius Robert v. *Mayer* heilbronni orvosé e fölfedezés dicsősége, ki a végzett munka és a nyert hő egyenértéke alapján jött rá *1842-ben* és *Bemerkungen über die Kräfte der unbelebten Natur* (Liebig's

Annalen B. 42. 1842.) értekezésében formulázta, «az energia megmaradásának elve» czimén (*das Princip von der Erhaltung der Energie*). Általános érvényreemelésének érdeme azonban *Helmholtzot* illeti «Über die Erhaltung der Kraft» 1847-ben megjelent híres értekezésével. Szerinte physikailag tekintve, a valóság mechanikájának anyagi rendszerei megannyi *energiamennyiségek* és pedig vagy kinetikus mozgásban, munkában felszabadult, vagy potentialis felhalmozódott energiák. Ha a kinetikus növekedik, megfelelő arányban fogy a potentialis. Így az *energiaátalakulásoknál* változik a kinetikus és potentialis erőmennyiség, hanem maga *a létező összes energiamennyiség állandó (constans)*. «A mindenség oly energiakészlettel van ellátva, mely a természet alakulásainak összes tarka változatai közt sem nem gyarapodik, sem nem kisebbedik, mely készlet ugyan folyton változó tüneményalakokban nyilatkozik meg, de mint az anyag öröktől fogva, örökké változatlan marad mennyiségében.»

A világ hatalmas energiamennyisége tehát állandó, de különféle átalakulásaiban nagyon különféle módon nyilatkozik. Minket most az érzés szempontjából *a szerves anyagrendszerekben történő energiaátalakulások* érdekelnek s erre nézve első sorban ismét Robert *Mayerhez* kell fordulnunk. «Die organische Bewegung in ihrem Zusammenhange mit dem Stoffwechsel» értekezésében a napot nevezi az általános *erőforrásnak*. Ez erőforrás *chemiai változásokat* idéz elő a *növényi* szervezetekben, melyeket az *állati* szervezetek felemésztvén, mozgássá és meleggé alakítanak a nap és a légkör hatása alatt. Így a nap energiája felhalmozódik a növényekben, mint potentialis energia s átvétetvén, az állatokban szabaddá lesz mint mozgás és meleg; átalakul kinematikussá. Így mondhatta aztán *Mosso*: «minden élet a nap gyermeke» («Az elfáradásról» czimű művében).

Az érzés is, mint életműködés tehát újra szabaddá

válása a napnak a növényekben felhalmozódott s ezekkel az állati szervezetekbe került, átalakult energiájának. Az energia felszabadulása pedig, potentialisból kinematikussá válása physikai munka, mozgás. Ime tehát az érzés mozgás, a mit már a physicalis kutatásunk feltételeztetett; *molecularis mozgás, idegmunka, idegműködés*. A physikai valóságban tehát, mikor egy színekben pompázó virágban gyönyörködöm, mikor azt hiszem, hogy e művészileg szabályos hullámos vonalak, e csodás színkeverék lerajzolódik lelkemben s gyönyörködve nézem el a virágot; voltakép a napnak a virágnak nevezett anyagrendszerrel visszaverődött energiája, mint fényrezgések összege rajzolja le a virágot szemem recz-hártyájára s ott e rezgések idegvégyszálaimat illetve, molecularis mozgássá változtatják idegeimnek közvetett úton ugyancsak a naptól nyert, felhalmozódott energiáját. Így az érzés *idegrendszerünk felhalmozódott potentialis energiájának kinematikussá való átalakulása*. De mentől több potentialis energia alakul át kinematikussá, annál inkább fogy a potentialis energia, a mint az erő megmaradásának elve követeli. Az érzés tehát az idegrendszer felhalmozódott energiájára nézve *erőfogyasztás*. A szerves anyagrendszerre nézve pedig minden erőfogyasztás megfelelő anyagfelhasználással, *anyagfogyasztással* jár. Ez az anyagfogyasztás *chemiai bomlásokat* hoz létre a megfelelő életműködések kifejítő szervek anyagának chemiai összetételében, ahogy ezt már *Lavoisier* is hangoztatta.

Így tekintve, minden életműködés chemiai változás; maga az élet többrendű, többfélekép complicált chemiai változások sorozata. Minden érzés, mint az idegrendszer életműködése, az idegrendszer chemiai változása. Az agyidegsejtek molecularis változásának, mozgásainak energiaforrása az agyat alkotó *szerves vegyületek potentialis energiájában* van, s működés alkalmával a chemiai munka lesz ideg-

munkává. Hogy itt csakugyan chemiai változások történnek, melyek anyagfogyasztással járnak, bizonyítja az a jelenség, hogy az agyhoz vezető ütőér leszoritása öntudatvesztéssel jár. *Gscheidlen* kísérletei kimutatták, hogy a működő idegsejt *oxygént fogyaszt* s az agyban az agyműködésekkel kapcsolatban, a szerves anyagok bomlásterménei meggyűlnek.

Legújabbán *Mosso* vizsgálta az izom- és idegműködések physiologiai chemiáját s felfogása szerint a végzett működésekkel kapcsolatban, bizonyos *mérgező vegyületek* válnak ki s halmozódnak fel fokozatosan a megfelelő szervben. E mérgező anyagok *mérgező hatása* a szervezetre az *elfáradás*. (Az «Elfáradásról» című munkájában.) E szerint a hogy az idegműködés, az érzés chemiai bomlás, úgy a fáradtság is chemiai bomlástermékek mérgező hatása.

Az élettan feladata ép ezeket az élettüneményeket, közelebbről most az érzéstüneményeket *elemezni, feltételeiket* megállapítani, *összefüggésüket* kikutatni s a bennük nyilatkozó *törvényeket* levonni.

Általános idegélettan.

Az erőnyilvánulatok élettanának legérdekesebb, legszebb része az idegélettan. A szerves egyed erőforgalmának, magának az életnek legitokzatosabb s legrejtettebb mélyébe engednek betapogatóznunk. Azon működések vizsgálata, melynek már nemcsak tengőéleti, hanem állatéleti szerepüknél fogva, a testnek legfejlettebb s tőle ép ezért oly élesen elkülönzött szellemieknek nevezett mivoltuknál fogva koronáját képezik a physiológiának s átvisznek a psychikus részszel a psychológiába.

Az idegműködések uralkodó szereppel bírnak az összes többi életműködéssel szemben.

Vizsgálatuknál megkülönböztetjük a *központi, centra-*

lis részeket, a vezetőket s a periphericus végződéseket s ezek számára alkotott *végkészülékeket*; állapotukat illetőleg pedig *tevékenyt, ténykedőt s nyugalmít*. Az ideg ez állapota attól függ, hogy vezet-e vagy nem vezet. *A vezetés az ideg munkája*. Ha vezet, működésben van; ha nem vezet, nyugalmi állapotban. Oly hatás, mely az ideget működésre indítja, vagy képes erre, *inger*, a működés állapota *izgalom, ingerület* (ébranlement, Erregungszustand), az ideg képességét: az ingerre izgalmi állapotba jutni, *ingerlékenységnek* mondjuk.

Az inger rendszeren az ideg egyik végét éri csak. Érzésnél *a peripherikust*, mozgásnál *a centralist*.

Azok az idegek, melyeknél rendszeren a peripherikus véget éri az inger, vezetésük tehát *centripetal*, érzőidegeknek nevezetnek; azok pedig, melyeknél rendszeren a centralis véget éri az inger, s vezetésük *centrifugal*, mozgató idegeknek.

Természetes inger alatt a rendes, szokásos ingereket értjük. Természetes ingere a mozgatóknak a központi impulsus, az érzőknek a hő, nyomás, íz, illóanyagok, szag-, hang-, fényingerek. *Általános ingerek*, melyek mindegyikre hatnak vagy hathatnak: *erőművi hatás, hő, vegyi hatás, villamosság*. Ily általános inger mozgatóknál izomösszehúzódást eredményez, érzőknel pedig érzékletet, melyet tudatunk az érzékszervbe helyez, ha az ideget útjában is izgattuk, sőt csonka végtagokon is az illető egyén azért az idegnek már nem létező végén véli érezni, mint megfelelő érzékletet. Szóval az *inger mindig a megszokott specialis hatást idézi elő a szokásos helyen*. Könyökünk megütése, a nervus ulnaris erőművi ingerlése, a megfelelő idegrostok fájdalmában nyilatkozik, de legélesebben a kis ujjban s a tenyér oldalán. *Az ingerkeltette izgalom egyforma, akárhol érje az ideget, akár természetes, akár általános inger*, ép úgy mint anatómiai *alak s vegyi alkotásuk egyforma*. Azonos alak,

chemiai alkotás és izgalom a specialis hatás mellett jellemzik az idegeket. *A specialis hatás ép a végektől függ.* Az érzőideg izgalmát az agyban érezzük, a mozgatóét az izomösszehúzódásban. Mindez rendkívül fontos. Az erőművi ingerek hatásának vizsgálata kimutatta, hogy *bizonyos sebesség kell*, lassú s igen gyors inger nem idéz elő fájdalmat az érző, rángást a mozgató idegekben. Továbbá, hogy a változás, az *ingerváltozás* hat főleg.

A hő fokozza az ingerlékenységet. A lehűtéssel csökken.

A vegyi ingereket illetőleg az érzők érzékenyebbek, különben a vegyi inger könnyen megöli az ideget. Konyhasóoldat, a leghasználtabb vegyi inger. A vízelvonás izgatja az ideget s a tiszta víz erős idegméreg.

A villamosság, mely a legalkalmasabb kísérletező inger, mert a legkezelhetőbb, modulálhatóbb és mérhetőbb, a legtöbb érdekes jelenséget mutatta fel.

I. Ez alapon kimutatták, hogy *az áram iránya emeli s csökkenti az idegingerlékenységet*, a mi az idegnek bizonyos hasonló, megszokott, *vagy centripetal vagy centrifugal izgalomáramlást vezető voltára* vet sejtető világosságot. Nem tudom a valószínűség határában belül maradunk-e, ha az ingerlékenység e változását, mely erősödés s gyengülésben nyilvánul, a *villamos áram s az izgalomáramlat azonos irányából s a molecularis mozgások ílyetén való kölcsönös erősödéséből*, illetve *különirányukból s a kölcsönös gyengülésből* magyarázzuk. Mindenesetre a jelen tüenemény az idegizgalom, az úgynevezett *állati erély s a villamos erő* közt bizonyos rokonságot sejtet, mit támogat molecularis voltukból folyó bizonyos hasonlóságuk.

II. Kimutatták továbbá *Dubois-Reymond*, ki általában sokat foglalkozott az idegizgalom tüenemeyeivel, mivoltával s kinek *Über thierische Electricität* (1849, 58, 60) írt vizsgálatai. mint czimük mutatja, az *állati villamosságban*, ennek

kutatásában, ép e rokontünemények megfejtésére törekedtek, továbbá *Pflüger*, hogy nem annyira a tartós áram, mint inkább *az indítás, a megszakítás, az ingadozás* ingerli az ideget. Így van a mozgatóknál, az indítás s megszakítás, ingadozás idéz elő izomösszehúzódást. Az érzőknél szintén: az áram tartama alatt bizonyos kisebb fokú érzés jelen van, de azt hisszük, hogy a rendes, tartós áram is már megszakítások, s indítások sorozata lévén az inductiók készülék intermittáló áramvezetése folytán, itt is a megszakítás s indítás szerepel ingerül.

Látjuk, hogy a *változás* az, mit megérzünk, mint ezt általános tájékoztatónkban az érzésről már kiemeltük. *Az érzésre nézve fontos törvény* ezek alapján: *az állandó hatás kevésbé ingerel, sőt elveszti ingerét; erősen, intensive hat a megszakítás s a hirtelen behatás.* Ez, mint látni fogjuk, tökéletesen érvényes a pszichologiai benyomásokra is. Hogy a villamos inger csak hosszában ingerli az ideget s keresztbe nem, mint *Hermann* kimutatta, ez csak azt bizonyítja, hogy az idegrostok *csak hosszirányukban képesek molecularis mozgás vezetőiül szolgálni.* A húzott vasfonal is inkább vezet hosszában, elszigetelve meg ép csak hosszában. *Willy* megállapította, hogy *minél hosszabb az idegdarab, annál nagyobb az izgalom. Haladtában tehát fokozódik az idegizgalom.*

III. *Az izgalomvezetésre* nézve fontos, hogy az idegrostok egymásmellett haladnak, egyenes közlekedés az idegek közt az idegtörzsben nincs; szóval *elszigetelt vezetéssel* van dolgunk, ez magyarázza meg a később kiemelendő *localisatio* mivoltát.

Testünk érző felületét ugyanis pontosan megjelölhetjük. Érzésünket localisáljuk a testfelületen, vagy pedig localisáljuk a mozgást, azokat az izmokat húzzuk össze, a melyeket akarjuk. *A localisatio magyarázata, hogy az idegrostok az izgalmat egész kiterjedésükben elszigetelten*

vezetik. A vezetés *természetes állapota*, hogy az ideg a hol kapja az ingert, onnan vezeti az ellenkező irányban. Minden idegrost az izgalmat tulajdonkép mind a két irányban vezeti, akár centripetal akár centrifugal idegtörzsben van; de ha mozgató ideg hoz érzést, nincs közelibe oly sejt, mely átvegye s felfogja, ha érző visz mozgást, nem érvényesülhet. Nem a vezetés, hanem a végek, *a központi s periphericus vég adja meg az ideg centripetal vagy centrifugal szerepét, hivatását.* Az azonos idegizgalom különböző nyilvánulásának oka egyedül a *végszervekben* van.

Az idegizgalom mivolta, mint említettük sejtés tárgya, ma sem bizonyos. Régi, avult felfogás idegcsővekbeli folyadék mozgásának tartotta.

Manapság tudjuk, hogy az egyes neuronok közt *nincs közvetlen összeköttetés, csak érintkezés, contiguitas.* Az izgalom tehát nem terjed egyik neuronról közvetlenül a másikra, hanem úgy képzelik az áttételt, mint a hogy az inducált áramnál a primaer tekeracs árama indít áramot a secundaer tekeracsban.

Galvani óta tényleg szeretik s szeretjük villamosságnak tekinteni. A telegraph sodrott fonalaival szeretjük összehasonlítani. Vannak azonban adatok, melyek az idegizgalom s villamos erő azonosságát kizárni látszanak: a zúzott ideg, mely már izgalmat nem vezet, villamos áramot még tud vezetni. Hő energia sem lehet. Egyikének sem felel meg az ismert molecularis mozgásoknak. Tény, hogy legközelebbi rokonságban van a villamos energia-alakkal; ezért nevezte Dubois-Reymond állati villamosságnak. Nevezhetjük általános néven *állati energiának.* Ez állati energia, ez idegizgalom oly változás tehát, mely az idegben részecskéről részecskére hullámszerűen előhaladó energia-felszabadításban áll. Ezért vezet a *melegített ideg* gyorsabban, az *izgató szerek* szerepe is innen magyarázható. Élő ember mozgató idege 33·9 méternyi gyorsaság-

gal vezeti az impulsust másodpercz alatt. *Nyáron sokkal nagyobb a sebesség, mint télen. Azt hiszem, ép e physiologiai tény oka azon jelenségnek, melyre először Lombroso figyelmeztetett, hogy t. i. az év három meleg hónapja: a június, július, de különösen az augusztus kelete a legsebbebb költeményeknek s a leghíresebb szellemi alkotásoknak (Lombroso: Lángész és elmekór második, harmadik fejezete).* Természetesen itt mindig csak átlagos statisztikai adatok jöhetnek szóba. Igen sok, érdekes táblázatot ad e rendkívül érdekes munka, mely mind az évszak uralmát mutatja a lángész alkotásai fölött, de okát nem adja, mely mindenesetre a hő okozta fokozottabb szellemi működésben keresendő.

A nagyobb inger gyorsabban vezetődik. Az érzőidegek vezetésgyorsasága 30—40 méter, másodpercz alatt. A vezetésre befolyással van az ideg elfáradása is, mely a vezetés gyorsaságával fordított arányban áll. Hogy az elfáradás — Mosso kutatásai értelmében — mindinkább képtelenné teszi az ideget anyagának előrehaladott chemiai bomlásánál fogva a vezetésre — arról már szólottunk. Az idegnek működnie kell, állandó tétlenség mellett elveszti ingerlékenységét. Tétlenség elsorvasztja, fokozott működés elfárasztja; e kettő közt a rendes működések scalaja. Csonkított végtag ideg-csonkja elhal. A kimetszett ideg szintén elveszti lassankint érzékenységét és pedig az elhalás szabálya (Ritter Walliféle szabály) szerint a metszésvégtől kezd elhalni, bár eleinte így növekszik ingerlékenysége.

Az ideg működése örökös anyagcserével, anyagforgalommal jár. Az idegenergiát chemiai alakulások idézik elő a vegyületek potentialis energiájából, de ez mind anyagfogyasztással jár. A vér hozza az új anyagot. Az említett eset: az agyhoz vezető verőér lekötése folytán beálló tudatvesztés emellett bizonyít. Ha az ideghártya, a reczehártya nem kap

táplálékot, verőérének baja folytán (haemadrytis arteriae centralis retinae) nem lát a szem. A halállal, a szervek vegyi szerkezete változik meg, elveszti oly összetételét, mely változásával képes idegenergiává alakítani potentialis vegyi energiáját, elveszti azáltal, hogy megalvad.

Az idegélettanra nézve kiváló munkák *Du-Bois-Reymond* dolgozatai: Untersuchungen über thierische Elektrizität (1849, 58, 60.), Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Muskel und Nervenphysik, hasonlóan *Pflüger* művei s *Mosso* két munkája: A félelemről s Az elfáradásról.

Dr. Pekár Károly.

PARLAMENTI REFORM.

— Harmadik közlemény. —

IV. A kötelező szavazás.

Midőn Belgium 1831. évi február 7-iki alkotmányát, mely tudvalevőleg egyike volt az úgynevezett minta-alkotmányoknak s melyről Juste azt mondja, hogy «az 1789-iki francia forradalom által teremtett alapokat a nagy amerikai köztársaság törvényalkotóinak bölcseségétől és a saját hazai régi szeretetének legtisztább, legnemesebb hagyományaitól kölcsönzött újításokkal tökéletesbitette» — az 1893. szeptember 7-iki módosított alkotmánynyal cserélte fel, nevezetes újító szerepre vállalkozott mint modern képviseleti monarchia, kimondván az új alkotmány 48. szakaszában, hogy a szavazás kötelező, az a választópolgárnak nem pusztán joga, de kötelessége is.¹ Ez nem is valami erőszakolt többségi határozat eredménye volt, hanem az alkotmányozó gyűlés újszólván egyhangúlag helyezkedett ez álláspontra.

Maga a kötelező szavazás intézménye egyáltalán nem újabb keletű. E rendszer hívei, bizonyítékokat gyűjtván annak igazolására, már Athénben felfedezni vélték azt és pedig ezen

¹ La constitution des collèges électoraux est. pour chaque province, réglée par la loi. Le vote est obligatoire et a lieu à la commune, sauf les exceptions à déterminer par la loi. Art. 48. — E kérdésre l. Desjardins: La liberté politique dans d'État moderne. 44. s. köv. l. Deploige: Le vote obligatoire en Suisse. Ferrarini: Il voto obbligatorio (az Archivio di diritto pubblico 1893. évi július—augusztus és következő füzetében). Paul Laffitte: Lettres d'un parlementaire.

demokratia legdicőségtejjesebb idejében. Idézik Solon egyik törvényét, mely büntetést szabott volna azokra, kik nem jelentek meg a gyűléseken és nem nyilatkoztak a közügyekben egyik vagy másik irányban. De ha voltak is e demokrátiában törvények arra, hogy a polgárok részvétele a gyűléseken, a közügyek vitelében megkönnyíttessék, a kötelező szavazás intézménye mégsem volt ismeretes. Voltak is távolmaradók a közügyekben való részvételtől, de az athénei polgárokat jellemzik mégis Perikles szavai, melyeket a marathoni csatamezőn elesettek felett mondott: Mi vagyunk az egyedüli nép, mely a közügyekben részt nem vevő embert nem mint a társadalom testén kívül állót hanem mint haszontalant tekinti.

A közügyek vitelénél való kötelező részvétel nyomai feltalálhatók azonban a frankok és germánok törvényeiben. Ezeknél a népeknél ugyanis a gyűléseken való részvétel összefügg a fegyverviselés kötelezettségével, a fegyverviselési köteleesség tehát maga után vonta a gyűléseken való részvétel köteleességét is. A fegyveres erőnek csak szabadok lehetnek tagjai, fegyveresen jelennek meg a gyűléseken és az előterjesztett javaslatok elfogadását fegyvereik összecsapásával jelzik. Waitz¹ több törvényt idéz, melyekből kivehető, hogy a gyűléseken való részvétel kötelező volt; ámbár az, hogy a távolmaradók mily büntetéssel sújtattak, ki nem mutatható.

Olaszország középkori szabad községeinek statutumai a podesta elnöklete alatt tartott közgyülekezeteken való részvétel szintén kötelezőnek mondták ki és *pro qualibet vice et quolibet contrafaciente* birságot állapítottak meg, megengedvén azonban a távolmaradás igazolását.

A középkori Schweiz ama cantonjaiban, melyek a közvetlen néptörvényhozás elvére voltak alapítva, mint Uri, Schwyz, Unterwalden, Glaris, Zug, Appenzell — az activ polgárok kötelezve voltak a *Landsgemeinde*-nek nevezett közgyülekeze-

¹ Deutsche Vefassungsgeschichte. III. 579. s köv. 1.

teken fegyveresen megjelenni. Uri-ban az, a ki nem jelent meg a gyülekezeten, avagy fegyver nélkül jelent meg, kizárattott a Landmann által választóinak adott lakomán való részvételből. Schwyz Landsgemeinde-je 1764-ben és 1765-ben emlékeztet arra, hogy a régi szokás szerint fegyveresen kellett a gyülekezetben megjelenni; a ki ehhez nem alkalmazkodik, elveszti szavazati jogát. Niedwalden-ben öt frank birság szabatik a távolmaradóra; Glaris-ban az, a ki elfogadható ok nélkül távolmarad, két frank birságot tartozott fizetni, ha pedig a Landrath tagja volt, egy évre felfüggesztetett ezen funkciójától. Appenzell-ben az, a ki a Landsgemeinde-t a tisztviselők megválasztása előtt hagyta el, öt frank birságot tartozott fizetni. Blumer azt adja ennek magyarázatául, hogy a Landsgemeinde-ben összegyűlt nép hűséget esküdött az ország jogszokásai és a választott hatóságok iránt. Uri, Obwalden, Niedwalden, Glaris és Appenzell alkotmányában ma is megvan a Landsgemeinde-ben való részvétel kötelezettségének kimondása, de hiányzik ennek sanctiója, illetőleg a távolmaradó polgár megbüntetése iránti intézkedés.

De a közgyülekezetekben való részvétel kötelezettségének elve megvan ama cantonok alkotmányában is, melyek politikai szervezete nem tér el annyira a modern képviseleti rendszertől. Így Szt.-Gallen canton az 1835. évi ápril 23-iki törvénnyel (*Gesetz gegen den nachlässigen Besuch der Bezirksgemeinden der Bürger — und Genossenversammlungen*) a képviselők, bírák és a praefectus megválasztására szolgáló kerületi gyűlésekben, valamint a községi tanács megválasztására szolgáló községi gyűlésekben való részvételt mondotta ki kötelezőnek. A törvény sanctiója öt forint birság a kerületi és kettő a községi gyűlésektől távolmaradókra. Az 1861-iki alkotmánymódosítás után ezen intézkedés is megváltoztatott és az alkotmány 110. és 113. szakaszai szerint a választó polgárok csak azon gyülekezetekben való meg-

jelenésre köteleztettek, melyekben veto-jogukat gyakorolhatják a nagy tanács által már megszavazott törvények felett. Ez alapon a kötelező szavazás intézménye az 1867. május 9-iki, ma is érvényben álló törvénnyel szabályoztatott újra, melynek értelmében a távolmaradó két franknyi bírsággal sújtatik. (Az elfogadható okokat a távolmaradásra a törvény így sorolja fel: *Maladie notoire de l'électeur*; *maladie grave d'un proche parent attestée par le médecin*; *exercice de certaines professions*; *naissance d'un enfant pour le père*; *baptême d'un enfant pour le parrain*; *inhumation d'un défunt pour les parents jusqu'au quatrième degré inclusivement*; *résidence prolongée de l'électeur en dehors de la commune*. Au surplus, le conseil communal appréciera le bien-fondé des excuses non prévues par la loi.) Az 1890-ik évi alkotmányváltozás érintetlenül hagyta ezen elvet, fentartván azt továbbra is 43. szakaszában. Igaz ugyan, hogy a törvény nem nyer mindenütt megfelelő alkalmazást és az államtanács nem törődik ezzel, miután senki sem tesz panaszt a törvény végre nem hajtása miatt. Rendesen elfogadják a választó polgár távolmaradásának indokát, minden további kutatás nélkül annak valódisága iránt. A statisztikai adatok hiányzanak, melyekből hű képet nyerhetnénk a választásoktól tartózkodók pontos számáról s illetve a megbírságotokról. Mégis azt lehet mondani, hogy a szavazási kötelezettség kimondásának, illetve a bírsággal való fenyegetésnek van hatása, ámbár azt, hogy aránylag kevesen maradtak távol a szavazástól, nemcsak a kényszerítő rendszabálynak lehet tulajdonítani.

Solothurn cantonban az 1856. évi június 1-ei alkotmány alapján mondatott ki a szavazás kötelező volta. Ennek 17. cikke ugyanis így szól: A választó polgárok kötelezve vannak a szövetségi és cantonális választásokban és szavazásokban résztvenni. Ennek alapján az 1860. évi december 29-iki törvény az indokolatlanul távolmaradókat hetven centimenyi bírsággal

sajtotta, a távolmaradás elfogadható okai gyanánt a 65 éves kort, a szavazó lakhelyének nagy távolságát, betegségét vagy más komoly akadályt jelölve meg. Harmincz évi érvénybenléte után azonban, különböző czelszerűtlenségei miatt, elejtették e kötelező szabályt. A szavazási kötelezettség kimondása nem is igen emelte a szavazók számát. 1872-től 1884-ig a Solothurn cantoni választótestület öt ízben újította meg a Nationalrath-ba és a Ständerath-ba küldött képviselőinek mandatumát. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy ez időszakban 16.995 beirt választó közül átlag 11.738 gyakorolta jogát, vagyis átlag 69°/_o. A cantonális referendumnál pedig az 1875—1887. évek közti időben 16.633 beirt cantonbeli polgár közül átlag 9778, vagyis 58°/_o gyakorolta szavazati jogát. 1887-ben a szavazási kötelezettséget eltörölték. 1887-től 1892-ig a cantonális referendumokban 17.890 beirt polgár közül átlag csak 6854 szavazott, vagyis átlag nem több, mint 38°/_o. De ez nem a szavazási kötelezettség elve elejtésének következménye, hanem inkább annak tulajdonítható, hogy az ezen időközbeli referendumok iránt, azok tárgyainak alárendeltebb jelentősége folytán, a nép csekélyebb érdeklődéssel viseltetett; másrészt pedig annak, hogy a szerfölött gyakori igénybevétel következtében a nép belefárad abba, hogy szavát minduntalan kelljen hallatnia. Így 1892-ben oly gyakoriak voltak a referendum-ok, hogy majdnem minden három hétre esett egy ily gyülekezet.

Zürich cantonban szavazási kötelezettség tulajdonképen nincsen. Három alkalommal is megkísérelték annak behozatalát (1869, 1872. és 1880-ban), de sikertelenül. Mégis az 1866-iki községi törvény felhatalmazza a községeket, hogy egy franknál nem nagyobb birsággal illethessék azokat, kik nem vesznek részt a szavazásban. Ez az 1869-ik évi választási törvény által is fentartatott, de a községek egy jó része nem élt a fenti felhatalmazással. Miután pedig éppen ezen

oknál fogva azok a községek, melyekben a szavazási kötelezettség ki volt mondva, a választások alkalmával túlsúlyra tettek szert azok felett, melyekben egészen szabad volt a választói jogosultság gyakorlata, ennél fogva 1890. évi június 29-én a cantonális tanács egy törvényt hozott, mely nem állapította ugyan meg egyenesen a szavazási kötelezettséget, hanem csak közvetve elősegítette a választók részvételét a választói gyülekezetekben.

Kötelező a szavazás Argau cantonban is az 1871. márczius 22-iki választási törvény értelmében és a távolmaradó 1—4 frank birsággal sujtatik. Hasonlóképen Turgauban az 1870. április 3-iki választási törvény értelmében, egy franknyi birság alkalmazása mellett. Schaffhausenben az 1876. november 16-iki törvény két franknyi birságot szab azokra, a kik a referendumban nem vesznek részt. A kötelező szavazás intézményeinek általános behozatalával a szövetségi törvényhozás eddig azért nem foglalkozott, mert a szövetségi választási törvények szerint a cantonokra bízott a választások rendjének szabályozása. De az eddigi eredmények is azt mutatják, hogy azokban a cantonokban, melyekben a szavazási köteletség kimondatott, a szavazók száma jelentékenyen nagyobb, mint ama kantonokban, hol szavazási kötelezettség nincsen. Így az előbbieik közül Schaffhausenben 84%, Argauban 83%, Sanct-Gallenben 73%, Zürichben 71%, Turgauban 69%; ellenben a szavazati jog gyakorlását szabadon hagyó Bernben 48%, Freiburgban 61%, Wallisban 57%, Genfben 44%, Neuchâtelben 31% vesz részt a szavazásban a beírtak közül. Valószínű, hogy a szavazati kötelezettség általánosíttatni fog a szövetség egész területén, miután a dolgok természetes fejlődése így hozza magával.

Franciaországban számos javaslat tétetett már a kötelező szavazás intézményének behozatalára, nem is említve

azt, hogy általában az ma sem egészen idegen az állam alkotmányában. Az 1875. augusztus 2-iki «loi organique sur les élections des Sénateurs» 18. cikke szerint ugyanis a departement-ok senatort választó testületeinek a departement minden községe által választott tagjai kötelesek a választó testületben résztvenni és a távolmaradó a belügy-minister megkeresésére a polgári törvényszék által ötven franknyi birságban marasztaltatik el. De számos javaslat célozta már az országos képviselők választásánál is a szavazási köteleesség megállapítását. (Wallon 1872. április 24-én, Laroche-Joubert 1882. május 2-án, Pieyre 1885. márcz. 24-én és Letellier 1889. február 7-én terjesztettek be ez ügyben törvényjavaslatokat.) Ezen javaslatoknak ugyan egyike se nyert elfogadtatást, de számos hang hallatszik azért folyton, mely a kötelező szavazást az általános szavazati jog szükségesség kiegészítője gyanánt követeli.

A szavazati jog gyakorlásától való nagymérvű tartózkodás általános jelensége különösen az újabb időknek, mely néhol azt eredményezi, hogy a képviselők a beírt választók negyed- vagy ötödrészenek szavazataival választatnak meg. A választók jelentékeny részének távolmaradása a szavazástól a közügy iránti érdektelenség világos jele, ha megengedjük is, hogy nem mindig hanyagság, nemtörődés oka a távolmaradásnak. Lehetnek ugyanis mindig méltánylást érdemlő okok is, pl. betegség, egyéb fontos ügyek; de ezen felül magukban a választási törvényekben, a választókerületek beosztásában, azok nagyságában, a választói központok nehezebb megközelíthetőségében is lehet e jelenségnek oka. A sokféle pártalakulás is, mely a választópolgárokat szétforgácsolja, egyik oka lehet a szavazástól való tartózkodásnak mert az olyan választó, ki valamely kevés hívet számláló párthoz tartozik, sokkal könnyebben marad távol, gondolván, hogy szavazata a mai választási rendszerek mel-

lett úgysis hiábavaló lesz. A szavazástól tartózkodó rendesen úgy okoskodik, hogy egy szavazat, az övé úgy sem bír jelentőséggel. Nyilvánvaló, hogy ez az okoskodás nem állja meg helyét, mert százan és ezren így gondolkodnak és annak már nagy jelentősége van.

A kötelező szavazás ellen felhozatik, hogy senkit sem lehet szavazati jogának gyakorlására kényszeríteni, miután ez az egyéni szabadság korlátozása. De különben is a szavazási kötelezettség kimondásának sanctiója: a bírság nem éri el a kívánt czélt, mert azt a dolog természeténél fogva valami magasabb összegben nem lehet kiszabni, a kisebb összegű bírság pedig nem elegendő fenyegetés annak, a ki szavazati jogát érvényesíteni nem akarja. Ettől eltekintve se lehet a választó polgárt szavazati jogának gyakorlására kényszeríteni, mert lehet olyan eset, hogy ő nem hanyagságból, a közügy iránti érdektelenségből marad távol a szavazástól, hanem czéltudatosan, miután a jelöltek egyike se felel meg az ő politikai meggyőződésének. Mit sem használ a törvényes kényszer, ha nincs meg erkölcsünkben az önzetlen hazafiság érzete. Ezért a szavazás szabadsága magában foglalja azt is, hogy az attól való tartózkodás is megengedett legyen.

Az olasz alsókamara 1881. június 16-iki ülésében a választási törvény módosítása tárgyalatván, Zanardelli, akkori igazságügyminister következőleg nyilatkozott a kötelező szavazásról: A választói minőség, a mint ezt az államtudósok kivétel nélkül elismerik, *munus publicum* jellegével bír. De ebből még nem következik, hogy büntető sanctiót állapítsunk meg azok ellen, kik e jogokat nem gyakorolják s a büntető sanctio hiánya nem fosztja meg a választói minőséget *munus publicum* jellegétől. Azt lehet ugyan mondani, hogy ha elfogadjuk a választói minőségnek közfunctiói jellegét, következésképen meg kell állapítani, hogy azt gyakorolni

kell, miután némely törvényhozások a politikai jogok elvesztésével sujtják az azokat nem gyakorlókat. Azonban hasonló dolgokban a büntető határozatok hátrányosabb eredményűek, mint maga a baj, melynek kiküszöbölése céloztatik. Mert ha a szavazati jogával nem élő ellenében, mint sokan kívánják, végső büntetésül annak elvesztését alkalmazzuk, állandóvá teszszük azt a bajt, melyet éppen megakadályozni akarunk, panaszkodván a választó polgárok távolmaradásában nyilatkozó közöny, a közügy iránti érdektelenség ellen.

A kötelező szavazás mellett viszont azt hozzák fel, hogy a szavazati jog nem vonható a magánjogok kategóriájába, melyeket érvényesíteni, vagy attól tartózkodni, teljesen a jogosultnak tetszésére bízott dolog. Házamról, földemről tetszésem szerint rendelkezhetem; egyáltalán magánjogaim önérdekemben, tetszésem szerint gyakorolhatom. De szavazati jogommal a közérdeket kell szolgálnom. Bernaert belga miniszterelnök, az alkotmány-revisio tárgyalása alkalmával így nyilatkozott: «A szavazati jog nem valami természeti, magánvagy személyes jog; az a társadalom által reánk ruházott közfunctio, sőt általa adott megbízás». E joggal élni állampolgári kötelesség; a ki nem él vele, nem jó állampolgár, méltó tehát a megbüntetésre. Az általános szavazati jognak éppen nincs semmi értelme, ha azt nem mindenki gyakorolja. Nem lehet azt mondani, hogy a kötelezettség kimondása sérelem az egyéni szabadságra. Ily értelemben sérelem azon az esküdti kötelezettség is. De ha közérdek az, hogy az esküdtisék határozzon a bűnösség kérdése felett, s az állampolgárok kényszeríthetők az ebben való közreműködésre, hasonló vagy ennél még nagyobb közérdek az, hogy a törvényhozó szerv legalkalmasabb tagjainak kiválasztásában minden arra jogosult állampolgár résztvegyen.

A szavazási kötelezettség elve semmi esetre sem állapítható meg abból az elvből, hogy a politikai jogok egyszer-

smind politikai kötelességek is. Kivánatos mindenesetre a politikai s egyáltalán az állampolgári jogokkal való élés, mert csak ily úton áll be a nép politikai életében a szükséges mozgalmasság, mely a közviszonyok, politikai intézmények javulásának, fejlődésének egyik feltétele. Kötelesség gyanánt a szavazati jogot azonban csak ezen politikai jog erkölcsi tartalmából lehet levezetni. Mert a törvényhozó szerv hivatása lévén az államilag egyetemes jó érvényreemelése, a választásnak pedig nem az lévén célja, hogy a kisebb szám lépjen a nagy tömeg helyébe, hanem hogy az állampolgárok sorából a legalkalmasabbak szemeltessenek ki e hivatásra, ebből következik, hogy a nemzet ezen akaratfejlődési processusában való részvétel kötelességét az állami erkölcs követeli. Ily értelemben áll az, a mit Stuart Mill mond, hogy a választói jog gyakorlása szorosan a kötelesség dolga. Jogi kötelességgé azonban nem lehet tenni, mert igaz ugyan, hogy ha a választói jog eszköz a politikai kötelesség teljesítésére, akkor arról nem lehet lemondani. De a választásnak a politikai lelkiismereten kell alapulni, tehát jogi felelősség a nem gyakorlásból meg nem állapítható.

Nem azért hagyandó el a választói jog gyakorlásának különféle megtorló szabályokkal való kikényszerítése, mert ez az egyéni szabadságon ejtett sérelemnek tekintendő. E részben nem állja meg helyét az esküdti tiszt gyakorlásának kötelezettségére, illetve az annak teljesítésétől távolmaradással szemben követett eljárásra való hivatkozás sem, mert ámbár az esküdti képesség szintén a politikai jogok közé sorolhatik, az mégis külön megbízásnak tekintendő, nem általános jog, csak képesség ezen szintén közfunctio jellegével bíró tiszt ellátására. Ha e tiszt gyakorlata kötelezővé tétetik az azzal felruházottra s az ellenkezőleg viselkedő birsággal sújtatik, itt a közfunctio természetével bíró tisztség gyakorlása kikényszerítésének nem az a célzata, hogy általában

ezen politikai jog gyakoroltassék, hanem itt ama czélszerűségi indok a mérvadó, hogy az ezen tiszttel felruházott állampolgárok távolmaradása következtében ezen intézmény: az esküdtszék működésének megakadályozása elmellőztessék. Ez az országgyűlési képviselő választásánál fenn nem foroghat, itt a választás czélja eléretik a nélkül, hogy abban valamennyi jogosult állampolgár részvétele szükségképen megkívántatnék. A választó polgárok fele is megválasztja az országos képviselőt csak úgy, mintha a jogosult választók összessége venne részt a választásban. Gyakorolni a szavazati jogot az állami erkölcs követelménye, de az összeség egyetemes érdekeivel való törődésben rejlő, magasabb belső forrásokból eredő ezen erkölcsi kötelesség jogi szabványok által ki nem kényszeríthető.¹

V. A többes szavazat.

Az általános szavazati jog a demokratia kivánalma, de nagy hiánya, hogy mellette a nagy tömeg elnyomja a kiválóbbakat. «Az egyszerű, általános szavazati jog a társadalmi erénynek, a tehetségnek, a neveltségnek, a rendnek, az erkölcsnek, a tulajdonnak, a családnak, a boldog és állandó társadalmi rend minden elemeinek a nagy tömeg egyenlősítő hullámaiba való fojtása: az a nyers szám, mely a társadalmi állásokat egyenlősíti, mindenre a középszerűség színvonalát erőszakolván rá.»² A tömeg uralom ellensúlyozására tehát

¹ Held: Staat und Gesellschaft. III. 857. l. — Az állampolgárságnak a társadalmi erkölcsi kötelmek teljesítése által is feltételezett kifogástalanságára látszik utalni az 1795. évi francia alkotmány az ember és polgár kötelességeinek elősorolását tartalmazó bevezetése 4. cikkében, mondván: Nul n'est bon citoyen s'il n'est bon fils, bon père, bon frère, bon ami, bon époux.

² Nyssens: Le suffrage universel tempéré. 6. l.

leghatályosabb eszköz, ha kimondatik, hogy mindenkinek van ugyan szavazati joga, de e jog nem egyenlő erejű, vagyis behozatik a többes szavazat rendszere.

Az általános szavazati jog maga se kívánja meg feltétlenül a nyers tömeg uralmát. Nem szükséges, hogy minden polgárnak ugyanoly matematikailag meghatározott része legyen a közdolgok intézésében. Ha a szavazati jogot észszerűen szabályozzuk, ez által még nem nyomjuk el, mint a hogy nem rontjuk meg a gőzgépet azzal, ha tökéletesítjük az első időkből származó kezdetleges szerkezetét. Az általános szavazati jogban egy nagy szervezetlen erő rejlik, ezt szervezni kell. Azon elvek egyike pedig, melyek által ezt elérhetni, a többes szavazat rendszere.¹

Belgium ez elvet tényleg be is iktatta módosított alkotmányába. Az új alkotmány szerint ugyanis a képviselőház tagjai közvetlenül választatnak a következő módon:

Egy szavazattal bír minden 25 éves polgár, ki legalább egy év óta lakik községében és a kire nézve nem forog fenn a törvényben megállapított kizárási esetek valamelyike.

Egy további szavazattal (tehát összesen két szavazattal) bír az, a kire nézve a következő esetek valamelyike áll be:

a) ha 35 éves, nős vagy özvegy s törvényes gyermekei vannak és legalább 5 franc állami adót fizet;

b) ha 25 éves és vagy legalább 2000 franc értékű ingatlanoknak, vagy legalább 100 franc járadéknak a birtokosa, feltéve, hogy a járadékot legalább két év óta élvezzi.

Két kiegészítő szavazattal (tehát összesen három szavazattal) bír az, a ki 25 éves és:

a) valamely akár nyilvános, akár magán felsőbb iskolai oklevéllel bír, vagy pedig

¹ Nyssens: i. m. — Desjardins: i. m. 239. s köv. l. — Burger: Le suffrage universel coordonné. — Frère-Orban: La Révision de la Constitution.

b) valamely oly közfunctiót tölt be, mely a felsőbb iskolai képzettséget feltételezi.

Három szavazatnál többet senki se gyakorolhat.¹

A mi magát Belgiumot illeti, itt a közhangulat régóta kívánta a választói jog reformálását, csak a mód iránt nem volt meg az egyetértés. A szétágazó reformtörekvések mégis e jelszavak körül csoportosultak: általános szavazati jog, a családfők megkülönböztetettsége a szavazatok száma tekintetében, érdekképviselés és a képességre alapított választói jog. Az alsókamara azonban 1893. évi ápril 11. és 12-iki üléseiben, minden egyéb javaslat elvetésével, ápril 18-án túlnyomó többséggel Nyssens indítványát fogadta el, mely a többes szavazat rendszerét az új alkotmányba beleviszi.²

A többes szavazat meg akarja corrigálni az általános, egyszerű szavazati jog hiányait. Legyen mindenkinek szavazati joga, de nem egyforma; az pedig, hogy ki minő mértékben folyjon be az állami akarat képződésének kiindulási pontját képező választási eljárásba: az illetőnek értelmi vagy vagyoni előkelősége alapján határoztatik meg.

Szemügyre véve ugyanis a többes szavazat rendszerének a belga földön életrehívott alakját, azt látjuk, hogy az értelmi előbbrevalóság jön tekintetbe a harminczöt életév és a nős vagy özvegyi állapot meghatározásánál (feltételeztetvén ezeknél a gondolkodásnak ama higgadtabb, belátóbb iránya, mely a család kormányzásával karöltve járónak tekintetik), a felsőbb iskolai képzettséggel bírónál és az ily iskolai

¹ Belga alkotmány. Titre III. Chap. I. Sect. I. Art. 47. — Ezen rendszer alapelveit Nyssens Albert egy 1890-ben fentidézett cím alatt megjelent röpiratszerű művében fejtette ki; a nagyobb szellemi képesség számbavétele azonban itt még nem czéloztatott.

² A többes szavazat rendszerét ismerte már az 1862. évi svéd községi törvény, valamint alkalmaztatott az Angliában a Board of guardians-ba való választásnál.

képzettség kimutatásától függő közhivatalokat betöltőknél. A vagyoni előbbrevalóság az ingatlan- és járadék-birtokosoknál. Látjuk tehát, hogy (ha a szellemi kiváltságot, illetve annak elismertetését és megfelelő érvényreemelését az állami rendben aristokráciának nevezzük) itt aristokratikus, illetve plutokratikus vonásokkal találkozunk. Mégis a többszörös szavazat elve erősen demokratikusnak állíttatik.

A többes szavazat — mondják — indokolt, mert a társadalmi terhek viselésének és a közjóléthez fűződő érdeklődésnek aránya szerint szabja meg a közügyre való befolyás mértékét. Nem helyes az, ha annak, kinek a társadalomban saját jólétén kívül mi érdeke sincs; ki — nem lévén családja és vagyona — csak önmagára gondol, a közügyre ugyanolyan nagy befolyása van, mint a messze jövőre gondolni kényeszerülő családapának s a vagyonnal bírónak; ki jobban megérti a nagy társadalmi érdekeket. A család és a vagyon minden polgárisult társadalom alapjai.¹ Indokolt a többes szavazat, mert ha elfogadjuk is azt az elvet, hogy közügyekről lévén szó, a társadalom minden tagja fölemelheti arra befolyó szavát; legnagyobb súlylyal mégis annak kell beszélni, ki az anyagi vagy erkölcsi érdekek legnagyobb összegét képviseli. Indokolt az idősebbeknek, illetve a családfőknek (az előbbi rendszerint magában foglalván az utóbbi minőséget is) több szavazattal felruházása, mert szükség van arra, hogy a meggyöngült, tévutakon járó társadalomban a nagyobb belátással bíró, a nagy társadalmi feladatoknak és kötelmeknek jobban tudatában levő elemek megfelelőleg érvényesüljenek és a tapasztalatlanabb fiatal nemzedék befolyását ellensúlyozzák.

De egyedül a többes szavazat alakjában lehet a demokráciát államilag szervezni — mondatik más oldalról. Mert

¹ Nyssens : i. m. 9. l.

mit tesz a demokratia? Az államszervezés alapjává teszi az ősi, születési erénnyel szemben a személyes érdemet; czélja «a személyes érdem erejét a legmagasabb fokra emelni a nemzeti életben». ¹ Ezért mindenkit oly arányban kell felruházni politikai joggal, a mily arányban a nemzet benne önmagát érezi; következésképen csak a többes szavazat alapján lehet a nemzetet szervezni, mint államalanyt. Minden polgárt azon arányban kell politikai joggal felruházni, a mily arányban benne «a nemzet — személyes érdemeinél fogva él». Vagyis általános, de arányos (többes) legyen a szavazati jog. «Ha két állampolgár egyenlő jó hazafi, akkor a nemzet-személy nagyobb quantuma abban lakik, a ki magasabb műveltséggel bír közülök.» Ezért az értelmiséget — nem ugyan az elvont értelemben vett értelmiséget, hanem mint a «nemzeti ész nagyobb fokát» — a többes szavazatok egyik alapjává kell tenni, ha demokratikusan akarjuk szervezni az államot, mert hiszen a demokratia nem egyéb, mint a «személyes érdem aránya szerint szervezett állam (és társadalom)». ² Már pedig a mint az abstract értelmiség, úgy a «nemzeti ész nagyobb foka» is személyes érdem.

Mill is az értelmi előkelőbbség külön érvényesülését kívánja, de nem ily értelemben. Ő ettől eltérőleg az abstract értelmiséget kívánja tekintetbe vétetni oly czélból, hogy a «minorité instruite» el ne nyomassék, vagyis ő a többes szavazatot a kisebbségi képviselő elérésére akarja felhasználni, hogy az valódi súlya szerint legyen képviselve, lévén ő neki a demokratia nem a számszerinti többség privilégiuma, hanem, mint a valódi képviselői alkotmány megtestesülése, az egész nép kormányzata az egész, arányosan képviselt nép által. Ha mindenkit szavazati jog illet is meg, mondja

¹ Kunz: i. m. 30. s. köv. l.

² Kunz: i. m. 17. l.

ő, azért kérdés, hogy egyenlő szava legyen-e mindenkinek. Nem lehet azt mondani, hogy két vélemény, tekintet nélkül kifejezőikre, teljesen egyenlő értékű. A kettő közül valamelyiknek: vagy az okosabb, vagy a jobb embernek igénye van a nagyobb befolyásra.¹ De a gazdagságnak adott túlnyomó befolyást, még mint pillanatnyi kiegészítő eszközt se fogadja el, mondván, hogy a szavazati jognak ez az alapja mindig gyűlöletes volt és az is lesz mindig. Szerinte az egyetlen alap, melylyel az egyik polgár szavazata értékesebbnek, nagyobb horderővel bírónak tekinthető, mint a másiké: az egyén szellemi felsőbbisége.²

Ez a rendszer valóban «radicalis individualismust» viz a képviseleti rendszerbe». Mert az a magasabb értelmiség, melyet ő a szavazati jog többségének alapjává tesz, oly értelemben semmi esetre se bírhat nyomatókkal az állami életben, hogy az okosabbat, absolute nagyobb értelmiségűt e czímen nagyobb befolyással is ruházzuk fel. Nem áll az, hogy az okosabbnak a joga is nagyobb. Nagyobb, igen, a kötelessége, mert magasabb szellemi fejlettsége az ennek megfelelő nagyobb kötelességteljesítésre kell, hogy készítse.³

De akár a magasabb értelmiséget (és pedig nem az absolut értelemben vettet, hanem a nemzeti gondolkodás fejlettebb fokát), akár a vagyoni előbbrevalóságot tegyük a többes szavazat alapjává, egyik is, másik is tarthatatlan és igazságtalan. Nem az értelmi magasabb fejlettség egyoldalú túlsúlya mérvadó a választó polgárban, hanem a nemzeti érzés, a polgári erkölcs kisebb vagy nagyobb foka, mely a szellemi előbbrevalósággal szükségképen nincs összekapcsolva. «Gyermekes tévedés azt hinni, hogy a művelődés egymagában

¹ Stuart Mill-Jánosy: A képviseleti kormány. 173. l.

² Stuart-Mill: i. m. 175. l.

³ Held: i. m. III. 873. l.

jobbá teszi az embereket, megváltoztatja ösztöneiket, megrendszabályozza szenvedélyeiket.»¹ Többen, köztük Herbert Spencer, kimutatták, hogy semmi összeköttetés sincs a műveltség kisebb vagy nagyobb foka és az egyesekben meglévő erkölcsi erő között. De még ha el is fogadjuk, hogy a nagyobb politikai belátást nagyobb befolyás illeti meg, lehetetlen ezen befolyás mértékét fokozatok megállapításával meghatározni. Lehetetlenség az egyesek értelmi jelentőségét ily fokozatosan mérlegelni és csak önkényesség nyilatkozik a szavazati jog ily alapon bárminő alakban való megállapításában. Ha azt mondjuk, a műveltebb egyén szavazata többet ér, mint a műveletlené, nemcsak az egyenlőség elve van megsértve, az, hogy egyik polgár szava annyit ér, mint a másiké, de bizonytalan alapot fogadva el a megkülönböztetésre, teljesen bizonytalan eredményre jutunk. E részben a census megállapítás minden hátránya itt is jelentkezik.² Szóval lehetetlen az egyes választó polgárok vélt belső értékének a szavazati jog többszörözésében megfelelő kifejezése.

A vagyoni előbbrevalóságot pedig szintén nem lehet a többes szavazat alapjává tenni, mert a vagyoni érdekelttség képezheti ugyan az ügyekre való befolyás nagyságának alapját a nyereszkedési célzatú részvényvállalatokban, de nem az államban. Azokban a társulatokban csak egyféle érdekéről: az érdekeltségi vagyon gondozása s növeléséről van szó, csak természetes hát, hogy ha az ügyek vitelére való befolyás nagysága a társulati vagyonban való részesedés nagysága, tehát az érdekelttség mérve szerint ingazodik. De ha az államügyek helyes vitelének a vagyonosra nagyobb érdeke

¹ Leroy-Beaulieu : L'État moderne et ses fonctions. 259. s köv. l.

² Jeder Census erscheint gerade um so verwerflicher, je complicherter er selbst, je *relativer* sein Maasstab, je unbestimmter folglich auch sein Resultat ist. — Held : i. m. III. 874. l.

van, mint a vagyontalanra, azért ezen érdekeltséget nem lehet a szavazati jog alapjává tenni, mert akkor az államot az emberek olyan szövetkezésévé súlyesztjük alá, melynek egyedüli czélja a vagyonszerzés és megóvás feltételeinek megvalósítása. Szóval megtagadása lenne az erkölcsi elemnek az állam egész életében. A vagyoni előbbrevalóság úgyszólván megtalálja a maga társadalmi érvényesülését (főleg a mai materiális irányzatú korszakban), annak állami privilegisálása tehát nemcsak indokolatlan, de igazságtalan is. Indokolatlan, mert az állam az egyes választópolgárban csak a nemzeti erő és gondolkodás megnyilatkozását tisztelheti és ismerheti el, ennek pedig a vagyoni felsőbbséghez semmi köze. Hogy pedig a többes szavazat alapjai közt éppen ez a leggyűlöletesebb a többiek szemében, azt nem is kell említeni, mert nincs társadalmi megkülönböztettség, mint Passy mondja, mely kevesebb tiszteletet és több irigységet keltene az emberekben, mint az, mely a vagyoni felsőbbségen nyugszik.

Ha általában elfogadjuk a többes szavazat elvét, a legkevésbé kifogásolható lenne a családfők megkülönböztetettsége a szavazatok száma tekintetében.¹ De az elv egészében ellentétben áll azzal, hogy az országos választásnál egyik állampolgár szava annyit ér, mint a másiké; helyes alapot se az értelmi, se a vagyoni előbbrevalóság nem nyújthat a nagyobb befolyás megállapítására és igazságos keresztülvitelére megfelelő megvalósítási módot nem lehet találni.

¹ Ennek behozatalára a francia alsókamarában is történt kísérlet 1872-ben, de eredménytelenül.

VI. A kisebbségi képviselet.

Hogy a képviseleti rendszernek az általános szavazati jog elvén nyugvó berendezése célját elérhesse, kell, hogy a nép minden vélemény- és akaratiránya kifejezésre és megfelelő érvényesülésre jusson és pedig abban a mértékben, a mint az a népben való elterjedtségénél fogva jelentőséggel bír.¹ Ez ma, midőn csak azon vélemény- és akaratirány érvényesül, mely a beadott szavazatok felénél egygyel több hívet számlál és a kisebbségben levők még oly erős tömege is figyelmen kívül marad, el nem érhető. Ezért ez a rendszer,

¹ Ily értelemben áll az, a mit Schultze mond: In einer richtig zusammengesetzten Volksvertretung müssen *alle* vorhandenen berechtigten Lebenskreise, Kräfte und Richtungen des Volkes zum Ausdrucke und zur Geltung kommen und zwar in *dem* Masse, als sie von Bedeutung sind für die im Staate zusammengefasste volksthümliche Gesamtexistenc. Pr. Staatsrecht. II. 139. l. — Concludiamo che l'ideale dell'ottima rappresentanza, e quindi dell'ottimo governo umano si è che la sia lo specchio fedele della nazione, ne riproduca esattamente, come una carta geografica fa pei monti, i fiumi e le valli, tutte le parti e le gradazioni nella loro rispettiva forza ed eccellenza, ossia mediante i migliori uomini che militano nelle loro file e che le governano. Bisogna che la rappresentanza sia la fotografia, lo specchio fedele dello stato degli animi, delle idee, dei bisogni, dei sentimenti, degl'interessi, delle forse, delle volontà di tutti gli elettori. Palma: Corso di dirit. pubb. II. 204. l. — A képviselet legyen «la représentation de la nation, son image, sa photographie». Th. Furet: Majorité et minorités (a «Journal des Économistes» 1869. júniusi füzetében, 428. l.). Une représentation nationale doit être la réunion des mandataires élus par le pays, et que chaque citoyen a le droit d'y être représenté de telle sorte que le fait primitif, aujourd'hui impossible, de la réunion de la nation tout entière pour la discussion de ses intérêts, soit remplacé par le fait seul possible de la réunion de ses mandataires, avec cette condition que cette réunion de mandataires ait exactement la même physionomie qu'aurait la réunion des mandants si cette dernière était possible. U. o. 415. l.

mondják a kisebbségi képviselőket híveik, nem is képviselői tulajdonképpen, csak annak nevezik.¹ Az igazi képviselő csak az, mely minden véleménynyilatkozatnak megfelelő érvényesülést enged a lehetőség határain belül, vagyis a kisebbségek képviselői elismerésén nyugvó.²

Hogy mennyire helytelen a mai rendszer, elég arra utalni, hogy mellette a kisebbség még akkor sem részesül figyelemben, ha az összes kisebbségek a népek tulajdonképpen többségét teszik, a mi könnyen előfordulhat, mint erre első ízben Eötvösünk s utána Stuart Mill rámutatott. «Tegyük fel — mondja Eötvös — hogy a kerületek száma 100-ra megyen, 4000 választóval mindenik. Tegyük fel, hogy 51 kerületben a követek 2500-ból álló többséggel választatnak 1500 ellen, holott 49 kerületben a választások 3500-ból álló többséggel történtek 500 ellen. Ez esetben amaz 51 követre 127.500 — a 49-re pedig 171.500 szavazat jutott, azaz a törvényhozás többsége a választók kevesebbiségét képviseli.»³ No már, ha a képviselőnek az egész népet kell elötüntetnie — mondja Bluntschli — úgy a nép vonásait kell ábrázatán viselnie, úgy, a mint azok megvannak és magában annak lehetősége, hogy a nép és képviselői parlamenti többsége egymással ellentétben állanak (a mire Európában is, de főleg Észak-Amerika államaiban számos eset van), nem egyezik meg a képviselő eszméjével.⁴ És ha azt alapján hamisnak találjuk, hogy egy despota izolált akarata a nép

¹ Du système représentatif nous avons le mot et l'idée, mais la chose nous fait défaut. Pour réaliser cette chose excellente, il faut une représentation nouvelle. Naville: La question électorale. XIII.

² — la représentation de tous dans les limites du possible. U. o. VII.

³ A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. (1854.) I. 214. l. — Stuart Mill: i. m. 134—135. l.

⁴ Politik. 438. l.

akarátát sérthesse, nem lehet azt sem igazságosnak találni, hogy a nép felénél egy kis fractióval nagyobb része, illetve ennek akarata sérthesse a másik rész akarátát.¹

A kisebbségi képviselő elvének hívei azt mondják, hogy a mai többségi rendszer mindenestre elvetendő, mert: *a*) igazságtalan, egy részét a választóknak képviselő nélkül hagyván. Ha, tegyük fel, London-ban sok tory van, a parlament London által választott tagjai azonban csupa whig-ek, akkor minden londoni tory hibásan van képviselve, mert városa nem azokat küldi a parlamentbe, a kiket ő ottan szeretne látni, hanem épen azt, a kit nem akar ott látni;² *b*) elnyomó irányzatú, mert a többség zsarnoki hatalma alatt a még oly eszélyes kisebbség is érvényesülés nélkül marad; *c*) folytonosan megzavarja a közbékét, miután a két párt versengése, melyek közül egyik arra van hivatva, illetve oda céloz, hogy kizárja az érvényesülésből és uralomból teljesen a másikat, legnagyobb mértékben felkelti a szenvedélyeket; *d*) káros eredményű magára a képviselőtestületre, mert olyan eszmék, véleményirányzatok maradnak kizárva a tanácskozásokból, melyeknek az országban sok követője van; *e*) de alapjában véve hamis is a mai rendszer, mert a választói többségek majdnem mindig mesterségesek és miután a képviselő joga csak a többségnek van megadva, mindig fenyeget ama veszély, hogy a határozás souverén joga oly képviselői többségnek lesz sajátjává, mely tulajdonképen csak kisebbség, a választópolgárok körébeni véleményirányzatok igazi arányait véve tekintetbe.

A mai, pusztán többségi választási rendszer hibája tehát abban áll, hogy a képviselő megválasztására a beadott szavazatok felénél eggyel több szavazat kívántatván, a parla-

¹ Herbert Spencer : La science sociale. 187. l.

² Bagehot : Englische Verfassungszustände. 196. l.

mentben csak a választók egyik része lesz képviselve és ennél fogva a parlamenti pártok arányai nem egyeznek meg a választók tömegének politikai vélemény irányaival. Már pedig, ha nem is lehet szó oly értelemben képviseletről, hogy a parlament a kisebbitett arányú nép legyen, a törvényhozó szerv választott részének, a képviselőknek a választó polgárok akarata és véleményirányzatai szerint kell alakíttatni s ki kell zárva lenni annak, hogy egy oly képviseleti testület alakíttassék, mely csak a választók egyik részének akarata szerint alkottatott egybe s ennek daczára az összes választók képviseletére van hivatva, a minőt létesíteni tehát a választók egyeteme nem akarhatott.¹ Csak az a választási rendszer helyes, mely ugyanolyan arányt képes létesíteni a parlamentben a pártok között, a mily arányban sorakoznak a választók az egyes pártok körül, vagyis az arányos képviselet.

A pusztá többségi rendszer mellett csak akkor hatályos szavazatom, ha a többségben levő párthoz tartozom. Ellenkezőleg az mit sem ér. Vagyis a felénél egygyel több mindenható, a felénél egygyel kevesebb pedig egyenlő a nullával. E mellett a legigazságosabb eszmék, a legjogosabb érdekek hallgatásra lesznek kényszerítve mindaddig, míg csak a felénél egygyel több szavazatra nem tesznek szert. Az egyedüli helyes képviselet a részarányos. Az a vélemény, mely túlnyomó az országban, legyen túlnyomó a törvényhozó testületben is, de legyenek képviselve az ettől eltérő vélemények is és pedig abban az arányban, melyet a népben való elterjedtségüknél fogva követelhetnek maguknak. A mai választási rendszerben fekszik egyik főoka a választástól való tartózkodásban nyilvánuló nagymérvű közönynek

¹ Békésy Károly: A választási rendszer bírálata. (Az «Erdélyi Múzeum» 1894. évi III—VI. füzetében.) 427. l. — Seamen: Le système du gouvernement américaine. 25. l.

is, mert vagy erre van kényszerítve a többségben levő párttal ellentétes álláspontú választó, vagy pedig a meddő ellenzékieskedésre. A polgárok nagy része — mint Prévost-Paradol mondja — nem kívánván leszavaztatni, kisebbségben maradni, elveszti a közügyek iránti minden érdeklődését és visszavonul a választástól, melynek eredményét előre tudja s melynél azt tapasztalta, hogy szavazata úgy se jön számításba. De a puszta többségi rendszer még a választások szabadságát se biztosítja, mert a választó nem arra szavaz, a ki tetszésének megfelelne, hanem arra, a kinek a megválasztatására a legtöbb kilátása van. Nem arra szavaz, a ki véleményével azonosította magát, hanem a ki legkevésbé visszatetsző neki, ha egyúttal kilátása van a győzelemre.¹

Nem lehet az arányos képviselet megdöntésére azt felhozni, mondják e rendszer hívei, hogy ha minden vélemény képviseltetik, ki van zárva minden parlamenti többség és a parlamenti kormányzásnak vége van. Nemcsak két párt van azonban a parlamentben, hanem számos. Ma is képviselve vannak a véleményárnyalatok, csak hogy nem abban a helyes arányban, melyet megérdemelnének. A részarányos képviselet ezt a valóságnak megfelelőbbé kívánja tenni és nemcsak hogy meg nem akadályozná az erőteljes parlamenti többségeket, sőt ellenkezőleg e rendszer mellett lehetne csak igazán erőteljes többségre számítani. A részarányos képviselet nem gyöngítője lenne az általános szavazati jognak, hanem inkább erősítője; öntudatot adna e sokszor vak erőnek s a demokráciának oly kívánatos állandóságot adná meg.²

A kisebbségi képviselet abból az alapelvből indul ki,

¹ Aubry-Vitet: Le suffrage universal dans l'avenir. (A «Revue des Deux-Mondes» 1870. májusi füzetében.) 380. l.

² P. Lafitte: Lettres d'un parlementaire. (A «Revue politique et littéraire» 1893. évi január 21-iki és köv. füzeteiben.) 57. l.

hogy ha a többségnek van is joga a döntésre, de nincs joga arra, hogy a tanácskozásból kizárja a kisebbségeket, tökéletes hallgatásra kényszerítve, vagyis el kell választani a képviselet jogát a határozás jogától.¹ Ez utóbbi megilleti a parlamenti többséget, az előbbi a választópolgárok egész testületét. Vagyis, a mint Considérant mondja, a divatos választási eljárás alaphibája, hogy e természeténél fogva különböző két szavazatot: a képviseletit (vote *représentatif*) és a határozót (vote *delibératif*) összetévesztik.

Határozzon a többség, de úgy, hogy azért minden véleményárnyalat képviselve legyen. Ha egy gyülekezetben harmincz személy van jelen s ezek két ellentétes táborra oszlanak, melyek közül az egyik 20, a másik 10 hívet számlál, ebben az esetben, ha három képviselőt kell választani, az első résznek két képviselő jut, de a másiknak kétségtelenül joga van a harmadikra; ez egyszerű, kézzelfogható, tiszta matematikai igazság. Vagyis a határozat joga collectiv, személytelen jog, melynek létjoga a szükségszerűsége alapszik a mely a többségnél van. A képviselet joga azonban individualis, személyes jog, mely minden állampolgáré. Csakhogy sajnálatos előítélet a képviseleti rendszer kezdete óta összezavarta e két egymástól különböző jogot.² A demokráciának az egész nép kormányzásának kellene lenni az egész, egyenlően képviselt nép által; de mai alakjában az csak az egész nép kormánya annak egyszerű többsége által. Az első az igazi egyenlőség, a másik a számszerinti többség előjoga, melynek a kisebbség merev kizárásával egyedül van szava az államban, tehát zsarnoki természetű.³ Louis Blanc is azt mondja, hogy a hol a kisebbségeknek nincs meg arányos

¹ Naville : i. m. 61. l.

² Aubry-Vitet : i. m. 379. l.

³ Stuart-Mill : i. m. 132. l.

befolyása a közügyekre, a kormány csak az előjog kormánya, már pedig minden privilegiumban a zsarnokság csirája lap-pang. Lehet, hogy a választó collegiumban az okosabb kisebbséget elnyomja a kevésbé eszélyes többség, hogy a választás lombikja nemcsak okosságot, hanem eszélytelenséget is destillál ily módon a politikai vélemények, szenvedélyek nagy tömegéből s gyakran az utóbbi lesz uralkodó. De hogy az intelligentia mindig a kisebbségben volt (mint Schiller mondja) és előbb-utóbb el kell pusztulni az államnak, melyben a többség esztelen rendszere győz, egyike mindenesetre a kisebbségi képviselőket védők leggyöngébb érveinek.

Bármennyire állíttassék is, hogy a mai választási rendszer, mely csak a többségek érvényesülését ismeri el és a kisebbségeknek, ha még oly tekintélyesek is, az állami akarat formálásánál való közreműködésben helyet nem enged — igazságtalan és ennél fogva a képviselőnek nem csupán a nép számához képest, hanem az országban levő pártok, politikai véleményirányok szerint arányosnak kell lenni, hogy e részben az ország valódi állapota fejeztessék ki;¹ bármily lelkes felkarolásban részesült ezen eszme megvalósításán buzgólkodó szövetkezések által s bár itt-ott elismertetést talált a positiv alkotmányjogban is,² az állam organikus ter-

¹ Palma: i. m. II. 242. l.

² A kisebbségi képviselő többféle kísérlet tárgyát képezte főleg az újabb időkben. A legemlétsreméltóbbak: az 1855-ik évi dán választási törvény. (Andrá minister terve.) Miután 1849-ben a képviselői elem lényegesen kiterjesztetett, 1855-ben a király, a kinél akkor a törvényhozó hatalom volt, az aránylagos képviselői rendszert oktroyalta az országra a korlátozott szavazat alakjában. A Rigsdag 80 tagja közül 20-at a korona nevezett ki, 30 a tartományi rendek által választott és csak 30 a nép által közvetlen választás útján; a kísérlet tere tehát meglehetősen kicsiny volt. 1863-ban a törvény a kamarák által tárgyalatik és elfogadtatik. 1866-ban az aránylagos képviselő elve,

mészetéből kiinduló elmélet azt nem helyeselheti. Az, hogy a kisebbségi képviselet megvalósítására törekvő rendszerek mindegyike ellen lehet alapos kifogásokat tenni, magában véve még nem lenne elegendő annak elvetésére, mert ha egyszer egy politikai elv helyessége lényegileg elismertetik, másodrendű kérdés annak megfelelő érvényesülési alakot találni. E részben áll Burke mondása, hogy: «nem létezik olyan valami se az anyagi, se a szellemi világban, a mit a gondviselés jónak talált számunkra, de megtagadta volna tőlünk elérhetésének eszközeit». Áll ez azokkal szemben, kik a kisebbségi képviseletnek elméleti jogosultságát elismerik ugyan, de annak gyakorlati kivihetőségét tagadják. Ha eddig nem sikerült megfelelő rendszer kitalálása, ez a jövőnek

mely eddig csak a törvényben volt meg, bevezettetik az alkotmányba, melynek 40. §-a szerint a Landsting tagjainak választása az aránylagos képviselet elve szerint történik, a választási törvény határozván meg ezen elv alkalmazását. — Angliában az 1867. augusztus 15-iki reformtörvény szerint a városi választókerületek többjében, melyek három vagy négy képviselő küldésére voltak jogosítva, a választó egy-egy kevesebb szavazat gyakorlására jogosított fel, mint a hány képviselő választandó volt (Three cornered constituencies), s ekként a harmadik vagy negyedik hely a kisebbségnek jutott. Ezt azonban az 1884-ik évi parlamenti végzemény megszüntette, a mennyiben a több képviselőt választó kerületeket általában eltörölte, behozván az egyes választásokat, a Single seat system-t. (Concha: Anglia alkotmánya. 295. l.) Bluntschli az 1867-iki angol reformra azt mondja: Das ganze Gesetz hat fast nur die Bedeutung eines *verschämten Bekenntnisses*, dass die gewöhnlichen Majoritätswahlen keine Garantie gegen eine ungerechte Ausschliessung der Minderheiten gewähren. (Politik. 447. l.) — Elfogadást talált a kisebbségi képviselet elve még Brazília alkotmányában (1874—1881.), Spanyolországban 1878 óta azon választókerületekben, melyek a Cortes-be háromnál több képviselőt küldenek, Portugáliában 1884 óta, Olaszországban 1882 óta, de csak ama kerületekben, melyek öt vagy ennél több képviselőt választanak, továbbá a kombinált lista-szavazás alakjában némely schweizi cantonban.

képezhetné feladatát, mi mellett természetesen nem hallgatható el az, hogy egy ily rendszer mindenkor a mesterkéltség és jó részben az önkény jellegét fogná magán hordani.¹

A mi már most e rendszer lényegét illeti, alig kell arra rámutatni, hogy első sorban nem fogadható el az, miszerint az okosság és eszélyesség nagyobb foka mindenkor és feltétlenül a kisebbségnél lenne.² Hiszen ha így volna, a kisebbségi képviselet eszmei jogosultságát e révén védők magukkal keverednének éles ellentmondásba. Ha áll az, a mit Göthe mond: «Die Vernunft wird *ewig* in der Minorität sein» akkor a kisebbség körében is mindig a még szűkebb körű kisebbségnél lenne a mélyebb belátás, a mi a végtelenig (illetve egész addig, míg csak ez a kisebbség az egyes emberre le nem olvad) lenne folytatható. Ide vezet az eszme következetes keresztülvitele, nem lévén lehetséges a kisebbségek közt pusztá számbeli megkülönböztetéseket tenni, illetve azt, a mit a nagyobb számú kisebbségre nézve helyesnek, természetesen találunk, a szűkebb körével szemben megtagadni.

A kisebbségi képviselet, bármily tetszetősnek és igazságosnak tűnjék is fel, végső eredményében az állam organikus természetének megtagadása, sőt az állam fölolvasztása a parlamentben. «A kisebbségek képviseletének vitatói — mondja egyik hazai írónk — a parlamentben a néperdeknek hű képét akarják adni, de buzgalmukban magát a tárgyat veszik képnek és a tükör helyébe, hol a test kép-másának kellene megjelennie, magát a testet teszik, mert

¹ A kisebbségi képviseletet megvalósítani kívánó rendszerek száma ma már rendkívül nagy. Az újabb főbb irányok a korlátozott szavazat, a halmazott szavazat és az egymással concurráló lajstromok rendszerén alapulnak.

² Held: i. m. III. 869. l.

nem azt kívánják, hogy az állam minden érdekének legyen a parlamentben képviselője, hanem, hogy az állam egészen felolvadjon a parlamentben.»¹ De a kisebbségi képviselő szem elől téveszti azt is, hogy az állami akaratot kimunkáló organumnak, a parlamentnek nem is lehet az hivatása, hogy minden akaratirányt feltüntessen, mely szerint a választó polgárok az állam cselekvőségét irányozni szeretnék s ha feltüntetné is, az elhatározásra akkor is csak a tömegse, illetve túlsúlyban levő akaratirányok folyhatnak be. Sőt ha a bármi-féle nézet- és akaratirányok számbavételének, az a parlament működésére egyenesen bénító hatású lenne, megakasztván a fő akaratirányok valamelyikének érvényre emelkedését és így az állam cselekvőségét.² Hiába tesszük azt lehetővé, hogy a parlamentben, ebben az úgynevezett «nemzeti ész»-ben, minden valamire való nézet- és akaratiránynak képviselője legyen, mert ezzel elérhetjük ugyan azt, hogy ezen véleményirányzatok megfelelő kifejezést nyernek az elhatározást megelőző tanácskozás folyamán, de nem azt, hogy a végső elhatározásban sikerrel érvényesüljenek.³ Az egyes ember akaratának irányzásánál is csak a legerősebb indokoknak lehet szava,

¹ Schiller Zsigmond: A kisebbségi képviselő. (A «Budapesti Szemle» 1873. évi 3. számában.) 151. l.

² Concha: i. m. 424. l.

³ A parlamentarismus lényege nem egyéb, mint bizonyos formák közt a többség akaratának érvényesítése — mondja találóan Gyulai Pál (a «Budapesti Szemle» 1873. évi 5. füzetében, 157. l.). Ez áll. De mint a parlamentben, úgy a választásnál is a többség nem azért tekintetik elhatározónak, mert mindig így volt, hogy a többség győz, hanem mert minden collectiv elhatározásnál az abban résztvevő egyedek egyforma belátóképességűeknek tekintetvén, a *vélelem* az, hogy az a jobb, czélszerűbb, mi mellett a nagyobb rész ítélete nyilatkozott. — Les questions d'intérêt commun sont résolues par le vote des citoyens, et le nombre est *souverain*. Pouvoir souverain du nombre ne veut pas pouvoir despotique, illimité, et indiscutable. — non. Il faut simplement

a megfontolás csak a leghatalmasabb, mert szerinte legtöbb érveléssel támogatott szempontok szerint igazodhatik s távolabb eső, az akaratirányzásnak szűkebb körébe nem vonható lehetőségei számba nem jöhetnek. Ugyanez áll az államnak, e nagy embernek gondolkodó és akaró szervére nézve is. De a kisebbségi képviselőt annál fogva, hogy a legspecialisabb megbízású képviselőket juttatná a parlamentbe, az egyetemes jó eszméjének se tenne hasznos szolgálatokat.

A Hare-Mill-féle szabad egyesülési formának különösen nagy hátránya az, a mire Gneist találóan rámutat, hogy t. i. a helyi összetartozóság minden kötelékét felbontva, a választó polgárok, miként a szélroham a port, felragadja, állandó, napi működésének színteréül szolgáló köréből kiszorítva, előtte teljesen idegen elemekkel való egyesülésre készíti s azáltal mindazt a befolyást, melylyel a szűkebb szomszédai kör az érdekek felismerésére és a politikai nézet- és akaratirányzásra bír, megszünteti.

A politikai eszmék, nézetirányok, a mennyiben tartalmi súlyuknál, belső értéküknél fogva erre képesek, folyton fejlődésben vannak s az ellenzékéek abszolút értéke nem a pártjukon álló szavazók időleges számától, hanem eszméik belső értékétől függ.¹ A kisebbség esetleges nagyobb erkölcsi ereje,

entendre par ces mots que la majorité est supérieure (*supra*) à la minorité dans les questions qui, d'un consentement unanime et préalable, doivent être soumises au vote. A. Gigon: La représ. des minorités. (Journal des Économistes. 1874. janv. 61. l.). — Proudhon azt mondja, hogy a képviselői rendszer a maga többségi törvényével nem más, mint az «erősebb jogának észszerű alkalmazása». Azonban más erő is érvényesül itt még, az az elv, hogy a kétséges dolgokban a nagy tömeg véleménye valószínűbb, mint néhány emberé, a nemzet lelkiismeretének kifejezése biztosabb, mint egy töredéké. La Guerre et la paix. I. 234. l.

¹ Franciaországban 1857-ben csak öt ellenzéki képviselő volt, de az általuk képviselt eszmék erkölcsi súlya azért igen nagy volt.

politikai eszélyességbeni túlsúlya úgysis érvényesül; nemcsak, de előbb-utóbb többséggé leszen. Az olyan párt, legyen az akár többség, akár kisebbség, melynek a népben nincsenek gyökerei, melynek létjogot, fejlődésképeességet nem biztosítanak életképes politikai eszmék, mindig jelentéktelen marad. A népben élő politikai eszmék azonban utat törnek maguknak a parlamentbe akárminő választási rendszer mellett is; az eszmék belső ereje, jogosultsága magának előbb-utóbb elismertetést követel. Ha már most a kisebbség hívebb kifejezője az államilag legfőbb jónak s eszméi a többségéi felett állanak erkölcsi súlyban, tartalomban, akkor az ilyen eszmék belső igazsága s ezzel együtt a kisebbség a többség felett érvényre emelkedik. Hiszen a többség eszméinek igazsága mellett a hozzája ragaszkodottak száma úgysis csak vélelem.¹

A kik csak a kisebbségi képviselő eszméinek érvényesülése mellett tudnak beszélni igazi képviselőtről, szem elől tévesztik azt is, hogy minden választási rendszernek, bármily jó legyen is az, csak relativ értéke van. Nagy befolyása van a választási rendszernek, de nem ez a fődolog; fő a politikai közgondolkodás minősége. Lehet jó választásokat csinálni rossz választási törvénnyel és megfordítva.²

A kisebbségi képviselői rendszer tisztán mechanikus berendezésekre fekteti a fősúlyt, ezektől reméli az igazi képviselőt elérhetését, holott a democratia intézményei, mint egyáltalán minden politikai intézmény, nem vizsgálható oly

¹ Concha : i. m. 411. l.

² Courcelle-Seneuil : i. m. 701. l. — Bluntschli is azt mondja, hogy mindannak, a mit az állam alkotmánya erre nézve megállapíthat, csak viszonylagos értéke van; fő a népjellem, a «Volkgeist»; ha ez meg van romolva, ezen semmiféle képviselői rendszer sem segít, mert a nép hibáját az intézmény is magában fogja hordani. Staatswörterbuch. III. 287. l.

szemmel, mint a hogy a mechanikus szemügyre vesz valamely gépezetet, melynek ha egyes alkotó részei helyesen vannak összeróva, okvetlenül helyesen kell működnie s működésének minden iránya, eredménye előre meghatározható. De mert az állam maga nem gép, nem lelketlen szervezet, mert alkotói se élettelen részek, ezért minden oly rendszer, mely csak külső mechanismus által akar elérni oly czélokot, melyek elérésénél nem az arra szolgáló eszközök meghatározása, hanem az ezeket mozgató, betöltő erkölcsi erők minemősége a döntő, alapjában véve elhibázott és meddő eredményű. Tényleg nem is mutathat fel ezen rendszer itt-ott behozott egyik alakja sem eddigelé kielégítő eredményeket.

Dr. Balogh Arthur.

RENAN ERNŐ.

I.

Séailles Gábor francia bölcsészettanár írt egy kitünő életrajzot Renanról, mely arra bír, hogy magam is elmondjam nézeteimet a nagyhírű tudósról és gondolkodóról.

Jegyzeteim nem alkotnak egy kerek életrajzot. Ez sok tanulmánynyal járna; noha nagyon érdekes volna Renan egy korkép keretében mutatni be. Én a könnyebb módját s végét fogom meg. Magam elé veszem Séailles művét s az ő munkája fonalán vizsgálom Renan nézeteit s magyarázom az erkölcsi világ törvénye szerint. Remélem, úgy is elérem czéloomat: a ki egy kissé ismeri a törvényt, mindjárt látja, mily könnyű az alkalmazása a nehezebb erkölcsi, metaphysikai, bölcsészeti, aesthetikai és gazdasági kérdésekre is. Természetes, hogy a legfőbb kérdéseket, mint Isten, halhatatlanság stb. ma sem oldhatni meg; az erkölcsi törvény ismeretével új kérdések is merülnek föl, melyek megoldása másoknak van fentartva. Dolgozatommal nem elégítem ki az alapos tudós komoly és részletező igényeit; de talán kinyerem az összefoglaló elmék őszinte és lelkes elismerését, a kiket bizonyosan meg fog lepni az erkölcsi törvény földéítésének bámulatosan sok következménye, melyek minden erőltetés nélkül folynak a haladás hullámanak egyszerű igazságából.

A sok francia író és gondolkodó között kiválóan két férfiú vonzott magához; az egyik *Lamennais*, a másik *Renan*.

Az első az 1820 körüli idealismusnak volt hirdetője, 1817-ben kezdte kiadni nagy művét, az *Essai sur l'indifférence in matière de la religion*-t, mely hangosan követelte és ékesszólóan sürgette, hogy vissza kell térnünk a hithez és a pápai tekintélyhez, épen úgy, mint most a derék Brunetiére. Az idealismus gyarapodásával azonban merészebben kezdett gondolkodni, össze akarta egyeztetni a szabadságot az egyházzal, vagyis az idealrealismus hatalmas központosító, egységes és inquisitív érzését, gondolkodását óhajtá kiirtani az egyház magatartásából. A pápák gyöngéden elutasíták e törekvést, mindamellet Montalembert, Lacordaire, Dupanloup és más liberális katolikusok buzgó szolgálatait szívesen fogadták s az idealrealismus második feléig túrték. Az erős gondolkodó és hatalmas szavú Lamennais azonban már a harminczas évek elején hűtelen lett az egyházzal és csodált, ünnepezt socialis izgató lón. Idealismusa kérlelhetlenül ragadta magával. Lánglelke átélte az 1848-iki forradalmat, hogy az idealrealismus centralisatiója törje össze. A bámult ember mindenkitől elhagyatva s magával meghasonolva dőlt sírjába. A huszas évek idealistája nem bírta elviselni az ötvenes évek noha még csekély realismusát, épen úgy mint Heine, Vörösmarty, Bajza József, Tocqueville és mások számtalanon. Mindig mélyen meghatott e férfiú tragédiája. Ime egy ember, a kit szervezete és az ébredező idealismus erkölcsi érzése a valláshoz, mint az erkölcs támaszához vezet, azonban eszének feszítő ereje lerombolja a szabadság korlátjait, de csakhamar sehol sem találja magát otthon, csak a sír fenekén. Törvényem fölfedezése után Lamennais sorsa mindjárt eszembe jutott.

A másik francia gondolkodó, kivel annyira foglalkoz-

tam, Renan volt. Ő már később lépett az élet színpadára. 1823-ban született, abban az évben, melyben Petőfi Sándor, a nagy lantos. A vallásos Bretagne gyermeke volt. Áhitat és jámborság környékezte ifjúságát. Majd pap lön. De már 1845-ben megérte a rajongó idealismus lassú hanyatlását, üres, tartalmatlan elméleteit, fényes légvárait: realisabb lelke a tudományra áhít, s bár szereti a vallásos érzés jótékony melegét, szívesen megfordul a templomokban, gyönyörködik az egyház fényes szertartásaiban és az egyszerű hívő jámbor áhítatában; sok kínos lelki vajudás után kilép a papnöveldeből, hogy szabadon rajonghasson a történeti és nyelvészeti tudományokért, úgy a mint az idealrealismus alatt szoktak, mikor tőlük az emberiség nagy kérdéseinek megoldását várják.

1849-ben már elkészült egy ily munkájával, megírta a *L'Avenir de la science* erős kötetét, de nem adta ki. Mesterei, közöttük Thierry Ágoston, lebeszéltek róla. Negyven évnél tovább őrizte szekrényében, pedig e műben le volt téve az a bölcsészeti világnézet, melyet oly gyönyörűen kifejtett más alkotásaiban. De a mi mégis hiányzott ezekben: az a túlságos bizalom, a legtúlzóbb hit a tudományos igazság erejében. A lázas idők mámora magával ragadja és buzdó democratává teszi a fiatal embert, örvend a forradalom mozgalmas napjainak, azt hiszi: az emberiség célja nem a jólét, a boldogság, hanem az értelmi és erkölcsi tökély; a nagy válságok mély barázdákat vonnak az emberi szellemben s megtermekenyítik azokat; azt gondolja, hogy a Parthenon és a Propyleumok, Phidias alkotásai, Plato párbeszédei, Aristophanes vigjátékai oly korszak művei, mely nagyon hasonlít 1793-hoz. Pedig egyik sem az. Plato párbeszédei csak az idealismus napjaiban születhettek a negyedik század elején, Phidias alkotásai, Aristophanes vigjátékai, a Parthenon és a Propyleumok az erősen realis idők szüleményei. De csakhamar kijózanodik a fiatal tudós. A nagy társadalmi forra-

dalmak, minő az 1789-iki, az 1848-iki, az idealisták földönfutásával végződnek, a fényes remények légvárai összedőlnek s egyszerre nagy számmal tűnnek elő a pessimisták, minő maga Renan is lett, a ki még húsz év múlva is azt hitte, hogy nem gyógyult ki belőle. Pedig azt mondhatnók, hogy csak kevéssé érezte. Összefoglaló erejét mérsékelte a komoly munkás realizmus, a mely nála mindig hatalmas volt. Később is könnyen tudott simulni az idők árához, annyira, hogy még a legsötétebb realizmus napjaiban is, például a nyolczvanas években, sem lett pessimista, hanem finom epicureista és galans optimista. Természetes, hogy nem lehetett megelégedve önmagával. Bizony sokszor érezhette, milyen hitvány, gyarló teremtés lőn, de mint én nem tudtam pessimista lenni, ő sem volt az. Önmagunkkal elégedetlen epicureisták, nyájas, kellemes udvarlók, léha szórakozók levénk.

II.

Séailles Renan bölcsészetről szólva mondja, hogy a század közepén beléfáradtak az ékesszólásba, a hivatalos bölcsészetbe, a szónoki bizonyítékokba, melyek következményeiből czáfolják meg az egyes tanokat és elavult körmondatok zengésével altatják el az ember szellemét. A mint Taine úgy Renan is világosan látta, hogy itt az ideje a nagy hagyományhoz térni vissza, a tudománnyal kapcsolni össze a bölcsészetet, mely nem válhatik el tőle, mint a gondolat a maga tárgyától, számon tartva az új helyzeteket, melyeket a positiv tudomány haladása teremtett a gondolkodónak.

A francia tudós e megjegyzése helyesen tolmácsolja az akkori viszonyokat. Az idealizmus bölcsészete a realizmus végén tör ki s az eszmék legmagasb és legragyogóbb delére

emelkedik. A positiv tudományok sikereit fölhasználva alkotja meg az idealista a bölcsészetet s mivel igen magasan lebeg, az összeséget, az egyetemet, az általánost tekinti, teljes erővel jelentkezik erkölcsi érzése. Tele van morállal, szónoki és ékesszóló hangon és oratorikus bizonyítékokkal lép föl. Ilyenek voltak a görög bölcsészek 600 körül Krisztus előtt; újra ilyenek lettek 400 körül Sokrates, Plato és a többiek; majd 150 körül, utóbb a III. században Kr. után Plotinos és mások s így tovább 1715 és 1820 körül. A bölcsészet e magas erkölcsi színvonala, ékesszóló okoskodása azonban lassankint hitelét veszti a realismus ébredésével. Az idealista egyenes és rideg logikája nyers és száraz a realismus édes melegének. Hidegnek, üresnek, felfujtnak, tartalmatlan-nak látja. Neki friss, meleg és solid tartalom kell. A régi positiv tudományt kiaknázza, kimerítette az eszményi bölcsészet, hisz rajta épült, a gyakorlati ismeretek halmazán emelkedett oly magasra. Lassankint érvényesülni kezd a realis, a nemzeti eszme és visszaszorítja az idealismus egy részét, míg a másikat magába olvasztani törekszik. Ekkor fordul az emberiség egy része a tudományhoz, a természeti, történeti, philologiai tudományokhoz s tőle várja megváltását. Emelkedik a tudomány fénye, dicsősége, a nagy tudósok híre-neve, büszkesége, kik csak megvetéssel tudnak szólani az eszményi és morális bölcselőkről. Így láttam ifjú koromban, mikép enyészett el a nagy Hegel, a franczia Cousin és mások előkelő neve, hallottam úton-útfélen minő lenézéssel emlegették őket, bár vénülő, pusztuló barátjaik és híveik minden lehető megtettek, hogy fentartsák hitelüket. Renan és vele Séailles s úgy mások is annak tulajdonítják az *egyetemi bölcsészet* gyors elfajulását, hogy nem vette számba a tudomány haladó és élő sajátságát, sivár és üres lón, úgy hogy el kelle hallgatnia vagy magát ismételnie. Nagyon igaz. Csakhogy ez az úr mindig bekövetkezik az idealismus elvi-

rágzása után. Jogosan mondja Séailles: Mily okosan tette Spinoza, hogy meghalt negyven éves korában! De nem sejtí, mily nagy igazságot halygat meg ez észrevételével. Mit csinált volna az *Ethika* után? kérdi tovább. Bizony mit csinált volna? Neki meg kelle hálnia, vagy megörülnie, vagy elbetegesedve, vagy magát az itálnak adva, tengődnie, mert nem tudott simulni a növekedő realismushoz. Plato, Hegel deducatív módszere nem lehetett Renané, nem azért, mert jelleme határozatlan, szelleme kritikai, képzelete vallásos volt, s mert jó és rossz tulajdonai egyesültek, hogy eltérítsék egy elvont bölcsészettől; hanem mivel e bölcsészet idealista volt, Renanban pedig erősebbek valának a realis sajátságok. Ha mikor elhagyta a papnövelvét, lelkén az eszményi rajongás uralkodik, bizonyosan Cousin, Jouffroy és társaik közé szegődik s neve nyomtalanul enyészik el vagy pedig pessimista lesz és Schopenhauer bámulói közt foglal helyet vagy pedig elpusztul mint Lamennais és mások nagyon sokan. De már nincs igaza Séaillesnek, mikor azért üdvözli Renant, hogy általa örökös zátonyra jutott a metaphysika. Nagyon téved. Nekem sikerült most az idealismus hajnalán újra felépíteni az új metaphysikát; az erkölcsi világ törvényének fölfedezése a legesodálatosabb metaphysikai alkotás, melynek azonban távolról sem lesz az a következménye, a mitől Renan fél, hogy megdermeszti a szellemi életet, mert tömérdek régi és új kérdés merül föl, melyekre nem tudok felelni. «A tudományok tudománya, mely fölöslegessé tenné a többieket, sirja lenne az emberi szellemnek és ugyanazon következményei volnának, mint valamely kinyilatkoztatásnak, feltétlen dogmát adván nekünk, elmetszené az emberi szellem minden mozgását, minden kutatását. A scholastikusok mennyországának unalmasságát alig hasonlíthatnók az árnyalat nélküli igazság tunya szemlélőinek állapotához, melyet, mivel nem ők találtak meg, nem szeretnének s jellemők, egyéniségük bélyegét

se nyomhatnak reá.» Szépen és helyesen van mondva, de nem kell tartanunk tőle. Alig tűnik el húsz év az idők homályában, a fölfedezésem iránti rajongás veszíteni fog, újra a tudományhoz fordul az emberiség s tőle várja ama nagy kérdések megoldását, melyekre felelni nem tudok; de már sokan lesznek, a kik a haladás törvényét ismerve csak azért fordulnak a tudományokhoz, hogy új anyagot szerezzenek be a jövőendő építkezéshez. Renan is azért nem csatlakozott az idealista bölcsezőkhez, kik egy maroknyi abstractióval akarták megmagyarázni a világot, mert vallásos hajlamai valának, mert szerette a szertartásokat és jelképeket, mert kénye szerint végtelenig variálta a formákat úgy, mint az Isten megjelenítéseit, mert a tények ösvényén haladó és látható eszmére volt szüksége, mert episodokban gazdagabb szent drámára áhitozott és finomabb symbolismusra vágyott; és azért kedvelte mindezeket, mert realista volt, vagyis realisabb mint számos kortársa s így nem kellett neki az eszményiség kissé rideg és száraz alkotásai.

Szerinte Hegel, Hamilton, Cousin felállíták azt a végzetes sorompót, melyen túl már nincs helye a metaphysikának. Séailles is úgy találja, hogy nincs többé létjoga a metaphysikának; elavult tudományos forma, mely nem bírja megoldani a fölmerülő bölcészeti kérdéseket. Az egész vonalon — mondja Renan — a történeti és természeti tudományok látszanak arra hivatva, hogy átvegyék a bölcészet örökségét. Csakhogy Renan még idealrealista, mint Aristoteles, Bacon, Descartes, Kant stb. Ő nem vetheti meg teljesen az eszményítést és nem tud lenni eszmétlen részletező, korlátolt realista, s mikor tagadja a metaphysika jogosultságát, mindjárt hozzáteszi: «Ha azt értik a metaphysika alatt, hogy az embernek joga és tehetsége van a tények fölé emelkedni s bennök látni a törvényeket, az összhangot, a költészetet, a szépséget, minde lényegesen metaphysikai tulajdonságokat;

ha azt akarják vele mondani, hogy nem lehet határt vonni az emberi szellemnek, hogy a speculatio lépcsőjén mindig főlebb fog haladni; és ha a tudomány, melyet szembeállítanak minden metaphysikával, nem egyéb, mint a maga közepszerűségében kielégített közönséges empirismus, mely tagadása minden bölcsészetnek: akkor, megvallom, van metaphysika! Ez azonban nem különálló tudomány, hanem csak ismereteink lelke, mely élte azokat. De minél tovább haladunk a realismusban, annál jobban fogy, enyészik ez a metaphysika, úgy, hogy a realismus delén csupa empirista, szerény észlelő, buta adatgyűjtő lesz a művelt emberiség. A realis eszme nyomása alatt senki sem tud általánosítani. Ha pedig valakinek annyira általánosító szervezete van, hogy nem tud uralkodni fölötte az áram, rendesen pessimista lesz. Renan, Taine tudtak egy kissé simulni a realismushoz, módosították is nézeteiket, de teljesen nem tudták megtagadni magukat, azért a halál martalékai lettek.

De ha nem külön tudomány a bölcsészet, hanem csak a tények, a tünemények magyarázata, Renan szerint több úton juthatni el hozzá. Az odavezető királyi út az egyetemes tudomány; a részletesek közül pedig a philologia. 1847-ben, tehát még erősen eszményi napokban írja: «A philologia és philosophia, az eruditio és a gondolat egysége kell, hogy korunk jelleme legyen . . . A philologia vagyis az eruditio látja el a gondolkodókat a dolgok azon erdejével (*silva rerum ac sententiarum* — mint Cicero mondja), mi nélkül sohasem lesz más a bölcsészet, mint Penelope szövete, melyet mindig újra kell kezdeni». Még húsz évvel később is majdnem ugyanazon szavakkal ismétli e nézetet, s bár nagyon hanyatlott a philologia becsülete, a hatvanas években még sokan tisztelettel emlegették. A hetvenes években szemlátomást fogyott a philologia tekintélye, míg a nyolczvanas években igazán a legkorlátoltabb studiumok egyike lön. Az antik és modern

philologia dele az idealismus és az idealrealismus első fele. ekkor bámulják sokan a görög-római és más irodalmak remekeit; de a mint gyarapszik a realismus, lassankint a természettudományokhoz fordulunk, ezekben gyönyörködünk. Csak tőlük várhatunk haszonhajtó ismereteket. A philológiában kevés a gyakorlati, a régi remekirodalom nem igen mulattat, az úgynevezett classikusokat senki sem tudja olvasni, kivált ha az idealrealismus első feléből valók. Mindamellett jól sejtette Renan, hogy a philologia és bölcsészet egysége, előkelő forrása és tényezője az általánosításnak. Magam is hogy rájöttem a haladás törvényére, kiválóan az irodalomtörténetnek köszönhetem. Legelőször a neologia és orthologia szabályos változása tűnt fel nekem a legtávolabb eső irodalmakban, e nyomon kerestem az egyező vonásokat és alkottam meg belőlük az általános igazságot: az erkölcsi világ törvényét.

De hogyan lehetne fölfedezni az eszme életét és törvényét, ha mindnyájunknak alatta kell állanunk? Nincs ember, a ki elpusztíthatná, kiírthatná kebléből a gondolatokat és érzelmeket, melyeket szervezete és az eszme hatása szül. A dolgot azonban megkönnyíti a történelem. Onmagából ugyan nem vetkőzhetik ki az ember, de végig tekintve az emberiség ismert történetén, látjuk, hogy ugyanazon érzés, gondolkodás ismétlődik. Ez ismétlésekből megállapíthatni a törvényt, az erkölcsi világ törvényét. Valóban nagy hálával tartozunk a mult idők halavány naplóinak, mulattató vagy száraz krónikásainak; az ő följegyzéseik épen oly becsesek a gondolkodók szemében, mint az irodalom legcsodáltabb remekei.

Renannak, mint minden realistának, ezer kifogása volt az idealismus feltétlen igazsága ellen. Tudjuk, hogy az eszménység bölcsészeti világnézete élő hittel vallja, hirdeti az örök igazságokat, melyek az ő magasabb erkölcsi igazságá-

nak felelnek meg. Rendesen úgy szereti felfogni az embert, mint egy megneemesítendő anyagot, melyet reformálni, átalakítani, szebbé, jobbá, magasztosabbá kell tenni. Természetes, hogy ekként minden idealista kissé erőszakos, követelő, egyoldalú zsarnok lesz. Az egyetemes szempontja vezérli érzésében, gondolkodásában. A realisabb Renan a történetet szerette ezzel a felfogással szembeállítani: *A lét* kategóriája helyett *a levés* kategóriáját. Ez megfelelt a realizmus történeti világnézetének, mely a század elején jeles hirdetőkre, a történelmi iskola nagy mestereire talált. Minél behatóbban tanulmányozzuk a történelmet igazi forrásaiban annál inkább, eljutunk odáig, hogy mellőzünk minden általános formulát s csak tisztán ethnographikus tekintetekre szorítkozunk. Főleg a nyelvészet szolgált erre ezer meg ezer bizonyítékkal. E tudomány hallatlan sikereket tudott felmutatni az idealrealismus alatt. Az egész művelt világon, de kivált a német földön számos tudós foglalkozott a nyelvek elemzésével, a történelmi ember életének számtalan részletét tárta fel számunkra, hozzájárultak az archaeologiai ásatások, földrajzi kutatások, ethnographiai vizsgálódások, melyeket a legnagyobb mohósággal olvastunk és tanultunk.

Renan azonban sem a tiszta idealista, sem a tiszta realista nem fogja, nem tudja megérteni. Amaz nem lehet el feltétlen igazságok nélkül, azt tartja, hogy már a tapasztalás előtt vannak lelkünkben kategóriák, eszmék, érzelmek. A realista gyönyörködni fog Renan szép szavaiban, mikor az érdeknélküli, tiszta, személytelen, objectiv tudományról beszél, mikor szüntelen a tényeket hangoztatja, a tények változatosságáról az ő homályos, nem egyszer kétértelmű zengzetes nyelvén szólal meg; de nem hallja szivesen az örökös általánosításokat, nem midőn azt erősíti neki, hogy a bölcsészet a tények lelke, értelme. Azért nem csoda, ha Séailles is Renan eclecticismusáról, természetének dualitá-

sáról beszél. A következtelenség e vádját azonban kisebb-nagyobb mértékben egyetlen bölcsész sem kerülheti ki, ha az idealrealismus napjaiban szívesen olvassák. Se Kant, se más bölcsész nem járhat oly úton, hogy a Scylla és Charybdis között baj nélkül tudjon áthajózni. Nagyon természetes, mert az idealismus épen ellentéte az erkölcsi, szellemi és aesthetikai élet terén a realismusnak. Az egyik összefoglaló, egységes eszmére törekszik, az utóbbi nem ismeri el az eszmék jogosultságát, neki csak ismeretek, adatok kellenek s irtózik minden összefoglalástól.

Bodnár Zsigmond.

HÁZASSÁGJOGUNK REFORMJA NEMZETKÖZI VISZONYULATAIBAN.

Az 1894. évi XXXI. törvénycikk egységes törvény uralma alá vetette házasságjogi állapotainkat, egyöntetű norma szerint szabályozta, Horvát- és Szlavonországot kivéve, a magyar állam területén kötendő házasságokat, az elválás alaki szabványait, a házastársi viszonynak a jogélet egyéb ágaiba mélyen benyúló következményeit. Ismerjük azokat az irányszempontokat, melyek a törvény megalkotói előtt lebegtek, mikor az állami házasságjog, az állami bírászkodás elvét érvényre emelték a felekezeti jogrendszerek particularismusa felett. E részben a szakkritika eléggé kimerítette pro és contra érveit. Nem úgy azonban a jogélet biztonságának egy más elemi következménye szempontjából, ha t. i. azt vizsgáljuk, hogy az új magyar házassági törvény miként illeszkedik szervesen bele a népek természetes érintkezésének rendszerébe, s mint igyekszik összhangzatba jutni az államok nemzetközi jogviszonyaival. A kérdés olyan, mely a legfokozottabb mértékben teszi próbára a codificatori elme bölcsességét, mert bonyolult és gyakori *conflictus*oknak elkerüléséről van szó.

A nemzetközi jog a jogtudomány legifjabb és legfejletlenebb ága; eszméi még nem tisztázottak eléggé, s ezért fontos mindenekelőtt bizonyos *distinctió*kat állapítani meg, melyeket az elmélet igen sok esetben elhanyagol, s melyek a házasság jogcselekményét hármass vonatkozásában segítik kidomborítani, t. i. a felek hazája törvényeihez, a *lex loci*hoz és harmadik államok uralkodó jogrendszeréhez való viszonyulatában.

Nem tagadható, hogy e kérdéseket nálunk még különösen is complicálja Horvátországgal való közjogi viszonyunk, annak

önálló igazságügyi autonómiaja s az a körülmény, hogy ép e miatt a törvény intézkedései a testvérorszagra ki nem terjednek.

A nemzetközi jog tana a személyes jogok tekintetében két főrendszer között oszlik meg. Egyik a Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban uralkodó rendszer, a másik az angol, északamerikai és német rendszer. Utóbbi szerint a személyes állapot, személyes képesség, családi és örökösödési viszonyok a tartózkodási hely törvényének vetvék alája, míg az előbbi szerint ezek a nemzetiség, a honosság törvényeit követik és pedig úgy a külföldön megtelepült honosoknál, mint a hazában tartózkodó külföldieknél.

Az első rendszer híveinek az élén oly neveket találunk, mint Mancini, az új olasz polgári törvénykönyvvel, Esperson, Fiore, Lomonaco az olaszok közt, Laurent a belgák közt, s ugyanezen útra tért újabb időben Schweiz is a zürichi polgári törvénykönyvvel, melynek szerzője és magyarázója Bluntschli volt. A mi a második elméletet illeti, az főképp Savigny alapvető munkásságán épült s a német germanistákon és romanistákon kívül táborába számít oly neveket is, mint Wheaton vagy Westlake.

Mindkét rendszer megegyezik abban, hogy az államok közti viszonyosság létesítésére törekszik, de míg a lakhely joga szerinti rendszerben ez közvetlenül foly abból az alapelvből, hogy minden jogviszonynál annak természetes székhelyét kell kijelölnünk, hogy törvényét meghatározhassuk, addig már p. o. az olasz polgári törvénykönyv sikeresebb módját vélte megtalálni e viszonyosság biztosításának a nemzetközi szerződések hosszadalmas útja megkerülésével s ez abban áll, hogy egy nemzet törvényhozása maga ragadja meg a kezdeményeket a külföldi nemzetek jogai föltétlen elismerésében.

Megegyezik e két rendszer továbbá abban is, hogy mindkettő elismer bizonyos absolut törvényeket. Savigny szerint vannak törvények, melyek a közrend vagy közkerkölcs érdekében kizárólagos alkalmazást követelnek, úgy, hogy mikor ilyenek fölmerülnek, kivétel nélkül a „*lex fori*“ kösse a feleket és a bírót; ugyanezt elfogadják a honossági elv védői is.

A német rendszer, mely a lakhely jogához köti egy jogviszony megítélését, a törzsszervezetből fejlett ki, mely a területiség elvét juttatta érvényre. A szent római birodalom meg-

alakulása nem oldhatta fel magában a statutárius jogok számtalan töredékeit, a minek következtetése volt a domicilium törvénye irányadásának elismerése, mert hisz az államhonosság akkor még sokkal gyöngébb kapocs volt, semhogy a birodalom alattvalóit összetarthatta volna. Többet mondunk: a statutárius jog szakadozottsága mellett nem is képzelhető más rendszer, mint a lakhely törvényeinek alkalmazása. Ebben analog példát nyújt nek az amerikai Egyesült-Államok, hol minden polgár az unio polgára politikai jogai tekintetében, de egyúttal egy külön állam polgára személyes állapot tekintetében. A mellett az amerikai bevándorlás évről-évre fokozódó arányai mellett Amerikának politikai érdeke is megkívánta, hogy ne nehezítse a bevándorlottak házasságra lépését. A törvény tehát megszabta, hogy ha külföldiek kötnek házasságot Amerikában, kik az amerikai törvények szempontjából érvényes házasságkötésre képesek, de a házasság megkötési helye törvényei szerint nem, úgy a házasság ennek daczára érvényes s épen úgy, ha oly amerikai polgárok lépnek házasságra külföldön, kik az amerikai törvények szerint a házasságkötésre képesek, de a házasság megkötési helye törvényei szerint nem. Tapasztalat mutatja azonban, hogy minden újabb codificationál jobban érvényesül az a gondolat, mely az állam és polgára közti összetartozás érzetét ápolni s e végből a honossági elv alkalmazását mind szélesebben kiterjeszteni törekszik. A jogegység intézménye valamely államban módot nyújt arra, hogy alattvalói személyes viszonyait a nemzeti eszmének alárendelje; már pedig az állam egyik legfontosabb érdeke kétségen kívül a hazafias érzés, a haza iránti kötelesség szikráját ébren tartani, s a nemzeti állam eszméjének külföldön is tekintélyt szerezni. A mellett a „locus regit actum“ elve első tekintetre is bizonyos esetleges, önkényes és állandótlan jelleggel bír, holott a honosság kriteriuma egységes, szükségképeni és változatlan, s legjobban megfelel annak a belső és szoros összefüggésnek, mely a különböző országok általános természeti és geographiai föltételei, s az ezekkel kapcsolatos családi és személyi jogviszonyok, a cselekvőképesség, nagykorúság, házassági akadályok, örökösödési rendszer, egy szóval egy nép egész erkölcsi és jogtudata közt szerves kifejezést nyer. Végre az is kétségtelen, hogy erősebb rugója nem létezik az államok közti viszonyosság propagálásának, mint a honossági elv elfogadása, mely megadja mindenkinek a magáét.

Ezek a szempontok döntötték el már a Code Napoleonban a honossági elmélet nyílt áttörését (3. §.), mely még határozottabban előtérbe lépett az osztrák polgári törvénykönyv azon intézkedésében, melylyel belföldiek személyes képességét külföldön is hazájuk törvényei alá helyezte (4. §.), s még inkább az 1849-diki német váltótörvény 84. §-ában, habár ez a külföldiek vagyoni kötelezettsége tekintetében kivételt állapított meg, s legújabbán a zürichi és az olasz polgári törvénykönyvekben.

De bár ezek szerint ez újabb törvényhozások túlnyomó részben mindenesetre a honossági elvet fogadták is el irányadóul. azért nem szakítottak teljesen a házasságkötés helye törvényeivel sem. Míg a schweizi hatóságok például Schweizban házasságra lépő idegenekkel szemben szigorúan ragaszkodnak a honossági elvhez, addig a belföldiekkel szemben, kik külföldön kötnek házasságot, elismerik a lakhely törvényeit és mindenesetre eltérnek a honossági elv szigorú alkalmazásától, s így aztán például kiskorú schweiziaknak Amerikában egyszerű consensus alapján a szülők beleegyezése nélkül kötött házassága is ismételtén érvényesnek jelentetett ki.

Az 1894. évi XXXI. törvényzikk szintén a honossági elv alapjára helyezkedik, de az a baj, hogy sokkal szigorúbban ragaszkodik ahhoz, mint a mennyire az újabb codificationalis irányzatokkal összefér. Mindjárt látni fogjuk, hogy e két álláspont összeegyeztetlenségének nem egy irányban mutatkozhatnak bonyodalmai, melyek sok esetben alkalmasok ép oly ingatag és bizonytalan helyzetet teremteni a jurisdictio terén, a melyenek eddig uralkodtak extraterritorialis házasságjogunkban.

A 46. §. példának okáért a házasság megkötésére jogosított polgári tisztviselőnek jelenti ki az osztrák-magyar követet vagy consult is, ha a házasulók közül mindkét fél, vagy csak a férfi is, magyar honos. Úgyde viszont a 136. §. félreérthetlen szövege szerint „a házasságok érvényessége, alakszerűségek tekintetében, a házasságkötés helyén és idejében fennálló törvények szerint ítélandó meg“. Tegyük fel, hogy magyar alattvaló osztrák-magyar consul előtt oly országban lép házasságra, hol a polgári házasság ismeretlen, s hol a házasságra lépőnek egyházi módon, a tridentinum által előírt formások megtartásával kell megesküdniök, hogy házasságuk érvényes legyen. Tiszta dolog, hogy

ez esetben a házasságkötés helyén fennálló törvények nem respec-táltattak; vajjon érvényes-e ennek daczára a házasság?

De ám concedáljuk a törvény előrelátását, melylyel a 46. §. e) pontjában előírja, hogy a fentebbi módon kötött házasságot úgy kell tekinteni, mintha helyföldön kötettek volna. Ez minden-esetre elfogadható argumentum ott, a hol mindkét fél magyar honos, de mitsem változtat a helyzet ellenmondásán akkor, mikor a felek egyike külföldi és pedig oly állam alattvalója, melyben polgári házasság áll fenn kötelező formában és a domicilium elve talál alkalmazást, vagy pedig a mely az exterritorialitás jogát csak az esetben ismeri el idegen diplomatiái közegnél, ha mindkét házasságra lépő fél ugyanazon állam honosa. Ily házasságok például ismételtlen semmiseknek nyilvánítottak Franciaországban; már pedig ha a házasság érvényessége a házasságkötés idejében és helyén fennálló törvények szerint ítélendő meg, akkor a francia joggyakorlat minket is köt, s így érdekes volna tudni, vajjon ez esetben a honosság (46. §.), vagy a domicilium elve (136. §.) jő-e alkalmazásba voltaképen?

Ebből kifolyólag még nagyobb aggodalommal lehetünk az ily conflictusok megoldására hivatott állami közegek, azaz a külföldiek házassága megkötésére hivatott polgári tisztviselők qualificatiója iránt. Igen természetes, hogy az idegen törvény sohasem téveszthető szem elől ily kötéseknel az állami functiót teljesítő tisztviselő által. Föltéve még, hogy nagy fáradsággal sikerülni fog kimerítő, könnyen felfogható vezérfonalt adni a polgári tisztviselők kezébe a civilizált államok házassági törvényeiről, de hogyan fogják majd nyilvántartani a külföldi törvényhozásban időről időre fölmerülő változásokat, és hogyan lesznek képesek értelmezni a lényegesen eltérő intézkedéseket?

Ily conflictusok kevésbé gyakoriak lehetnének, ha bizonyos állandó praecis szabályok tekintetében egyöntetűség volna az egyes államok törvényhozása közt. Látjuk például, hogy a házasságkötés alakszerűségei tekintetében törvényünk is magáévá teszi a „lex loci“ mindenütt elfogadott jogszabályát. A házasság ehhez képest megkötöttnek tekinthető, ha azon alakszerűségek szemmel-tartásával kötöttett, melyek az illető külföldi államban érvényesek. Valóban, a házassulóknak nem is áll a kötés más módja rendelkezésükre, nem tőlük függ, hogy melyik formát választászik, s arra egyik állam sem volna szorítható, hogy különös módon sza-

bályozza az idegenek házasságkötését. A kérdés e stadiumában még az is fölöslegesnek látszik, hogy a 46. §. rendelkezéseivel gyöngítsük a „lex loci“ föltétlen érvényesülését.

A mi ellenben a cselekvőképesség föltételeit s a házasság kihirdetése körüli szabályokat illeti, ebben nehéz volna elvitatni azon állam feltétlen jogát, melynek a felek honosai; nehéz volna ennek kijátszását bátorítani fel, egyszerűen azzal, ha a házassulandó átlépi a határt. Különben is a házasság létrejötte helye államának mi érdeke sincs abban, hogy a külföldi házassulandókat e részben saját törvényeinek rendelje alá, legfeljebb csak annyiban, a mennyiben a külföldi jog szerint érvényes házasság saját souverain érdekeibe ütköznek, de ilyenekül nem tarthatók a házasságra lépők kora, a szülői beleegyezés körül fennálló szabályok, sőt a rokonsági és sógorági akadályok sem, s ezért túlszigorúnak találjuk a 134. §. intézkedését, mely a vérrokonság akadályát külföldi házassulóknak belföldön kötött házasságára is kiterjeszti s ezzel különösen német honosoknak saját hazájok törvényei szerint minden tekintetben megengedett házasságra lépése elé gördít akadályokat.

A képviselőház igazságügyi bizottságának február 6-án be-terjesztett jelentéséhez fűzött zárhatózatok, indítatva az ellenzék ifelszólalásoktól, kimondták, a mi a nélkül is önként értetődő lett volna, hogy a házassági jog szabályozása tárgyában alkotandó törvény joghatálya Horvát-Szlavonországok területére nem fog kiterjedni; ellenben magyar községi illetőségű magyar állampolgároknak Horvát-Szlavonország területén és horvát-szlavon községi illetőségű magyar állampolgároknak Magyarország területén kötött házasságára a törvény 108—111., 113., 115., 117. és 118. §-ai nyernek megfelelő alkalmazást. Nem habozunk kijelenteni, hogy a törvényalkotás rationalis elvei szempontjából lehetetlen helyeselni e rendelkezés fölvételét, annál kevésbbé oly praecizirozással, mely esetleg súlyosan praejudicálhat Horvátországgal való egész közjogi viszonyunknak s ebben különösen Magyarországnak souverain államiságának.

Meggyőződésünk, hogy házasságjogunk helyes rendezése, tekintettel Horvátországnak az 1868: XXX. törvénycikkben biztosított autonómiájára, nem lehet más, mint a mi tényleges helyzetnek megfelel. Mi tehát Magyarország és Horvátország között a tényleges helyzet? E kérdés vizsgálata során a követ-

kező tételek emelkednek elénk, mint állandó elvei a horvát-magyar közjogi viszonyoknak.

1. Merő félreértés Magyar- és Horvátország közt viszonyosságról beszélni. Viszonyosságról a nemzetközi jog által elfogadott értelemben csakis egyenrangú államok közt lehet szó, és ha látjuk, hogy épen azok fektetnek súlyt a viszonyosságra, a kik különben attól féltek, hogy Horvátország a házasságjogi törvénykezés terén Magyarországgal szemben külföldnek deklaráltatik: úgy ebben erős fogalomzavarban leledzenek, köztük még oly kiváló jogtudós is, mint Sztehló Kornél.

2. Nem oszthatjuk az igazságügyminiszternek e kérdés kapcsán a jogügyi bizottság befejező ülésén előadott fejtegetéseit sem, melyekben Horvátországra a külön jogterület analogiáját alkalmazta; mert Horvátország autonómiaja nem az individualis jogfejlés és az önálló területiség elvén, hanem magyar alkotmány-törvényen alapszik.

3. Abból, hogy külön horvát honosság nem létezik, hanem létezik csupán egységes magyar honosság, következik, hogy a javaslatban követett honossági elv alkalmazásának Horvátországgal szemben helye nincs. A magyar törvényhozás nem kényszerítheti Horvátországot a maga házasságjoga respectálására autonómiaja sérelme nélkül; de viszont egyezményileg sem biztosíthatja azt magának souverain államisága feladása nélkül. Igaz ugyan, hogy van eltérő magyar és horvát községi illetőség; ámde az nem nyújthat alapot a házasságra való képesség eltérő szabályozására, mivel a községi illetőség csupán politikai viszonyt fejez ki, ellenben nem szolgálhat személyes és állapotí jogok alanyául; s a „locus regit actum“ jogszabálya tárgyául.

Véleményünk szerint a megoldást középben kellett volna keresni. A dolog egyszerű, ha magyarországi illetőségű magyar honosoknak, vagy horvátországi illetőségű magyar honosoknak saját területeiken kötött házasságáról van szó. Ez esetekben a megkötés helyének irányadása nem lehet kérdéses. Ép úgy a megkötés helyének törvényei szerint bírálendók el természetesen külföldieknek Magyarországon vagy Horvátországban kötött házasságai, tehát a magyar, illetőleg a horvát házasságjog szempontjából. Más kérdés aztán, hogy miként fog állni a dolog magyar községi illetőségű magyar alattvalóknak *in fraudem legis* Horvátországban csupán egyházilag megkötött házasságával? Vaj-

jon lehet-e csakugyan tartani attól, hogy a polgári kötés megkerülése sokakat fog arra csábítani, hogy horvát területen kössék meg a házasságot?

Ez az eshetőség valóban beállhat, de könnyű segíteni rajta, ha a házasság érvényessége feltételül kötelezővé tétetik a Magyarországra visszatérő házaspárnak bizonyos idő leforgása alatt polgári kötéssel is ratificálni a megkötött házasságot. És egy ily intézkedésben semmi rendkívüli nincs; elég az 1862. június 18-iki spanyol törvény példájára hivatkozni, mely 50-ik §-ában, akkor még, mikor Spanyolországban nem létezett csak canoni házasság, kimondotta, hogy külföldön kötött házasságoknál, ha mindkét fél, vagy csak a felek egyike spanyol, a spanyol fél személyes képessége és bontó akadályai tekintetében a spanyol törvények lesznek irányadók, fentartva mindazáltal, hogy mindazon esetekben, melyekben a házasság nem kötöttetett lelkész és két tanu jelenlétében, ha a szerződő felek az országba visszatérnek, visszatérésüktől számított két hó alatt kötelesek a házasságot jóváhagyatni, illetőleg ugyanazon idő alatt magukat az esketési anyakönyvekbe bejegyeztetni.

De a mire legtöbb súlyt fektettünk volna, az annak nyílt és félremagyarázhatatlan kimondása, hogy honosság csak egy van, s hogy ennek megfelelően horvát illetőségű magyar honosnak külföldön kötött házassága is az 1894. évi XXXI. törvény-czikk szabályainak van alávetve, s ehhez képest Horvátországra a törvény 137. §-a is kiterjesztést kell hogy nyerjen, mely szerint a „magyar honosok házassági pereiben csak a hazai bíróságok ítélete hatályos“, megjegyezve, hogy „hazai“ bíróságok helyett „magyar“ bíróságok jelöltesse meg ilyenekül, mert Horvátország autonómiaja csak közjogi viszonyulatában ismerhető el, de semmi szín alatt sem nemzetközi vonatkozásaiban.

Várnai Sándor.

I R O D A L O M.

Revue politique et parlementaire. Questions politiques, sociales et legislatives. Directeur: Marcel Fournier. Paris. Armand Colin et Cie., éditeurs 1895. Nr. 8., 9., 10., 11.

Négy új füzetéről számolunk egyszerre be ez új politikai és államtudományi folyóiratnak, melyről már a mult alkalommal megemlékeztünk. Franciaország közéletének minden actualis kérdését felöleli ez újabb négy füzet tartalma is, a politika, a társadalomtudomány, a törvényhozás, a pénzügy, közegészségügy, statisztika és philantropia köréből. Szakszerű, mély tudással megírt tanulmányokat veszünk a négy füzetben, többek közt *Cheysson*-tól a milánói nemzetközi baleset elleni congressusról, *Challamel*-től az új francia telekkönyvi reformról, *François*-tól az angol és francia check-rendszerről, *Hubert-Valleroux*-tól a szövetkezeteket illető s a francia senatus elé terjesztett törvényjavaslatról, *Castelar*-tól a spanyol politika köréből, az ingyenes orvosi segély szervezéséről stb.

Legélénkebb taglalásban részesül a folyóiratban a francia közigazgatás decentralizálásának kérdése, melyhez *Aucoc*, *Marcère* és mások szólnak hozzá, s mely ez idő szerint Franciaország politikai újabb fejlődésének legactualisabb, életbevágó kérdése.

Mindenesetre sajtóságos, hogy a mikor nálunk az államosítás hívei minden eszközt megragadnak, hogy a közigazgatási reform nevében harcot izenjenek ezredéves institutióinknak s megbénítsák és kiöljék az erőteljes önkormányzatot, melynek alapja és biztositéka a választási rendszer; a mikor már a kormányzati politika programjába is bevette magát a közigazgatás államosításának jelszava: akkor másutt oly államok is, melyeknek alkotmányos fejlődése homlokegyenest ellenkezik a mienkkel,

minden alkalmat megragadnak, hogy szabaduljanak a centralisatio fojtó nyűgétől, s mélyebb és igazabb erkölcsi alapokra állítsák vissza az állami élet ferde eltévelyedéseit.

Tocqueville mondta egy alkalommal: „a francia forradalomnak két egészen külön phasisa volt; az elsöben Franciaország mindent el akart törölni a multból, a másodikban kezdte visszaszerezni egy részét annak, a mi megmaradt“. Ezen mondasból indulnak ki a „Revue politique“ cikkírói, Aucoc és Marcère senator, mikor bevezetik a csatározást a közigazgatás nagy elvi kérdései felöl. „Les controverses sur la decentralisation administrative“ az Aucoc hosszabb tanulmányának czíme, mely elé Marcère írt előszót.

A mély rázkódásokat és katastróphákat, melyeken át Franciaország jelenkori történelme mai kifejlődését érte el, a pártok végletei közt ingadozó kormányrendszereket, melyek az alkotmány consolidatiójának útjában állottak, az erőszakos és romboló válságok egész sorait, melyek a caesarismus és a személyes uralom céljaira mindig kész eszközül kínálkoztak — mindezt joggal tulajdonítja ma Franciaországban a felvilágosult politikusok egy elite-je annak a társadalmi desorganisatióknak, mely a központi hatalom minden erőt magába oivasztó administratív hálózatával nyúl ki bele a polgárok öntevékenységébe, megmérgezi azok politikai erkölceit, s a független autonom élet minden csirájának megsemmisítésével, elszoktatja a nemzet nagy tömegeit a törvények tiszteletétöl egyfelöl s polgári jogaik gyakorlásátöl másfelöl. Ebben a rendszerben, mely Franciaországot csak az anarchia vagy a zsarnokság, a militarismus és a forradalom közt engedi választani, s melynek százados fentartása immár a francia nemzetet politikai és culturalis romlása szélére hajtja: nem csoda, ha mind többen akadnak, a kik keresik a megváltó gondolatot, mely Franciaország megvénehdet társadalmát megifjítsa, nemzeti egységét visszaadja, s ezt a gondolatot az állami szervezet decentralizálásában vélik föltalálni.

Nem egy concret programm keresztülvitele egyelőre még a cél, csupán az érintkezést keresik a nemzet romlatlan erőivel, beteg ütereit tapogatják, s minél nagyobb propagandát igyekeznek biztosítani az eszmének. Ez a cél vezette a kormányt, hogy egy parlamenten kívüli bizottságot bizzon meg a reform előkészítésével, s hogy egy liga is alakult a propaganda cél-

jaira, melynek élén Marcère senator áll. „Ki nem tudja — írja Marcère e folyóiratban közölt levelében — hogy vannak felesleges közhivatalaink, melyeket el kellene törölni? Ki nem szenvedett a legegyszerűbb cselekményeknél teljesítendő formaszerűségek túlzásai alatt? Kit nem fogott el türelmetlenség az ügyek elintézésénél tapasztalt húzavonák láttára? Miért ez a sok akadékoskodás, követelődés és vexatio? Legtöbbször semmi egyébért, mint hogy foglalkoztassák a tisztviselőket s szaporítsák a költségeket.“

Ime, ezek az argumentumok, melyek a merev állami centralismus elleni állásfoglalásban vezetik ma a francia közvélemény egy nagy részét. Tagadhatatlan ugyan — mondja Aucoc — hogy az állami administratio ösztöne az emberi természet mélyebb szükségéből hajtott ki: az embereknek — legalább bizonyos körülmények között — hizeleg, hogy az, a kinek engedelmeskednek, maga is másnak engedelmeskedik, s elnyomva azoktól, kik őket közvetlenül kormányozzák, jól esik tudniok, hogy van egy felsőbb hatalom, mely ellenök oltalmazhatja. De tévedés azt hinni, mintha a francia politikai genius már eleve kizárná az állam más, mint centralistikus szervezkedését. A francia önkormányzatnak elemei megtalálhatók ép és egészséges fejlődésükben a 89-iki forradalmat megelőző tíz év történetében, a „conseil general“ és „conseil municipal“-ok autonom testületeiben, melyeket I. Napoleon az államhatalomtól való függés formájába átöntve, állított helyre, s melyeket az 1830-iki charta ismét választási alapon ígért újra szervezni.

Változatos sors után, melyet Aucoc tanulmányában nyomról nyomra kísér, most az 1893. évi február 16-iki decretum újra fölvetette Franciaországban a közigazgatás decentralisatiójának kérdését, mely most főleg a cantonalis szervezet körül forog. A problema nehéz és bonyolult, mert az autonom testületek szabadsága nem szükségkép vonja maga után a polgárok szabadságjogainak kibővítését is, s a törvényhatóságok pénzügyi autonómiaja okvetlenül összhangba kell, hogy hozassék magának az országnak pénzügyei állapotával is. De ebben a mozgalomban, mely Franciaországot eddigi hagyományaival oly gyökeresen szakító útra sodorja, ránk nézve sokkal tanulságosabb leczke foglaltatik, semhogy hallgatással haladhatnánk el mellette.

Raffalovitch, az Institut levelező tagja, a német börze-

reformot ismerteti behatóan és helyes kritikával annak az enquete-nak eredményei nyomán, melyet a német kormány 1891-ben a parlament elé terjesztett két határozati javaslatnak megfelelően hívott egybe, melyek közül az egyik a tőzsdejáték korlátozására, a másik a letéti bankok üzleteinek szabályozására irányult.

Az egybehívott enquete elnöke Koch, a német bank kormányzója volt s 31 tagja közül hat kereskedő vagy bankár, hat nagybirtokos, köztük az agrár-párt vezetéi, a többi pedig magasrangú hivatalnok és egyetemi tanár volt. Két teljes éven át tartott az enquete, mely 115 szakértőt hallgatott ki, ezek közül 39-et a kereskedői, 16-ot a gabnavilágból, kilenczet a kávé-, hetet a cukor-üzletág képviselőiből, ötöt a szövészeti ipar, 10-et a bányaiipar. hatot a szeszipar szakférjai közül, továbbá nyolcz tudóst, öt publicistát stb. A jelentés kidolgozására a bizottság 35 ülést szánt, melyek azonban elég különösen zárt ajtók mellett tartattak. Minden arra irányult tehát, hogy kizárja az *ab irato* tanácskozást.

A mi az enquete eljárási módját illeti, mellőzték a kérdések szabad föltevésének angol rendszerét s előre megállapított s mindenkivel szemben azonos szigorú kérdőpontokat vettek föl.

Vizsgáljuk most Raffalovitch után a ránk nézve is igen tanulságos eredményeket, melyekre az enquete tanácskozásai vezettek. Első sorban is meglep, hogy a német enquete megczáfolhatlannak jelenti ki, hogy a határidőüzletek nélkülözhetetlen módjai bizonyos nagy nemzetközi termények és értékek üzletforgalmának. A gabona-határidőüzleteket, a papirok szállításra vételét és eladását rendkívül hasznosnak véli az árák előre való biztosítására. Szintúgy a nemzetközi adósságok liquidálása és a pénzrendszer állandósága szempontjából nagy fontosságot tulajdonít a határidő-üzleteknek, mert megkönnyítik a czímetek ki, s beözönlését. Ellenben egész szigorral lép fel a tapasztalatlan embe-reknek módjukon túlmenő speculatióra csábítása ellen.

Középutat tartott azonban az enquete e pontban is a túlzó interventionisták és azok között, kik a tőzsdeüzletek és a tőzsdelátogatás korlátlan szabadságát reclamálták. Elfogadta az angol rendszert, mely szerint mindenki, a ki a tőzsdét látogatni akarja, három egyén által kell, hogy ajánltassék, kik ekkép bizonyos morális felelősséget vállalnak érte. A fölvételi kérelem nyolcz napig lenne kifüggesztve a tőzsdén, az ajánlók nevével együtt, kik azután formális tanuságot tesznek felök becsületességéről.

A kérelem elutasítása esetén a megújításnak hat hónap lefolyása előtt nincs helye. Ha pedig a fölvétel után a tag kizáratnék, úgy az ajánló fegyelmi büntetés alá eshetik, sőt az ajánlás jogától is meg lesz fosztható. A tőzsdetanács által hozott fölvételi vagy kizárási határozat ellen felebbezésnek van helye a kormányhoz. Azonkívül a bizottság kötelező felállítását ajánlja a fegyelmi kamarai intézménynek, melynek a kormány megbizottja is tagja lehessen, fenn van tartva a szövetségi tanácsnak az új értékek börzei jegyzésének egyöntetű szabályozása egy bizottság útján, melyben a kibocsátókon és bankárokon kívül a közönség képviseltetéséről is gondoskodva lenne.

Az előbb említett fegyelmi kamara elé utasítja az enquête a következő eseteket: csalárd műveletek az árfolyamok befolyásolására, az átvétel megtagadása, hamis hírek terjesztése, ajándékok küldése vagy elfogadása oly czélból, hogy bizonyos vállalatokra kedvező vagy kedvezőtlen véleményeknek a sajtó útján leendő közlését provocálják vagy megakadályozzák, börzei speculációkra való csábítás az üzletvilágon kívül, ha ezek a csábítások tisztességes üzletemberekhez nem méltóknak látszanak: börzeüzletek kötése kereskedelmi alkalmazottakkal vagy bizományosokkal a cégtulajdonosok beleegyezése nélkül, vagy pedig hozzá nem értő, vagyontalan egyénnel s kiknek hivatása nem vag bele az üzletbe; értéktelen címletek áruba bocsátása, ha az eladó tudja az elértéktelenedést s végre minden színleges *trans-actio*.

Az új kibocsátások ellenőrzésére tervezett bizottság köteles bekérni és megvizsgálni az eredeti adatokat s gondoskodni arról, hogy a közönség informáltassék minden jogi és ténybeli körülmény felől. Ha az adatok elégtelenek, vagy a közérdek veszélyeztetve látszik, akkor a kibocsátás nem engedélyeztetik.

Kötelező prospectus alól csak a német papirok s bizonyos községi és törvényhatósági kölcsönök élveznek mentességet. Sőt kiterjesztést nyer a kötelező prospectus a részvénytőke minden fölemelésénél és *reductiojánál* s minden *conversio-műveletnél*. A tőzsdei jegyzésre való elfogadás esetében a prospectus közzéteendő, megtagadás esetében az elutasító határozat indokait a többi tőzsdékkel is közölni kell, kik szintén csak az előbbivel egyetértésben járhatnak el az elfogadásnál. A prospectusban foglalt valótlan vagy hiányos adatokért a kibocsátó, föltéve, hogy

tudva vagy vétkes mulasztással cselekedett, öt évig viseli a felelősséget.

Legfontosabb eredmény mindenestre az enquêtenak azon állásfoglalása, hogy nem lehetséges megkülönböztetni külső jelekből a legitim üzleteket az egyszerű szerencsejátéktól, s hogy a határidő-üzletek elkerülhetetlenek. Csupán annyit vél kimondani az enquête, hogy a határidő-üzletek megkötésének érvénye a szerződő felek nyilvános bejegyzésétől függ s e czélból első bejegyzésnél 500 márkát, minden következő évben pedig 100 márkát kell fizetni.

Az enquête munkálatai alapján elkészült s már beterjesztett törvényjavaslat hat fejezetből áll, s az első a tőzsdére vonatkozó általános intézkedéseket tartalmazza, a második az árfolyam megállapításáról, a harmadik a tőzsdei jegyzésekről, a negyedik a határidő-üzletekről szól, végre a hatodik büntető határozmányokat állít fel. Az elsőre vonatkozólag fontos intézkedés egy kormánybiztosi állás rendszeresítése minden tőzsdénél, mely folytonos figyelemmel tartsa a börzén történendőket s a tapasztalt visszaélésekről jelentést tegyen. Mint látjuk, ez az osztrák minta egyszerű utánezata. A javaslat kizárja továbbá a tőzsde látogatásától a nőket, vagyonbukottakat, polgári jogaik felfüggesztésére ítélt, vagy azoktól felfüggesztett egyéneket.

Az enquête által javasolt fegyelmi bíróság helyett azonban a javaslat becsületbíróság felállítását veszi czélba, mely megidézhesse a feleket s elmarasztalhasa becsstelen vagy tisztességtelen üzelmek miatt. Egyebekben az enquête munkálatait fogadta el alapul a javaslat is, s az ötödik fejezetben, a bizományi üzleteknél fölhatalmazza a bizományost is a közvetlen kötésre, azon feltétel alatt, hogy a megbízót értesítse.

Ezek nagyjában a börzeüzlet szabályozására Németországban nagy hévvel megindult mozgalom eredményei. Mint látjuk, úgy az enquête, mint a javaslat meglehetősen óvatosan járt el s tartózkodott a radikálisabb eszközök alkalmazásától. Így aztán az eredmény aligha elégítheti ki egyik táborát is tökéletesen.

„La statistique et la démocratie“ czímen Fernand Faure tárgyalja azt a szerepet, melyet a statisztika, mint a modern kormányzat nélkülözhetetlen eszköze játszik. Főlemlíti, hogy a khinaiaiak már több mint négy évezred előtt ismerték a statisztikát s az a görögöknél és rómaiaknál is sokáig a politikai

intézmények helyes functionálásának volt alapja. Még a római birodalom megdőlte s a barbárok fellépése után sem tűnik el a statisztikai tudományok művelése. Szüksége áthatja a közigazgatást és a kezdetleges társadalmat. Bizonyítékai ennek a VIII. század vége óta oly általánosan használt, Polyptikon név alatt ismert registerek.

Sajátságos, hogy inkább csak a modern időkben, különösen a XV. századtól a XVIII. század végeig indult hanyatlásnak, legalább Franciaországban a statisztika művelése. Tény, hogy XV. Lajos alatt nem tudták Franciaország területét, csakis 20—25 %^o megközelítéssel meghatározni. XVI. Lajos uralkodása végén pedig nagy fáradságba került csak néhány milliónyi különbözettel is megállapítani az ország népességét. A pénzügyi statisztika teljes hiánya, mely képtelen volt a legegyszerűbb bevételi és kiadási adatokat bocsátani akár az adózók, akár a parlament, akár a számvevőszékek, a király és ministerek rendelkezésére: egyike volt azoknak az okoknak, melyek siettették a végső krizist. Azért bukott meg Turgot 1774-ben, azért nem valósíthatta meg XVI. Lajos elé terjesztett programját, mert nem volt abban a helyzetben, hogy pontosan ismerhesse Franciaország pénzügyi helyzetét, mert a titok, a mysterium alkotó részéül tekintetett a monarchia pénzügyeinek.

Csak a francia forradalom tette az első lépést a statisztika kiemelésére elhanyagolt állapotából. 1796-ban Francois de Neufchâteau belügyminister teremtette meg az első célravezető organumot erre, a statisztikai hivatal felállításával s ennek köszönhetni Franciaország periodikus népszámlálását, a francia földművelés jövedelmei fölbecsülésének első kísérleteit.

Ezekből a tényekből kiindulva, Faure a statisztika fejlődése és a politikai szabadság kiterjedése közti egyenes párhuzam vizsgálatába kezd. Ismétli Chevaliernek 1860-ban mondott szavait, hogy „a statisztika a képviselői rendszer lényeges organuma és szerves kiegészítője“. Helyesebben formulázva, úgy állítja föl Faure a tételt, hogy a statisztika fejlődése egyenes következménye egy állam politikai intézményei többé-kevésbé demokratikus jellegének. Azután vállalkozik annak a bebizonyítására, hogy a demokracia és a statisztika fejlődése közt oki és okozati összefüggés van.

A statisztikának a törvényhozási anyag előkészítésére szol-

gáló nagy fontosságáról is megemlékezik Faure s ezt bő példakal illusztrálja, különösen abban az intézkedésben, midőn 1889-ben a francia parlament egy pénzügyi törvényt hozott a hétnél többgyermekes családapák ingó- és személyadómentességéről. Ezzel kétségkívül oly családapák helyzetén akartak könnyíteni, kiket képtelennek tartottak számos gyermekök fentartási költségei hordozására. És mi történt? Mihelyt alkalmazni kezdték a törvényt, kitűnt, hogy annak hatálya kizárólag oly családapákra terjed ki, kik elég kedvező helyzetben vannak, hogy könnyen fizethessék adóikat. A statisztika segítségével ez a kis tévedés a törvény megszavazása előtt is kiderülhetett volna.

Továbbá Franciaországnak nincsen sem foglalkozási, sem baleseti, inség- és betegség-statisztikája, sem foglalkozási ágak szerinti halálzási statisztikája, vagy munkabér-statisztikája. Innen a rendkívüli nehézség, melylyel az agg-pénztárak, a balesetek, inség, betegség elleni biztosítás szervezése találkozik még Franciaországban, hol mindezekben a német és osztrák statisztika adataira kénytelenek támaszkodni.

Bonghi, a volt olasz minister „Le règlement de la chambre italienne“ czimen az olasz képviselőház házszabályaihoz szól hozzá, melynek most elnöke. Az olasz kamarának tudvalevőleg egy házszabály-bizottsága is van, melyet minden ülésnek kezdetén az elnök nevez ki s kilencz tagból áll. E bizottság minden, e házszabályokra vonatkozó kérdésben kezdeményezés jogával bír, vagy a képviselőház tagjai által benyújtott indítványok felett véleményt mondhat. Ha pedig jelentésével elkészült, azokat az elnök kezeibe teszi le, ki viszont benyújtja a háznak s elrendeli kinyomatásukat. A ház maga szabja meg a tárgyalás napját.

Az olasz házszabályok már most nem mindenben tették magokévá a törvényjavaslatok háromszori felolvasásának rendszerét. Sőt inkább a törvényjavaslatot beterjesztő ministernek vagy képviselőnek szabadjára van hagyva választani a háromszori felolvasás, vagy az osztályokhoz útatásis rendszere közt. Igaz, hogy véglegesen ezt is a ház dönti el, de az rendszerint alkalmazkodik a minister vagy képviselő kifejezett óhajához.

Ha a háromszori felolvasás rendszerét fogadják el, akkor kitűzik az első felolvasás napját, mely nem foghat helyet korábban, mint a kinyomatott törvényjavaslat szétosztását követőleg

nyolcz nappal. Ez első felolvasásnál általánosságban megvitatják a javaslatot s végül szavaznak az elnök által föltett ily kérdés felett: „Áttérjenek-e nyilvános ülésben a másodszeri felolvasásra?” Ha a ház nemmel felel, a javaslat el van temetve; ha azonban igent mond, a javaslatot az osztályokhoz útasítják, mely arra szorítkozik, hogy a javaslat egyes czikkelyeit megvitassa, s mindenik osztály megnevez egy megbízottat. Kilencz osztály lévén, a bizottság kilencz tagból fog állani, s jelentését szóbelileg vagy írásban terjesztheti be.

A második nyilvános felolvasásnál, mely nem történhetik előbb, mint a jelentés beterjesztése után hat nappal, tárgyalás alá veszik az egyes szakaszokat, s végre a második felolvasás után legalább nyolcz nappal áttérnek a harmadszeri felolvasásra, mely a javaslat revisiójából és titkos szavazás útján való megszavazásából áll. Ez a háromszori felolvasás rendszere.

Parlamentari kezdeményező bizottság azonban nem lévén az olasz képviselőházban, ennek correctivuma az, hogy mielőtt egy képviselő által előterjesztett javaslat felolvasásra kerülne, előbb legalább három osztály kell, hogy a felolvasáshoz hozzájáruljon, miután az illető képviselő annak okát nyilvános ülésen kifejtette. Hogy a hosszas, előzetes vitáknak eleje vétesseék, meg van állapítva, hogy csak egy szónok beszélhessen a javaslat mellett, egy ellene.

Ritka eset, hogy egy képviselő törvényjavaslata felolvasásra ne bocsáttassék, de még ritkább, hogy az osztályok által kinevezett bizottság beterjeszse jelentését s a javaslat háromszori felolvasás alá kerüljön. Ez az, a mi gátat vet a kamarák javaslatokkal való elárasztásának. Az interpellatiók sem nagyon feszélyezik az olasz kamarát, mióta azok rendjét úgy szabályozták, hogy az interpelláló képviselő interpellatio iránti kérelmét írásban kell, hogy az elnökhöz beadja, ki ezt felolvassa s a minister, kihez az interpellatio intézve van, azt vagy azonnal elfogadhatja, vagy pedig a választ másnapra tarthatja fenn. Ha elfogadja és nem óhajtja a tárgy rögtönös kifejtését, akkor a vita a következő hétfőre marad. Ha a minister későbbi határnapot akar, azt a kamara állapítja meg, s ha a minister ellenére határoz, akkor az interpelláló képviselő indítványozza a vita napja megállapítását s a kamara dönt. Máskülönbén a hétnek csak egy napja, s hétfő van az interpellatióknak szen-

telve, és ha a bejelentett interpellációkkal nem készülnek el, azokat a következő hétfőre hagyják. Ily rendszer mellett meg-
esik, hogy egy egész ülészak folyama alatt sem nyer elintézést
egy elfogadott és napirendre tűzött interpelláció.

De viszont aztán megvan az olasz kamarában az inter-
pellatiótól lényegesen eltérő fölkérdés joga, ugyanaz, a mit a
francia házszabályok „question“ név alatt ismernek. Interpel-
latióknak akkor van helye, ha egy minister magatartása czélját
és okait akarják tudni, kérdésnek pedig akkor, ha azt akar-
ják tudni, hogy egy tény igaz vagy nem, valami tudomására
jutott-e a kormánynak, vagy nem? valami tárgyban szándéko-
zik-e okmányokat előterjeszteni vagy nem? Ez az angol gya-
korlat utánzása s ily kérdésekre minden ülésnek első negyven
percét szentelik.

Az ismert pénzügyi szakíró: *René Sturm*, az általános
adóreform tervét bírálja, melyet a francia képviselőházban
1894. febr. 10-én 166 képviselő terjesztett be. Ez egy radica-
lis adóreform-tervezet, mely felsorolja az eltörölni kívánt adó-
nemeket, főtartja azonban a dohány- és lőpor-monopoliumot,
a legtöbb bélyeg- és illetékadót, sőt az ingatlan-átruházási ille-
tékeket is. Ellenben eltörölnönek véli az egyenes adókat, a
földadót, melynek elosztása egyenetlen, s azon a kataster újjá-
szervezése se igen segíthetne, a személyadót, az ingóadót, mely
igen kétes vagyonbecslésen alapszik, a szabadalmi adót, melynek
tarificatiója complicált s jövőbeli haszonra számít; a katonai
adót stb.

Pálczát tör a javaslat a fogyasztási adók felett is, a
sóra, borra, sörre és más egészségi italokra kivetett fogyasztási
adók felett, melyek aránytalanok és zaklató jellegűek, a szesz-
adó felett, melyre nézve a monopoliumnak ad előnyt, a cukor-
adó felett, melynek a földművelés sinyli meg árát s ugyanaz az
álláspontja az elsőrendű szükségletet képező gyufára, a munkás-
osztályok által fogyasztott olaj, gyertya, eczetre kivetett adóval
szemben. Ez mindössze egy milliárd és 313 millióval rövidítené
meg az állam háztartását.

Mit állít már most ezek helyébe a radicalisok reformja?
Először a szeszmonopoliumot, másodszer a vegyes tőke- és jöve-
delmi adót, harmadszer a fokozatos hagyatéki illetéket.

A mi a szeszmonopoliumot illeti, ennek hozadékát a javas-

lat benyújtói közel 900 millióra számítják. Azaz 2,750.000 hectoliter tiszta szesz valóságos fogyasztására számítanak. Már pedig a mai fogyasztás nem több 1,750.000 hectoliternél s így Sturm szerint a fölvevett 900 millióból legalább 300 millió el fog esni.

Azonfelül abban is téved Sturm szerint a radicalisok számítása, mert nem veszi észre, hogy midőn 400 frankban állapítja meg a monopolisált szesz hectoliterének árát, ezen bruttó árból 55 frankot üt le mint tisztítási költségeket, úgy hogy a netto-beneficium hectoliterenkint csak 345 frank voltakép; tehát legalább is 500 millióval csökken mindkét czímen a nagy garrral föltételezett 900 millió bevétel.

Egyébiránt Sturm szerint nincs is szükség a szeszmonopoliumra, mert az abból várható jövedelem a tényleg fennálló rendszer mellett is el volna érhető. Ugyanis a statistika szerint a szeszadó jelenlegi hozadéka átlag 280,000.000 frank, sőt 1892-ben 291,125.734 frankot ért el, nem számítva bele az italmérési engedély után szedett és különböző bélyeg-illetéket, a bírságokat és elkobzásokat, mikkel együtt a hozadék kerek 300 millióra tehető.

Már most tudni kell, hogy a fogyasztási adó tarifája Franciaországban nem halad meg 156 fr. 25 centime-ot hectoliterenként, holott Angliában 500 frankig is emelkedik. Ha tehát csak megközelítőleg emelnék Angolország példájára a jelenleg fennálló tarifát, a nélkül, hogy 500 frankig elmennének, a monopolium mellett előírányzott összeg el volna érhető.

De számíthatni-e valóban a monopolium mellett elérni reményelt 500 millióra? Schweizra hivatkoznak a monopolium védői. Ott, igaz, hogy 1887 óta be van hozva a szeszmonopolium, de a beneficium hectoliterenkint nem haladja túl a 60—65 francot, ez pedig Franciaországban alig adna 115—120 milliót, tehát felét sem a jelenlegi adóhozadéknak. S hogy Schweiz sem merte még eddig 61—65 frankon túl megdrágítani szeszét, annak oka nem az volt, hogy félt volna a szesz túlterhelésétől, mert hisz épen ez ellen indított hadjáratot. Hanem belátta, hogy ily tarifa-emelés kockáztatná a monopolium bukását. Egész más és kivételes a dohánymonopolium természete Sturm szerint, melyen az állam tiszszeresen nyer. De ezt nem lehet összehasonlítani a szeszmonopoliummal.

A mi a tervezett vegyes tőke- és jövedelemadót illeti, abban Sturm nem lát fokozatosságot, csupán bőséges kivételeket a számos tagú családok javára. Minden nagykorú vagy nagykorúsított polgár tartoznék részletesen bevallani: 1. tőkéje és jövedelme értékét, 2. azon kiadásokat és terheket, melyeknek levonását megengedi a törvény a tiszta jövedelem kiszámításánál.

Sturm ezt így kivihetetlennek tartja s úgy találja, hogy még tanult embernek sem könnyű általános módon, csak saját céljaira is pontosan megállapítani tőkéi és jövedelmei időnkénti kimutatását. Minden öröklésnél, minden szerzeménynél jöhetnek bizonyos kétes értékek, lejáratoknál többé-kevésbé behajtható hitelek birtokába. Lehet-e egy földet, házat, gyárat, üzletet, klientelát oly egyszerűen fölbecsülni, mint egy tőzsdén jegyzett papírt? Melyik gazda mondhatja meg pontosan, mit hajt neki gazdasága? Ki tudja bevallani ingatlana valóságos értékét? Ez annál is nehezebb, mert az adózó a reformterv szerint következő osztályozások szerint kellene, hogy egybeállítsa vagyona különböző elemeit.

A) Műtárgyak, ékszerek, kéjlakok, parkok, vadászterületek.

B) Építési telkek, bútorok, teljesen a tulajdonos által lakott házak stb.

C) Részvények, kötlevelek, járadékok, érték- és jelzálog-papírok, hitellevelek, földjáradék.

D) Ipari, kereskedelmi, gazdasági jövedelem, tisztviselői fizetések, nyugdíjak, önálló keresetek.

Ebből a brutto bevallásból lennének aztán levonandók, még a jelzálog- és váltóadósságok passiv kamatai, a harmadik személyek javára kikötött jogok, szolgalmak, munkások és alkalmazottak fizetései, kölcsönvett tőkék kamatai, gépek és épületek jó karban tartására fordított kiadások stb., a mi még jobban complicálja a számítást.

Mindezeknél fogva Sturm erről az oldalról is elhibázottnak tartja az új adóreform egész bázisát s csodálkozik, hogy annak szerzői alkalmat adtak oly kritikára, mely csak föltétlenül elutasító lehet ezek után.

Érdekes cikkben foglalkozik Berilleu is a francia vasúttársulatoknak az államhoz való viszonyával: „Les compagnies de chemins de fer et les droits de l'état.“ Franciaország költségvetéseiben meglepő újabban az államnak a vasúttársulatokkal

szemben elvállalt garantiái folytonos szaporodása. Azon öt társulattal szemben, melyek 1884. óta állami kamatbiztosításért folyamodtak, az évenként előlegezett állami segélyösszegek ekkép alakultak :

1884-ben	54 millió
1885-ben	75 „
1886-ban	86 „
1887-ben	70 „
1888-ban	63 „
1889-ben	26 „
1890-ben	52 „
1891-ben	56 „
1892-ben	89 „
1893-ban	100 „

Az emelkedés tehát az első évtől az utolsóig nem kevesebb mint 85⁰/₀.

Az állami garancia tartamára nézve a nagy vasúttársulatok három csoportba oszthatók, az 1883-diki egyezmények rendelkezései szerint.

1. Az északi és a Páris—Lyon—Földközi tengeri vasúttársulatokkal szemben a garancia 1914. december 31-én jár le.

2. A keleti és nyugati vasútnál az 1883-iki egyezmény a garancia idejét 1934. december 31-ig, illetőleg 1935. december 31-ig szabta meg.

3. A déli és a páris—orleansi vasúttársulatok garancia-idejére nézve, világos rendelkezések nem létében kétely áll fenn. Kötvényeiken e társulatok az állami biztosítást az időpont meghatározása nélkül említik fel, míg a közmunkaügyi ministeriumból eredő hivatalos közlemények a garancia lejárást 1914. december 31-ére teszik. Ehhez képest a közmunkaügyi ministerium fel is hívta a nevezett társulatokat, hogy kötvényök szövegét olykép módosítsák jövőre, hogy az állami garancia 1914. december 31-én jár le.

Ez ellen azonban az illető vasúttársulatok az államtanács-hoz feleltek, s egy 1895. január 12-én hozott döntvény csakugyan megsemmisítette a ministeri határozatot a vasúttársulatok javára.

Most Berilleu fölteszi magának a kérdést, hogy mily követ-

kezményekkel járhat az államtanácsi döntvény az állam pénzügyi engagementjai tekintetében.

Az 1883-iki egyezmény 13. és 14. szakaszai kifejtik, hogy minő föltételek alatt vállalja magára az állam a garantiát a vasúttársulatokkal szemben. A társulat csak abban az esetben folya-
modhatik állami garantiáért, ha az üzemből származó tiszta nyereség nem volna elegendő arra, hogy

1-ször, fedezze a társulat tényleges kiadásait, leszámítva az államtól kapott s tőkáját terhelő annuitásokat;

2-szor, hogy részvényenkint bizonyos minimális osztalékot fizessen, mely az orleansi társulatnál 56 frank, a délinél 60 frank részvényenkint. Ha a tiszta nyereség meghaladja a garantált jövedelem összegét, akkor az egész fölösleg az állami előlegek 4⁰/₀-os kamataival együtt való visszatérítésére fordítandó.

Ezenkívül az 1859-iki egyezmény 5. és 11. szakasza még a következő clausulát tartalmazta a két vasúttársulattal szemben: Az engedély-ídő lejártával, vagy a megváltási záradék alkalmazása esetén, ha az állam hitelezője a társulatnak, úgy hitele teljes összege beszámítandó a társulatnak a régi és új hálózat fölszerelésének átvételéért járó összegbe.

Ezen szakasz értelmezése azonban vitás. Kérdés, vajjon a szerződő felek azt értették-e, hogy ha az állam a fölszerelés értékét meghaladó összegig hitelezője a társulatoknak, ezt a többletet köteles-e feláldozni, vagy pedig az is behajtható marad az államkincstár javára?

E kérdés nagy fontossággal bír az ügyre nézve, mert ettől függ, folytathatja-e az állam előlegezéseit, ha azok többé nem találnak is fedezetet az activában, mely esetben azok valóságos ajándékot képeznének a társulatok javára? Van-e joga tehát az államnak fokozatosan, anticipatio útján kimeríteni hagyni azt a tőkét, mely az engedély-ídő leteltével neki visszatérítendő?

Ez alig képzelhető. Mert hiszen az államnak oly fegyver áll rendelkezésére, mely megengedi, hogy előre biztosítsa előlegei visszatérülését. Ez az engedély visszaváltása, mely világosan kitűnik az állam és a társulatok közt kötött szerződésből.

Ugyanis azt mondja ez, hogy az államnak a megváltást követő három hó alatt kell hogy megtérítse az anyagfölszerelésnek, a kocsiallománynak, pályaházak és műhelyek berendezésé-

nek szakértőileg fölbeesült értékét. Első sorban tehát azok értékéből nyer kártalanítást az állam hitele.

De még az összes activa kimerítése után is módjában van az államnak a váltásösszeg annuitásával kártalanítani magát. A Code civile 1291. szakasza szerint két adósság közt a beszámítás létrejöhet, ha mindkettőnek tárgya pénzösszeg, mindkettő lejárt és esedékes. Világos — mondja Berilleu — hogy mind e föltelek fenforognak a jelen esetben.

Tegyük fel ugyanis, hogy valamely társaság az államkincstárnak garancia-előlegért, tőkét és kamatait számítva 600 millióval adósa, a nélkül, hogy a tartozás fedezetet találna az ingó vagy ingatlan vagyonban. Másfelől tegyük fel, hogy az államkincstár 100 millió váltás-annuitást tartozik fizetni.

Itt két adóssággal állunk szemben, melyek közül egyik, a társulaté az állammal szemben azonnal követelhető, a másik csak bizonyos határidőben. A két adósság nem mindegyike járt le közvetlenül a megváltási időben. De azért bizonyos, hogy az állam tartozása is a társulattal szemben évenként követelhető. Elég tehát, ha az állam az évi törlesztésnél a neki kamatbiztosításért tartozó összeg beszámításával él mindaddig, míg az összeg teljesen törlesztve nincs.

Így tekintve a dolgot, még ha elismerjük is, hogy az államtanács döntvénye praejudicál a garancia-idő tartamának, az állam nem szenved semmi sérelmet előlegei visszatérültében. Az 1883. évi egyezmény megadja módját a megváltási idő pontos matematikai megállapításának, hogy az engedélyidő lejártával visszafizetendő tőke ne legyen veszélyeztetve. A megváltási jog biztosítja a kincstárt a társulatok részéről az anticipált vagyoneledigenítés ellen, a mi egyébként legalis lenne, de a megváltás következményeit csak súlyosbakká tenné reájok nézve. Az állam ugyanis nem lenne köteles a megváltási összeget törleszteni mindaddig, míg követelése a társulatokkal szemben teljesen fedezve nincs. A francia vasutak kötvénybirtokosai nem hasonlíthatók a spanyol vasutakéhoz, kiknek hypothekalis joguk van az egész hálózatra vagy ennek egy részére, s így előállhatna az az eset, hogy a részvényesek és kötvénybirtokosok fölfüggesztve láthatnák hosszabb-rövidebb időre szelvényeik kifizetését.

Revue philosophique 1895. septembre nr. 9.

Nagyszabású tanulmány vezet be a füzet e számát *Dugas*-tól Comte Ágostról, a positivizmus atyjáról. A hírneves bölcseész, a modern philosophiai gondolkodásnak úttörője, érdemes alak arra, hogy vele kritikailag és psychologiaiilag is behatón foglalkozzunk, ekkép nyújtva életrsorsához és rendszeréhez kulcsot. Ezt teszi Dugas, ki Comte egyéniségét külső és belső viszonyai-ban festi, a reflexio világában dolgozva föl és ítélve meg biographiájának minden mozzanatát. Az elv, mely az író szemei előtt lebeg, Pascalnak az a gondolata, hogy az embereknek egymást követő sorozatát századok folyamata alatt úgy kell felfogni, mint egy egyetlen, örök embert, mely folyvást tanul. E szerint megítélni egy embert, mondja Dugas, annyit tesz, mint fölfogni azt, a mi egyéniségében a humanitásra mutat vissza. Magától értetődik, hogy ily szempontok mellett sok homályban marad Dugas előadásában, a mi Comte különcködéseivel, tévedéseivel áll szoros kapcsolatban. Comte — úgymond — többet érdemel, mint könnyed, gúnyoros, ledér kritikát. Tartozunk vele szemben az igazsággal; de ez az igazság legyen történeti igazság, melynek semmi köze a tények merő materialis pontosságához, a minthogy semmi sem áll a positivizmustól távolabb, mint a tiszta empirizmus.

Két részre oszlik Dugas ez első közleménye Comte Ágost feletti tanulmányából. Egyikben mint bölcseészt jellemzi Comte-ot, a másikban külső életviszonyait teszi tanulmány tárgyává. Kiemeli, hogy Comte mint gondolkodó kezdetben mindenben az egység elvét kereste; életében és bölcsekedésében azt a teljes harmoniát akarta megvalósítani, a mit a régi görögök mint philosophiai eszményt tűztek magok elé.

Ebben azonban nem jutott célhoz. Vajjon gondolkozása változott-e s mondott önmagának ellent, vagy pedig csak egyszerűen kifejlődött, kibontakozott a belső logika törvényei szerint?

Littré kimutatta, hogy az evolutio, az átfejlődés eszméje idegen Comtetól. Ő nem igényli magának, mint Renan és más bölcseészek azt a jogot, hogy önmagának ellentmondjon. Ő nem támad fel a logika törvényei ellen. Ha tehát a positivizmus mégsem képzeli magát az abszolút igazság birtokában, ez onnan van, mert tagadja, hogy ily igazság léteznék. De legalább hiszi azt, hogy ő tartja kulcsát az egyedüli philosophiai methodusnak.

Abból, hogy a relativismusnak egyik formája, nem következik még, hogy a positivismusnak liberalisnak vagy toleransnak kellene lenni. Sőt Comte véget vetett az intellectualis anarchismusnak, ő egy egyetemes hit alapjait akarta megvetni. Tana olyan, mint egy dogma, ha a dogma lényeges ismérve a catholicitás.

Ezekben a kereteken belül azonban Comte eléggé liberalis álláspontot foglal el. Az elmék összhangzatát elérve látja egy közös methodus elfogadásával. Szerinte a methodus mindenben nagyobb fontosságú magánál a tannál. Egy tanhoz csatlakozni — írja Millhez írt levelében 1846. jan. 27-én — annyi, mint elfogadni annak alaptételét és általános módszerét. Mert valóban — teszi hozzá Dugas — a philosophia az igazság keresése, nem pedig az igazság bírása.

Mi több, az általános megegyezés oly kevésbé bizonyítéka az igazságnak, hogy inkább még a priori gyanúsnak kell azt tartanunk, mert ily teljes megegyezés gyakran inkább a szenvedélyek elragadtatásának tudandó bű, tehát az ephemer rendszerek, a saint-simonismus, fourrierismus és más ily tévelygések sajátja. A gondolkozás részéről minden szabad és spontán kell, hogy legyen. Elég, ha az emberek a methodus és a legszükségesebb alapelvek birtokában vannak, az alkalmazást, a részleges igazságokat magok találják meg. Innen az, hogy mikor Comte revue-t akart alapítani, kijelentette, hogy szabad folyást enged minden értelmes belső controversiának, mely az elvek szem előtt tartása mellett csupán azok következtetési körül forog.

Még tovább megy Comte a türelmességben, midőn tanítványaiul fogadja nem csupán a beavatott professionatus tudósokat, hanem minden őszinte gondolkozót. Sőt egyenesen állítja is, hogy igen gyakran több igazi philosophiát találni a practikusoknál, mint a specialis tudósoknál, kik nem mindig mentek a személyes érdekektől, s kik között vannak exclusiv és szűkkeblű lelkek, a kik a tudományt saját dominiumoknak tekintik s azt saját érdekeik, előítéleteik, szenvedélyeik színvonalára süllyesztik alá. A positivismusnak nincsenek ezeknél nagyobb ellenségei, mert a positivismus éppen a philosophia harcza a merő tudás ellen, azaz az összszenpontoké a részszempontok ellen, a tágas látköré a szűk látkörűké ellen.

Viszont azonban kiméletlen Comte azokkal szemben is, kik a humanitás vallásába belevitték a schimát, a midőn el-

fogadván a philosophiai elveket, azoknak társadalmi következményeitől visszaretentek. Ezeket „tökéletlen positivistáknak“ nevezi és Plato szavait szegi ellenök, hogy „az igazságnak egész lelkünkkel kell adóznunk“, s Vauvenargues-et, hogy „a nagy gondolatok a szívből jönnek“. Ezen tökéletlen positivisták következetlenségét vagy az elme, vagy a szív elégtelenségének rója föl. Csupán az elmének nincs melege, meggyőződése és ereje. egyedül a szív tudja magát fentartás nélkül odaadni az igazságnak. Ez az oka az értelmi megegyezések gyöngye gyakorlati eredményének, ha nincsenek erkölcsi sympathiához kapcsolva. Egyetlen eltérés elég az elmékben, hogy meddővé tegye a legnagyobb véleményösszhangot, míg ellenben a szív könnyen győzi le a nagy értelmi eltéréseket, ha ugyanazon érzés hajt a közös cél felé. Van egy száraz tudás, mely meddő és terméketlen, mint a sziklára hullott mag, és van egy termékeny tudás, mely szeretetet inspirál és a cselekvést irányozza.

Midőn Comte így az elmét a szívnek alárendeli, nem tesz mást Dugas szerint, mint hogy a cosmológiát és a biológiát rendeli alá a társadalmi tudománynak. Találó szavakkal bírálja Dugas Comtenak ezt az álláspontját. Theoriái különzségének okát nyelve tökélytelenségének tudja be. Mert Comte a közbeszédhez tartja magát s így nem csoda, ha a szív és elme meghatározása némi kétértelműséget takar. Psychologiai nyelvezete sem nem világos, sem nem precis. Hogy értsük például ezt a tételét: „A szív fölmentést adhat az elme meggyőződései alól?“ Dugas azt olvassa ki abból, hogy a positivisták hit mindig bizonyítható, de nem szükség, hogy mindig bizonyítva is legyen. Pascal szerint is, a bizonyítékok csak az értelmet győzik meg, de a szokás adja a legerősebb és legnyersebb bizonyítékokat. Descartes is megkülönbözteti a világos intuitio vagy okoskodás útján nyert igazságokat és azokat, melyeknek bizonyosságait elfeledtük már s csak kinyilatkoztatását tartottuk meg.

Ebből a kijelentéséből Comtenak Dugas azt következteti, hogy Comte előtt a legszerényebb józanész fölér a legmagasabb tudománynyal. A szív intuitiói vagy sejtései előtte egyenlők, ha ugyan nem magasabbak még a tudomány bizonyítékainál. A szív előtte az a tompa és zavaros érzéklés, a melyről Leibnitz beszél. Innen az, hogy valóságos mélységeket talál a „kitünő Sophie“, a szolgálója legegyszerűbb szavaiban, s mint inspira-

Egy időre neje tanácsára hajlandó is volt ez útra térni. De csakhamar visszanyerte tehetségei tudatát és kizárólag tudományos általánosságok művelésére adta magát. Mint idealista, nem üzérkedik tehetségeivel, lemond a sikerről, szerencséről, csak-hogy természetes adományait teljes mértékben kifejthesse.

Valósággal nem érezte magát otthon a tudósok világában, hol a bölcsészek nincsenek befogadva, sem sorozva. Ebből származott az a gyűlölete, melylyel a „pédantocrazia“ iránt viseltett, mely szót Stuart Milltől kölcsönzött s tett magáévá. Nem különleges czímen, hanem elismert tudományos fölény czímen akart pályáján emelkedni. A munkásban a közpálya egy tényezőjét látta s fizetésében nem a munka bérét vagy a haszon jutalmát, hanem egyszerű támogatást, melyet a társadalom nyújt a munkásnak, hogy segítse őt munkája folytatásában. Hite van a gazdasági funtiók moralizálásában, s ezt a theoriát makacsul védelmezi.

Minden eseménye életének csak egy-egy várva-várt alkalom elvei kifejtésére. Szerencsés megjegyzéssel világítja meg rugóit Dugas, midőn azt mondja, hogy másoknál az elvek a cselekedetek utólagos igazolásai vagy mentségei, nála ellenben maguknak a cselekedeteknek indító okai. Így mint tanárjelölt ekkép összegezi nézeteit a tanári székek betöltéséről: „Embereket az álláshoz, nem pedig állásokat az emberekhez — ennek az elvnek kívánok minden áron érvényt szerezni“. A mellett aggressiv és kevély, a hivatalos állások neki nem imponálnak, s megtámadja Aragón, nem mint embert, de mint „a mérnökök sajátos tévedéseinek hű kifejezőjét“. Nem csoda, ha nem tarthatta meg az „Ecole polytechnique“-ben repetitori állását. Olyan alkalmazott volt, kinek értelmi kiválósága kétségtelen volt, de függetlensége nyugtalanító.

Megfosztva hivatalától, Comte Stuart Millhez folyamodott, ki neki 6000 frank kölcsönt eszközölt ki. De Comte úgy értelmezte ezt is, mint lángelméjének, működésének hozott hódolati adót. Következő évben a kölcsön, daczára Mill esdekléseinek, nem volt megújítható. Comte csalódása kegyetlen volt. Most nyilvános felhívást bocsátott ki a közönséghez, hogy felsegéljék benne a tudományos cottiariák áldozatát. Nem hallgattak rá, mire Littré nyitott egy aláírási ívet a mester számára hívei közt.

Ez volt a positivistá segélyösszeg eredete, mely sokáig nem akarta a kívánt magasságot elérni; mikor aztán elérte —

lóját mutatja be madame de Vaux-t, egy tökéletes ignoránst, ki nagyon távol állt a philosophiai speculatióktól.

Dugas ezt tévedésnek jelzi Comte részéről, mert arra mutat, hogy szerinte az igazság egy oly objectiv valóság, melyet el kell ismerni s hirdetni kell, de nem okvetlen szükség érteni, elég érezni, s akár a hit, akár a tudás útján, meg lehet szerezni. Más szavakkal az igazság okszerűen kell, hogy kiderítették a bölcsészek által, de kritika nélkül fogadható el a tömeg által.

Második részében tanulmányának Dugas Comte életsorsát elemzi psychologiai jellemzése szempontjából. Ez életsors viharos, chaotikus, tele fájdalmas eseményekkel és krízisekkel. Comte magában hordta intellectualis temperamentuma büntetését, mely alkalmatlanná tette őt a gyakorlati életre, képtelenné arra, hogy simuljon annak követelményeihez, hasznára fordítsa a mindennapi tapasztalat lezckeit.

Már ifjúkorát a fegyelmetlenség jellemzi. Az „École polytechnique“-ből kicsapták engedetlenségeért, mely nála nem ifjúkori hiba volt, hanem rendszeres lélekállapot. Comte azon intellectualistákhoz tartozott, kik a tényekkel szemben föllázadnak, s csak az eszmének engedelmeknek — mondja Dugas — ki egyébiránt Comte életében két időszakot különböztet meg, egyikben mellékkeresettel tartja fenn életét, a másikban segílyt fogadva el barátaitól és tanítványaitól, kizárólag philosophiai feladatainak szenteli magát.

Az első korszak küzdelmes és viszontagságos. Előbb hajlamaihoz mért foglalkozást keres, mely nem vonja el nagyon magán-studiumaitól (nyilvános és magánoktatás a matematikából), azután méltó jutalmát keresi munkásságának és geniejének (egy tudománytörténeti tanszék felállításának Guizot elé terjesztett terve 1833-ban). De az étellel való küzdelmében mindig ő marad a legyőzött. Nem nyerheti meg az óhajtott állásokat, s a miket megnyer, nem bírja megtartani.

Csodálatos — írja Dugas — hogy Comte a maga munkaszeretetével, tudományával és lángeszével nem volt képes magának gondatlan existentiát teremteni. De oka abban van, hogy letért a tudomány azon ösvényéről, mely vagyonhoz juttat, hogy azt kövesse, melyre ösvényéről ragadta. Specialis tanulmányok biztosították volna tudományos jövőjét, megnyitották volna előtte az akadémia kapuit, hozzáférhetővé tették volna a tanári kathedrát.

fejezi be Dugas érdekes tanulmánya első részét — Comte egy „új szellemi hatalom“ szervezésére használta fel az összeget, egy positivista clerust gyűjtött maga köré „apostolokból“ és „papokból“.

„*La metaphysique aux Champs Élysées*“ czímen Milhaud egy dramatizált dialogban szólaltatja meg Descartes-ot, Platót, szent Anzelmet, Kantot, a mint Isten lételének ontologiai bizonyítéka felett eszmeeserét folytatnak egymással. Érdekes ötlet ekkép világosítani meg azt az álláspontot, melyet e nagy gondolkozók mindenike elfoglalna, ha alkalma volna eszméit az utókor kritikája szemüvegén át látni. A vitát Protagoras nyitja meg, Descartes híres ontologiai bizonyítéka felett, melylyel szemben szent Anzelm erősíti, hogy ő már hatszáz évvel Descartes előtt bizonyította Proslogiumában, hogy a létezés szükségképeni attribútuma a tökéletes lénynek. A kettő közt folyó szóharczba Plato vág bele, ki szintén a maga számára igényli a tétel eredeti és első szerzőségét.

Egyike azoknak az argumentumoknak, melyekkel szent Anzelm okoskodását megczáfolhatni hitték, a Gauniloné volt s következőkben állott: „Ha egy dús növényzetű, termékeny, gyönyörű s minden tekintetben tökéletes szigetet képzelünk, nem kellene-e ennek létezését is elfogadnunk szent Anzeim argumentuma szerint?“ Íme, hogy felel meg erre szent Anzelm:

„Válaszom könnyű: Azt a tökéletes szigetet, létezzék az vagy nem, lehet nem létezőnek is gondolnunk. S ez az igazság minden dologra alkalmazható, mely kezdődik, végződik, meghatározott helyet foglal el az űrben, vagy meghatározott időtartammal bír s részekből van összealkotva. Gaunilon szigete, bármily tökéletes legyen is, képzetemben nem foglalja el a tenger egész kiterjedését, mert különben nem lenne sziget, határán túl nem létezik, képződése előtt nem létezett. Bármily legyen részeinek száma, elég azokat egyenkint szétszednem, hogy ne maradjon meg semmi többé képzetemben. Csak az nem lehet nem létező, a minék nincs sem kezdete, sem vége, mely nem az egymásmellé helyezett részek összetételéből származott, s a mit gondolatunk szükségkép a maga egészében talál meg mindig és mindenütt, mert lényegénél fogva kívül áll téren és időn. Isten tulajdonsága, hogy nem lehet nem létezőnek gondolnunk“.

Most Plato teszi meg ez okoskodásra czáfoló megjegyzéseit:

„És a jámbor szerzetest meggyőzte érvelésed? Hiszen elég lett volna ellenfelednek, a helyett, hogy megtöbbszörözze képzeletbeli szigete anyagi tulajdonságait, a termékenységét, gazdagságát, szépségét, egy ideális szigetet venni föl, időn és téren kívül, mely örök, változhatlan, egyszerű, sehol sem látható, de első oka mindazon szigeteknek, melyeket mindenfelé láthatunk.“

„Nagy költő vagy, Plato — válaszol szent Anzelm — álmaid rejtélyesen szépek, de csak álmok. Ha szigetről van szó, bármily ideálisnak képzeljük is azt, azt akarod, hogy ne legyen az az Oceán valamely pontján, hogy partjait ne verdessék a habok, hogy érzékeink előtt felfoghatlan legyen? Hiszen akkor az egy chimaera, egy hiú ábránd, egy üres szó.“

Föllép Kant is, hogy Descartes argumentumát rettenetes sophismának mondja, melylyel ép oly kevésbé van bizonyítva Isten léte, mint a hogy *cogito*-jával nincs bizonyítva a substantialis én létezése. Kimutatja a Descartes azon okoskodásában rejlő tévedést is, melylyel ép oly szükségképeniséggel vél következtethetni a legtökéletesebb lényre, mint a mily bizonyossággal állítja a matematikus, hogy egy háromszög szögeinek összege egyenlő két derékszöggel. Mert — mondja Kant — ez a tétel nem azt mondja, hogy a két derékszögnek megfelelő háromszög szükségképeni, hanem csak azt, hogy ha egy háromszög meg van adva, abban a három szög egyenlő két derékszöggel, De semmi sem gátol abban, hogy úgy a háromszöget, mint szögei tulajdonságát eltöröljük. Épen így áll a dolog egy abszolút szükségképeni lény fogalmával. Ha létezését eltöröljük, azokkal együtt eltöröljük magát a dolgot is minden praedicatumával. Isten mindenható: ez egy szükségképeni ítélet. A mindenhatóság nem törölhető el, mihelyt föltételezzük az istenséget, azaz egy végtelen lényt, melynek eszméjével ez az attributum identikus. De ha azt mondjuk: Isten nincs, akkor sem a mindenhatóság, sem semmi más praedicatum nincs megadva, mert azok mind eltörölvék a subjectummal együtt. Egy legfőbb lény eszméje oly eszme, melyről föl szabad tennünk, hogy merő fantoma az értelemnek, mely semmi valóságnak nem felel meg. Ezzel el van törölve a legfőbb lény és minden attribútuma.

Erre Descartes Mersenne-nek adott válaszával felel: „Mind den dolog fogalmában vagy eszméjében benne foglalatik annak létezése, azzal a különbséggel, hogy egy korlátolt dolog fogalmában csupán a lehető vagy contingens létezés tartalmaztatik,

egy legtökéletesebb lény eszméjével ellenben a tökéletes és szükségképeni lét együtt jár. Ez igazságból, mely az értelem előtt ugyanoly erővel jelentkezik, mint bármely geometriai axioma, következik, hogy a szükségképeni lét Isten természetében benfoglaltatik, más szavakkal a létezés Istenben szükségképeni, tehát Isten létezik.

Hiszen maga Kant volt az — folytatja Descartes — a ki határozottan állította, hogy a matematikai tételek szükségképeniségöket nem analitikus jellegükből nyerik, hanem a lélek bizonyos intenzív látásából, s fölfedezte, hogy képesek vagyunk közvetlenül, a priori, szintetikus ítéleteket alkotni.

Kant: Mikor én a geometriai ítéleteket szükségképenieknek, habár szintetikusoknak nyilvánítottam, nyilván az a tény vilt rá, hogy igazságuk abszolút imperatív jelleggel nyomul mindenütt s mindig élénk. Gondolj azonban azokra az ítéletekre, melyeket te akarsz ránk erőszakolni. Elég volt kimondanod, hogy megbotránkoztasd kortársaid nagy részének természetes józan eszét.

Descartes: Micsoda érv ez? Ha mindenki megegyezésére van szükségünk, hogy egy szükséges igazságot higyjünk, akkor valószínű, hogy semmit sem fogunk igazságnak találni. Nem látod e uródainál, mivé lettek azok a szükségképeni, egyetemes, a priori, apodictikus geometriai igazságok, melyekről beszélsz? Szemet hunysz a geometriák azon sokfélesége előtt, melyeket ma mint szintén igazságokat, mint ugyanoly apodictikus bizonyosságra igényt tartókat jeleznek, a hol a háromszög szögeinek összege nem egyenlő két derékszöggel, a hol a három dimensio helyett négy dimenzióról beszélnek? A legtöbben közülök elfogadják a a tér fogalmáról szóló elméletedet, sőt megengedik — saját kifejezéssel élve — hogy az a külső érzéklés a priori formája. De miért volna — teszi hozzá — ez a forma elválaszthatlan ettől vagy attól az anyagtól? Miért volna a priori szükséges, hogy a tér fogalma ilyen vagy amolyan viszonyokban nyilvánuljon? Megengedem, hogy értelmünk olyan, hogy a külső tárgyakat csak a tér formájában foghatja föl. De miért következtetnők abból azt, hogy ne létezhetnének a régi geometria postulatumaitól eltérő térbeli viszonyok? stb.

A neogeometria hiveire való e czélzattal fejezi be Milhaud elmés és tartalmas dialogját a metaphysika felidézett nagy philosophusai közt.

Cresson azt a kérdést veti föl cikkében, hogy „lehetetlen-e egy materialis erkölcsstan?” (Une morale matérielle est-elle impossible?) Az ember — feleli — értelmiséggel és erkölcsi lelkiismerettel rendelkezik. Mit tegyen, hová álljon e kettő között? Hígyjen-e reflexiójának, kövesse-e eszét, mely arra ösztönzi, hogy csak az ügy ismeretével cselekedjék s keresse-e a moral felfogható formuláját? Vagy pedig mondjon le arról, hogy magatartását az élet célja ismeretére alapítsa s értelme abdicálásával ismerje el, hogy az erkölcsi élet az ösztönszerű lelkiismeret parancsainak való tiszta alárendeltségben áll? Mindkét esetben a moral természeté lényegesen különböző.

Ha az emberi értelem szabja meg az erkölcsi magatartást, akkor a moral közvetlen eredménye az emberi tudásnak. Az erkölcsi akarat az, a mely ismeri céljait s az arra vezető eszközöket, a mely azt teszi, a mit akar, mert tudja, hogy mit akar, s mely egyszóval szabad és annál erkölcsösebb. minél jobban tudja, midőn jót cselekszik, hogy igazán azt teszi, a mit akar, s ép azért könnyen teszi azt. Ezt a nemét a moralnak nevezi *Cresson* materialis erkölcsstannak.

Ha ellenben a lelkiismeretnek való engedelmségben fekszik a valódi erkölcsiség, akkor minden fordított viszonyban áll. Az erkölcsi akarat nem az többé, mely természetének megfelelően cselekszik, tudva, hogy így cselekszik, hanem az, a mely engedelmeskedik, mert engedelmeskednie kell, s a mely engedelmsége oka felől kérdeztetve, képtelen megmagyarázni, miért engedelmeskedik. Itt a cselekedet annál jobb, minél nagyobb erőfeszítésbe kerül. Egyszóval, a szándék uralja a cselekedetet s adja meg ennek értékét. A kötelesség formája igazolja, a honnan formalis erkölcsstannak is nevezhető.

A kérdés tehát az: az erkölcsstan materialis legyen-e vagy formalis? A feleletet megkönnyíti az, hogy előre látjuk, hová vezet a megoldás. Mert ha a materialis erkölcsstan lehetséges, akkor szükségkép az az igazi.

Tudjuk, hogy Kant a gyakorlati ész kritikájában bizonyítani igyekezett a materialis erkölcsiség lehetetlenségét. Ennek két nemét ismerte. Az egyik az emberi lét célját a boldogságba, a másik egyébbe helyezi. Ehhez képest Kant argumentálása is kettős: az eudaemonismus lehetőségét kritizálja, s minden materialis erkölcsiséget az eudaemonismusra vezet vissza.

Mit állít az eudaemonismus? Azt, hogy az emberi természet lényegesen a boldogságra törekszik s a moralistának meg kell elégednie azzal, hogy a boldogság biztosításának általános és állandó eszközeit keresi. Úgyde a boldogság a megszerzett örömekből s az elkerült fájdalmakból áll. Már pedig az öröm és fájdalom az emberi érzékenységtől függnék, tehát a mi egynek örömet okozott, az szükségkép nem okoz másnak örömet, minélfogva nem lehet általános értelemben kimondani, hogy valamely eszköz a boldogságra vezet. A többi materialis erkölctan a boldogság helyett egyéb célokat, például a jót vagy a tökélyt állítja az emberi törekvések elé. Itt már lehet azt mondani, hogy ez a cél általános és állandó eszközökkel megközelíthető. Csakhogy itt meg az a baj Kant szerint, hogy az iparkodás valaminek elérésére és a vágy arra csak annyiban lehetséges, a mennyiben azon cél elérésétől bizonyos örömrészt, megelégedést remélünk. Következésképp nyilvánvaló, hogy merőben helytelen ezt mondani: vágyom a jóra. Mert csakis a jóval járó öröm elérésére lehet vágyani. Ez az erkölcsi álláspont tehát nem csalatkozik, midőn az úgynevezett jó elérésére szolgáló eszközöket megjelöli, de csalatkozik akkor, mikor azt hiszi, hogy az ember egyéb célokra vágyik, mint a boldogságra.

Úgy látszik tehát, hogy minden oly moral-ésütörtököt mond, melyet az emberi akarat természetes irányának megértésére akarunk építeni. Mert kénytelen lesz elismerni, hogy az ember természeténél fogva a boldogságra törekszik, ellenben a boldogságra vezető egyetemes és állandó utat nem képes megjelölni.

Ezek elmondása után Cresson vizsgálódása oda irányul, hogy talán Kant argumentatiója második részében van a hiba. Talán nem áll az, hogy csak annyiban vágyhatunk valamire, a mennyiben elérésétől bizonyos kielégítést remélünk.

Ennek kifejtésére alapítja tehát okoskodását. Az öröm — úgymond — kielégítés, a fájdalom zavarás. Tegyük fel egy lényt, ki semmire sem törekszik, kiben nincs activitas, az nem fog sem kielégítést, sem zavarást érezni az örömtől vagy fájdalomtól. Ebből azt következteti Cresson, hogy ha boldogságra törekszünk is, de e boldogságra csak azért vagyunk képesek, mert valami egyébire vágyunk, mint a boldogságra. Csak azért akarjuk az örömet, mert valami egyebet akarunk, mint az örömet.

Íme tehát Kant — mondja Cresson — egyáltalán nem bizo-

nyitotta be, hogy hiú törekvés volna erkölcsi magatartásunk egyetemes szabályát egy materialis végelvben keresni. Talán lehetséges egy ily morál, és ha igen, akkor az lesz az egyedüli igazi.

Mindenekelőtt elég volna meghatározni, hogy mi a természetes célja annak a primitív feszültségnek, mely nélkül sensibilitásunk megfejthetlen, azután pedig, hogy mily módok vezetik az embert a cél felé. A kérdés tehát az: Lehet-e egy oly cél felismerni, mely minden feszültségnek, tehát legelső feszültségünknek is célja legyen? Másodsorban pedig: ha ez a cél megállapítható, alkalmas-e arra, hogy magatartásunk egész rendszerét igazolja?

Előre bocsátja Cresson, hogy ily feszültségi állapot, mely nem egyéb, mint egy adott állapotból új állapotba való átmenetre törekvés, csak oly lénynél található, mely önmagának nem elegendő, mely nem bírja mindazt, a mit egy lény bírhat, tehát egy tökéletlen lénynél. Mi célja és értelme volna egy oly lénynél, melynek semmije sem hiányzik, tehát egy tökéletes lénynél? Világos ennél fogva, hogy ily feszültség a tökéletlenséghez van kötve. Mivel pedig láttuk, hogy sensibilitás is csak annyiban lehető, a mennyiben egy azt logikailag megelőző feszültség adva van, tehát nem engedhető meg egy tökéletesnek képzelt lénynél akarat föltételezése.

Így könnyű már most megérteni, hogy minden feszültség iránya önmaga korlátai közt van adva; az akarat önmagában találja fel célját, s ez nem lehet más, mint a saját megsemmisülésére való törekvés. Hibásan hiszszük, hogy azt akarjuk, a mi örömet okoz nekünk, holott csak azt akarjuk, a mi felfüggeszti akaratunkat. Öröm érzete kiséri feszültségünk minden teljes vagy részleges elnyomását, ellenben fájdalom kiséri annak folytonosságát. Vágyunk nem irányulhat egyébre, mint önmaga elfojtására. Az abszolút nyugalmat, vágyaink halálát óhajtjuk.

Például: enni vágyom. Mire vágyok itt tulajdonképen? Arra-e, hogy egy tárgy bírásához jussak? Vagy pedig arra, hogy az e tárgy által előidézendő állapotba jussak? Tiszta dolog, hogy csupán ez az állapot a cél, a tárgy jelenlétele ennek csak eszköze. Hiszen ha éhes vagyok és valamely művelet által sikerülni fog evés nélkül lecsillapítani étvágyamat, úgy épen úgy óhajtom alkalmilag ily művelet által szüntetni meg éhségemet, mint a hogy evés által. Nem enni kívántam tehát, hanem nem kívánni enni

kivántam. Azt hisszük, hogy egy tárgyat óhajtunk, holott csak óhajtásunk megszűntét óhajtjuk, a nyugtalanság elmúltát, a nyugalmat, pihenést.

Azt sem szabad hinnünk, hogy e kielégítettésünkkel együtt járó gyönyörérzet volna vágyunk voltaképeni célja. Ha így volna, akkor annak megszűnése új vágyat gerjesztene. Pedig valósággal a gyönyörérzet csak egy pillanatig tart, azután oly állapot áll be, a melyben sem nem élvezünk, sem nem vágyunk többé.

Íme tehát az első kérdés, melynek megoldása föltételezi a materialis erkölcsstan lehetőségét, valóban alkalmas a megoldásra. És pedig az akarat célja nem szorítkozik az egyénre, de minden emberre nézve ugyanaz. A jó nem egyéb, mint minden akarat megsemmisülése. Levezethető-e ebből a kötelesség is?

Legalább Cresson azt hiszi. Adva lévén — úgymond — a cél természetete, melyre minden akarat törekszik, legalább *egy* rendszere erkölcsi magatartásunknak mindenesetre igazolható, és akkor . . . itt a nagy ugrás, mert Cresson nem az asketismust, nem az önkéntes halált tekinti mégis boldogulásunk céljának, hanem azt mondja, hogy mivel a tökély nem képzelhető más, mint az absolut intelligentia formájában, tehát minden cselekedet, mely az emberi értelem fejlesztésére szolgál, jó, s minden, a mi erre ártalmas, rossz cselekedet lesz. Ez az a kriterium, melylyel ő a materialis erkölcsstan lehetőségét bizonyítottnak hiszi.

* * *

A „*Revue philosophique*“ ez évi augusztusi 8-ik száma *Dantec* terjedelmes tanulmányát hozza az élet elemi tüneteiről („*Les phénomènes élémentaires de la vie*“), melyet csak főbb vonásaiban van terünk ismertetni.

Az élet fogalma — mondja a cikk — mind e napig még koránt sincs szabatosan meghatározva, annyit azonban lehetetlen tagadni, hogy még eddig nem ismerünk oly kevésbé jellegzetes állatot vagy növényt, hogy babozhatnánk első tekintetre vagy az élő testek, vagy az élettelenek közé sorozni. Nem mondható ilyennek, mint *Dantec* véli, a híres *Bathybius* sem, mely fölött annyi vita folyt, de többnyire oly tudósok közt. kik nem látták, vagy csak alcoholban látták. *Dantec* szerint az élő testek substantiáját az jellemzi legszabatosabban hogy összetételök szem-

pontjából örökké mozgó egyensúlyozási állapotban vannak, állandó cserében az őket környező külvilággal; például élenyt lehelnek be s majdnem megfelelő mennyiségű szénsavat vesztenek. Erre céloz Dantec, midőn azt mondja, hogy az élet fentartásához föltétlenül szükséges működés az assimilatiótól kísért növés (addition), s ezt a két tüneteményt veszi tanulmányában vizsgálódás tárgyául.

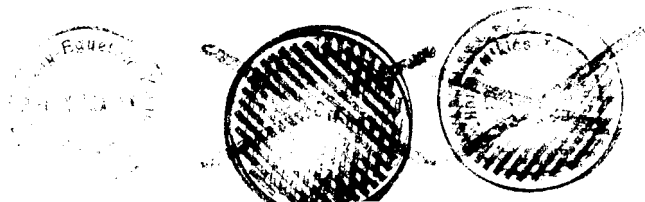
A „növés“ szót azonban némileg specialis értelemben használja. Mert például bármily bonyolultnak találja is az embernél a táplálkozás folyamatát, annak lényeges része ép olyan új anyagjárulékok, mint a milyent a timsó-oldatban végbemenő jegeczképződésnél látunk. Épen ezért tanulmányában azokkal a különböző módokkal foglalkozik, melyek szerint az élő testek új anyagokkal növekednek.

E szempontból az ismeretes állatvilág létrájának a legalsó fokán az úgynevezett *Rhizopod*-ok állanak, melyek a vízben élnek. Ezeknél a sejtmag az egyetlen létező organum teljesen homogén protoplasma közepette, mely csak igen gyönggén válik el a víztől, melyben él. Azaz növésük oldódás alakjában történik, mint mikor a vízbe czukrot tesznek.

Majd az *amoebákat*, tehát egy fokkal tökéletesebb szervezetű lényeket tanulmányozza a szerző, melyeknél már az emésztés egy nemét észleli, mert ép úgy mint az embernél, az organismusból eredő folyadékok folytán a szervezeten kívül eszközölt feloszlódásról van itt szó. Természetesen az emésztés tisztán vegyi folyamat.

Még complicáltabb vitalis tünetek tapasztalhatók az *infusoriáknál*, habár a növényi jelenségek szempontjából alig constatálható közöttük és az *amoebák* közt lényeges különbség. Mindez esetekben a processus egyszerűen az, hogy egy, a protoplasmával keverhető állomány járul a protoplasmához. Természetesen, mihelyt a növés végbement, az új állomány bekebeleződik a protoplasmába csak úgy, mint a bor közé töltött víz a pohárban. Ép úgy természetes az is, hogy mindjárt a megnövekedés után, az új állomány résztvesz a protoplasma reakcióiban, a mennyire csak saját természete engedi.

Azután sorra veszi Dantec a növést követő tüneteményeket, melyeket együttesen assimilatio névvel jelöl. Ez az az egyetlen rejtélyes folyamat — mondja — mely minden más életjelenség fölött uralkodik. Részletesen ismerteti Balbiani, Hofer és Verworu

merotomiai kísérleteit, melyeknek tárgya az élő organizmus egy részének elmetzése az anatómiai és physiologiai változások megfigyelése érdekében. Ezeknek a kísérleteknek főfontosságú eredménye, melyet Dantec is különösen kiemel, annak demonstrálása, hogy a sejtmag befolyással bír a test általános formájának regenerációjára.

Nagy figyelmet érdemelnek *Bourdonnak* a fölismerés, megkülönböztetés és eszmetársítás tárgyában („Observations sur la reconnaissance, la discrimination et l'association“) folytatott kutatásai. A kutatásokat a kiváló tudós többek közreműködésével végezte, kiknek száma rendszeren meghaladta a tizet. Koruk 20—35 év közt ingadozott, kivéve a fölismerésre vonatkozó kísérleteket, melyeknél 16—18 éves ifjak is közreműködtek.

Fölismerés előfordulhat eszmeképzet nélkül is, mint azt következő tényekkel indokolja Bourdon. Fölismerhetünk valakit, habár mielőtt viszont láttuk, képtelenek lettünk volna is arcát elibénk képzelni. Egy valaki nevét hallva, azonnal ráismerhetünk arra, habár azelőtt hiába kutattunk utána emlékezetünkben. A fölismerésnek ez a tüneténye egyik momentumát képezi az észrevétel átmenetének a feledés állapotába, oly értelemben, hogy a fölismerés még akkor is lehetséges, mikor az elképzelés (repraesentatio) már nem lehetséges, s ezt a momentumot különösen érdekes volna az amnesis fejlődésében tanulmányozni.

Bourdon methodusa a fölismerés tárgyában tett kísérleteknél abból állt, hogy bizonyos betű- vagy szó-sorozatokat használt oly formán, hogy minden sorban egyetlen betű vagy szó ismétlődött és ezeket a sorokat meghatározott sebességgel mondatva ki, a kísérletül szolgáló egyént fölszólította a soronkint ismétlődő betű vagy szó megjegyzésére.

Mellékesen megjegyzi Bourdon, hogy betűk használata esetében, ezek csekély száma miatt, nem lehet szem előtt tartani azt a szabályt, hogy egy sorról a másikra ne legyen ismétlés. Szavakkal azonban könnyű dolog akárhány sort összeállítani, melyekben ne forduljon elő ugyanegy szó ismétlése. Ajánlja azt is, hogy csak mindennapi szavakat használjunk, melyek semmi különösen lebilincselő képzet felköltésével nem járnak, mert ily szavak igen könnyen lennének fölismerhetők.

Kitűnik ez a Bourdon által közzétett eredményekből is. Mert például ez a szó: *vendéglő* (restaurant), habár első ízben

csak a sor ötödik helyén, másodsor pedig attól 16, háromtagú szó által elválasztva fordult elő, mégis 65 eset közül 60-szor ismertetett fel. Ellenben azonos betűk, például a *v* betű 5—6 betűtávolságban is csak 44 eset közül 25-ben ismertetett fel. E szót: *következmény* (consequence), 4—7-es helyzetben (t. i. első ízben a sor negyedik helyén, azután attól hetedik betűtávolságban) 65 eset közül csak 32-ben ismerték fel; a *körül-mény* szót (circonstance) 5—8-as helyzetben csak 45-ször, az *elhatározás* (décision) szót 5—10-es helyzetben 58-szor.

Figyelmeztet Bourdon arra is, hogy az első felismerés helye bizonyos esetekben nincs befolyás nélkül a felismerések számára. Így a *rózsa* és *igazságos* szavak közül, melyek körülbelől ugyanazon érdeket költik, a *rózsát* az 1—16-os pozícióban csak 47-szer ismerték fel 68 közül, míg *igazságos*-t 3—16-os pozícióban csak 20-szor. *Érdemet* 1—16-os viszonylatban 55-ször 65 közül; *kereskedelem*-et 3—16 viszonylatban csak 26-szor. *Látszólagos*-t 1—16-os helyzetben 57-szer 65-ből, ellenben *kellemes*-t 3—16 elhelyezésben csak 10-szer. Tehát az első hely határozottan elősegíti a felismerést.

A betűkkel való próbánál az is meglepte Bourdont, hogy bizonyos betűk inkább felköltik a figyelmet, mint mások. Ilyenek különösen az *a*, *i*, *j* és azok, melyek kimondva, az előbbi magánhangzókat tartalmazzák, mint *k*, *h*. Így az 5—10-es elhelyezésben az *a*-t 44 esetből 21-szer ismerték fel, holott a *v*-t csak 11-szer. A 4—17-es helyviszonyban *k*-t ugyancsak 44 esetből 16-szor, *o*-t ellenben a 4—18-as fölállításban csak 8-szor ösmerték fel stb. Azt hiszi Bourdon, hogy a szavak könnyebb felismerhetősége részben a betűk fonetikai jellegétől függ. A melyek éles, átható hangokat tartalmaznak, könnyebben fölismerhetők.

További észlelete Bourdonnak, hogy az egytagú szók értelme kevésbbé könnyen ragad meg, mint a hosszabb szavaké. Ennek magyarázatát abban találja, hogy ezek gyakran nem hallhatók és érthetők correctül, míg ez a többtagú szavaknál ritkábban fordul elő.

Térjünk át a megkülönböztetési kísérletekre, melyeknek methodusa abból állott, hogy első sorban egy értelmes szövegből a lap tetején kezdve lehető gyorsan olvastattott egy adott jelre s függélyes vonással jelöltetett meg első alkalommal minden *a*-t, azután

minden *a-t* és *i-t*, harmadizben minden *a-t*, *i-t*, *r-t* és *s t*, elhagyva a nagy betűket.

Következő kísérletnél egy szintén nyomtatott, de értelmetlen szöveget használt. Egy magyar nyelvű ujságnak szövegében a szavakat önkényesen összekapcsolta, úgy hogy a szöveg csak oly sorokból állott, melyekben minden betű egyenlő távolságra állott egymástól. A nagy betűket itt is teljesen mellőzte, azonkívül a francziásan hangzó szavakat betűk hozzátoldásával módosította. Röviden az így létrehozott szövegnek semmi értelme nem volt az olvasó előtt. E szövegben megjelöltetett 1-ször minden *a-t*, 2-szor minden *a-t* és *e-t*, 3-szor minden *a-t*, *e-t*, *l-t* és *t-t*, 4-szer minden *a-t*, *e-t*, *l-t*, *t-t*, *v-t* és *k-t*. Nem részletezzük az elért eredményeket Bourdon táblázatos kimutatása nyomán, csak még a szótársításoknál követett methodust jellemezzük röviden. E célra Bourdon három nagy nyomtatott ívet használt, kettőn ezek közül 100—100 szó volt nyomtatva, kizárólag főnevek vagy igék. A harmadikon kis betűk, nagy betűk, számjegyek (4, 5 stb.), betűvel írott számjelzések (négy, öt stb.), mássalhangzó-csoportok, szótagok, mint: *bé*, *vé* stb. E táblázatnak rendeltetése volt bizonyos befolyások megügyelése, melyek a szótársításoknál előfordulhatnak, pl. hogy kitűnjön, vajjon hajlandó-e az ember nagy betűhöz inkább tulajdonnevet, kis betűhöz közös főnevet csatolni, vagy pedig *bé*, *vé-t* olvasva, elválasztja-e a hangzót a mássalhangzótól, úgy hogy *bor*-ral, *város*-sal, vagy pedig nem választja el *s béké*-vel, *vér*-rel köti inkább össze? A szavakat és betűket az íveken nagyobb térköz választotta el felülről lefelé, úgy hogy az olvasás rendes távolsága mellett egy szóra figyelve, nem lehetett látni az alatta vagy fölötte levő szót. Balról jobbra még nagyobb üres ter volt hagyva, a hová írnia kellett mindenkinek azt a szót, melylyel önkénytelenül társította a táblázat egyes szavait s betűit.

A kísérlet ekkép folyt le: egy adott jelre a kísérletben résztvevők elkezdtek oldalt írni, minden szóhoz a legelső szót vagy kifejezést, mely eszökbe jutott s melyet az illető szó suggerált nekik.

Az eredményeket aztán a szótársítás időtartama, állandósága, természete stb. szempontjából veszi mérlegelés alá Bourdon, constatálva, hogy az első kísérlet egyik íven perczenként 12'01, a másik íven 11'73 szótársítást eredményezett. A feleletek vál-

tozatossága viszont, egyik kísérlettől a másikig, az értelmi tehetőség állandótlanságára, a használt szavak nagy száma az eszmébségre szolgált Bourdonnak bizonyítékul.

Említsük még fel, hogy főnevek és melléknévek ritkán suggeráltak igéket, alig fordultak elő ily társítások: *toll* — *írni*, vagy: *hideg* — *melegedni*.

Mindent összevéve Bourdon 5739, főnévre adott válasz közül csak 225-at talált igét, és 1486 melléknévre adott válasz közt csak 45-öt igét. Ellenben gyakoriak a főnévnek főnévvel, vagy főnévnek melléknévvvel való társításai (5732 főnévre 9175 főnév s 2339 melléknév), épen úgy melléknévnék főnévvel vagy melléknévvvel való társításai (előbbi 42 %, utóbbi 55 %).

Nem mellőzhetjük megemlíteni még, hogy a „Revue philosophique“ e füzete közli *Pekár Károly* munkatársunknak az „Athenaeum“ ez évi első számában bemutatott „Új eredmény a physiologiai aesthetikában“ című jeles értekezését „Astigmatisme et esthetique“ czímen.

—n—r.

* * *

A *Revue Occidentale* folyó évi márcziusi füzetében találjuk *Laffitte Péter*, a Positivismus fejének s a Collège de France tanárának beszédét, melyet a cadillaci comitiákon¹ tartott s mely a földműves családokkal s különösen a *földműves nők* szerep-körével foglalkozik. Íme a beszéd szövege:

A Földművelési Comitiák hasznosságát általában fölösleges volna önök előtt fejtegetnem, csak egy specialis szempontból akarom itt méltatni, a mely egyszersmind megmagyarázza szereplésemet ez ünnepély alkalmával.

A földművelésnek mindennemű, még pedig practikus, értelmi és morális jó oldalai mellett lehetetlen meg nem emlékeznünk két rendbeli, még pedig sok tekintetben nyomós hátrányáról sem.

Így az értelem szempontjából a földművelés kettétlen túl elvonja az embert az általános eszméktől, melyek nélkül pedig nagy társadalom alig létezhetnék; mert hisz az általános eszmék nélkül képtelenek volnánk felfogni a complicált s nagy terjedelmű

¹ *Comitiáknak* nevezik a gazdasági termékek kiállítását s díjosztásokat, melyenek majd minden megyei járásban tartatnak időnkint.

viszonylatokat, melyek a modern, rendkívül szövevényes társadalmakban az egyes embereket egymáshoz fűzik. Másfelől meg a földművelés bizonyos elszigeteltségi állapotra kárhoztatja az embert, a mely többé-kevésbé káros befolyással lehet a socialitásra nézve. A földművesi comitiáknak egyik főhaszna abban áll, hogy bizonyos mértékben eloszlatják a jelzett két rendbeli káros befolyást, bár csak némileg s azt is csupán spontán módon. Ebből világos lesz azonnal a philosophikus interventio czélszerűsége, mert csak ez képes rendszeresen érvényre juttatni azokat az általános szempontokat, melyeket az imént fölemlítettem. Ez magyarázza meg egyszersmind azt, hogy miért szólítottak föl önök ez ünnepélyben való részvételre, bár ebben a földijök iránt érzett személyes rokonszenvnek is — mely őszinte hálára késztet — nagy része van.

Ez alkalommal való interventióm összefüggésben van életem egyik főczéljával, melynek létesítésére egy emberöltő óta töreksem és melynek velejét e szavakba foglalhatom: *a népszerű felsőbb oktatás*. Ez oktatás célja nem más, mint megismertetni a nép tömegével, osztály- és nemi különbség nélkül, a legmagasabb rendű általános ismereteket, melyeket a tudományos és philosophikus evolutio a századok folyamán létesített.

Ez a czél kétségkívül roppant nehézségekkel jár és én épen a gyakorlat folytán teljes tudatában vagyok az akadályoknak, melyek megvalósulása elé tornyosulnak. Kétségtelen dolog, hogy avégből, hogy valamely tárgy egy egyszerű és mindenki által felfogható formulában összegezhető és kifejezhető legyen, szükséges, hogy felsőbb rendű szellemek alapos és mélyen járó módon feldolgozták legyen azt. A catholicismus, a mely eddigelé az általános vallást létesíteni törekedő kísérletek közül kétségkívül a legkiválóbb, a legmagasztosabb, csak igen későn ért el odáig, hogy egy egyszerű catechismust szerkeszthessen. Az első ilyenmű munkálatot tudtommal Rotterdami Erasmus tette közzé 1531-ben és különösen a tridenti zsinat óta szaporodtak el az enémű munkák. Önök is természetesnek találандják, hogy a tudomány aegise alatt az efajta összegezések gyorsabb tempóban létesülnek, sőt azzal kecsegtetem magamat, hogy e mai napon egy ilyennek, bár még nagyon tökéletlen, vázlatával szolgálhatok önöknek.

A földművelés, természetéből folyólag, a talajnak egy bizo-

nyos meghatározott részletéhez van kötve. E körülménynél fogva már kapcsolatban van, még pedig sokkal bensőbbben mint az emberi tevékenység bármely más ága, a haza fogalmával; eme sua sponte kapcsolatra rá kellett mutatnom különösen a végből, hogy levonjam belőle azt a következtetést, hogy a földművelés a tulajdonképeni hazafias iparág. Ez meg mintegy természetes egymásutánban arra indít, hogy előadjam önöknek a haza definitióját egy formulában, melynek szerzőségére büszke vagyok; remélem megbocsátják nekem e büszkeséget, mely alapjában nem más, mint az apa érzelme gyermeke irányában.

„A haza egy bizonyos számú családnak egyesülése, a melyek földi bolygónk egy meghatározott részének birtokába helyezkedvén, azt egyazon kormány oltalma és elődeik súlya alatt, az utódok számára munkálják.“

Engedelmet kérek, uraim, hogy e definitio egyes alkotó elemeit részletesebben fejtegethessem. Első helyen észrevehetik önök, hogy szerintem a hazát alkotó elem nem az egyén, hanem a család; ez utóbbi az elsőrendű, egyszerű collectivitás, a mely előkészít bennünket arra, hogy a nagy collectivitás: a haza által és érte éljünk. A haza második eleme: a föld egy meghatározott részletének birtokbavétele, és ez nélkülözhetetlen feltétel nemcsak az egyes hazákra nézve, hanem alapjában véve minden normális családra nézve is, a mennyiben a lakóhely tulajdonként való birtoklására ennek valóban szüksége van.

Minden hazának harmadik eleme: a kormány; ez az az apparatus, a melynek segítségével az egésznek a részekre való visszahatása végbemegy. Egy társadalom kormány nélkül olyan, mint egy test lélek vagy agy nélkül. Kormány nélkül nem létezhetnék valóságos szervezet, legfőlebb csak összefüggéstelen és anarchikus együttlétezés. Minél inkább fejlődik a társadalom, annál nagyobb szüksége van kormányhatalomra; ezzel egyszerűs mind karöltve jár — és épen nincs vele ellenmondásban, — az egyén fokozatos fejlődése úgy physikai, mint értelmi és morális tekintetben.

Végre a haza negyedik alkotó eleme: a solidaritásnak benső combinatiója a folytonossággal. Tény az, hogy az emberek között való solidaritás hovatovább jobban kifejezésre jut és mainapság a legegyszerűbb és legszerűebb existentia véghetetlen mennyiségű befolyásoló elemtől van függésben. Ennek bizonyítására nem is kell

más körülményt felhozni, mint a piaczkok távolságát és különféleségét, melyeken az önök által termelt dolgok elárúsításra kerülnek s fogyasztóik változatosságát.

De, uraim, ha a különböző egyéni tevékenységek solidaritása jellegzetes a haza létezésére nézve, kétséget nem szenved, hogy a folytonosság még sokkal jellegzetesebb. A folytonosság nem más, mint az alárendeltségi viszony, melyben valamennyi elődünk irányában állunk; mert a legcsekélyebb haladást vagy vívmányt bármely téren, melynek gyümölcsét manapság gondtalanul élvezzük, a bennünket e földön megelőzött emberek folytonos és nehézségekkel teljes munkálkodása hozta csak létre. Legegyszerűbb s legtalálhatóbb példát erre a betűk, az ábécze feltalálása nyújtja. Írás és olvasás nélkül a legegyszerűbb ipari élet is majdnem lehetetlen volna; pedig az ábéczet a nagy egyiptomi theokratia századokra nyúló tevékenysége készítette elő, majd a phoeniciek ez alapból fejlesztették tovább, a görög-római világ pedig örökség gyanánt ránk hagyta. Mint e példa is mutatja tehát, uraim, minden tekintetben elődeinknek tartozunk köteles halálával. Ámde a positiv társadalmi tudománynak épen az a feladata, hogy e függésnek törvényeit felfedezze s megállapítsa. Ide vonatkozik Comte Ágost gyönyörű formulája: *A holtak hovatovább fokozottabb mértékben kormányozzák az élőket*; ellenök lázadás alig képzelhető.

Hogyha a fentebb adott definitiót a nagy és szép hazára alkalmazzuk, melyhez tartozunk, t. i. Franciaországra, szembezőkő módon beigazodik annak minden egyes alkotó eleme. Ki tagadhatná, hogy nem őseink azok, kik e szép és terjedelmes országot számunkra szerezték; ők hódították meg fegyverrel, ők védték meg az ellenségek ellen, ők öntözgették verejtékökkel és vérökkel; ők alakították azt hatalmas szervezetté, a melyben az összességnek együtt s egy czélra működése szerencsésen combinálódik minden egyesnek egyéni értékével. Innét folyik a szoros kötelesség, hogy a nagy államférfiak emlékét, kik hazánk nagy rendeltetésének teljesítésében vezérszerepet vittek, tisztelettel környezzük, névszerint, hogy csak a moderneket idézzük: XI. Lajosét, IV. Henrikét, Richelieu, Danton, Carnot és Hocheét, kik mind hozzájárultak úgy az ellenségek elleni védelmezéséhez, mint területének kikerekítéséhez. Valóban értelmi és morális ügyefogyottságnak adná jelét az, ki ezt be nem látná. De önök,

uraim, azok közül valók, kik teljes szívvel hozzájárulnak a mult nagy embereinek dicsőítéséhez, a mely egyik alapfeltétele az emberi természet folytonos tökéletesbülésének.

De a mint van egy nagy haza, úgy létezik egy kicsiny is, a mely előkészít bennünket arra, hogy ama nagyért és általa éljünk: ez pedig a *község*. Ha ez utóbbira nézve tisztán francia területen maradunk, úgy találjuk, hogy Franciaországban a község a feudalitás és az egyház kettős előkészítő hatása alatt jött létre. A földesuraság és a plébánia befolyása hozta létre a valóságban a községet, bár e két tényező közreműködése nem volt mindig egyenlően fontos, és az egyiknek vagy másiknak hatása túlyomó volt egyes esetekben. Az alkotmányozó nemzetgyűlés, igazán bámulatra méltó és becsületére való tapintattal meghagyta a mult e nagy alkotását; átvette Franciaországnak községekre vagy plébániákra való felosztását, sőt még oly adminisztratív és politikai funkciókkal is felruházta a községet, a melyeknek eddig híjával volt, a nagy Turgot e részbeni törekvéseinek meghiusulása után. Ez országban csakis két apparatus van, a melyből absolute hiányzik az arbitrarius elem, ezek: maga Franciaország és a *község*, a többi adminisztratív alosztályozás, az egyik sem föltétlenül önkénytes, mégis elég tág fokú indeterminátiónak hagynak helyet. Órizzük meg, uraim, gondosan a nagy és a kis haza közti összhangot.

Három elem játszik főszerepet a község megalapításában: a *mairie*, a mely a közigazgatási, a politikai s a gazdasági élet szerve; az *iskola*, a mely a szellemi tőke s eredmények átörökítésének többé-kevésbé tökéletes apparatusa, és végül a *temető*, e bámulatra méltó intézmény, a mely az emberi folytonosság nagy symboluma. Önökben, földmíves uraim, e haza polgárai között legélénkebb és legmélyebb a kis haza iránti érzelem. Órizzék azt gondosan és kegyelettel keblök mélyén; természetesen nem azért, hogy elválasszák azt a nagy haza eszméjétől, hanem ellenkezőleg azért, hogy tanulják meg jobban megismerni és szolgálni ez utóbbit, a mint ez is önöket szolgálja. Ezt tevén, kettős értelemben is jó hazafiak lesznek, ez pedig a közre nézve csak nyereség lehet, a mint önökre nézve dicsőség.

Lássuk már most, hogy eme kis hazában miként viselkedik ennek lényeges alkotó eleme: a földmíves család; és a családban ennek lényeges eleme: a *nő*.

A francia nő az utóbbi időben egész nyugoti Európában valóban igazságtalan támadásoknak lett mintegy czéltáblájává, pedig, mint már más helyütt kifejtettem, legalább is van olyan mint akármely más nemzet nője. Két lényeges vonás jellemzi: az egyik, hogy mély megvetéssel viseltetik a nők úgynevezett politikai jogai iránt, valamint az állítólagos nőemancipatiót illető revolutionarius, azaz ép oly retrograd mint anarchikus, teoriák irányában. Nagyon jól tudja, hogy a családban ép oly nyomós mint a milyen jogos befolyással rendelkezik; világért sem akarná ezt kockára tenni csak azért, hogy alapjában véve egy tökéletlen férfi szerepét viselje. Egy másik tulajdonsága, hogy minden körülmények között könnyen feltalálja magát, azaz triviális kifejezéssel élve: életrevaló; csakugyan bámulatraméltó mily nagyfokú szellemi ruganyossággal képes az élet különböző körülményeihez alkalmazkodni. Tény, hogy láthatunk akárhány nőt, aki salonját odahagyva hirtelen egy gyár vagy jószág igazgatását veszi át. Engedelmeikkel egy egyszerű adomával fogom ez állítástomat illusztrálni.

Tessé hercegnő, mindamelltt hogy a párisi élet minden elegantiájához volt szokva, mikor a nagy forradalom előidézte emigrationalis mozgalom következtében egyszerre Mecklemburg hercegségbe került, épen nem esett kétségbe. Ott vagyonának maradványaiából tejjgazdaságot alapított; reggelenkint a szó szoros értelmében tehenésznő volt, este pedig újra Tessé hercegnő, a magasfokú cultura minden raffineriájával s a XVIII. század kiváló sociabilitásával. E példa pedig nemcsak azt mutatja, uraim, hogy a francia nő a legkülönbözőbb helyzetekhez tud alkalmazkodni, hanem azt is, hogy mikép lehetséges combinálni a tényleges földmives életet a szellem magasfokú culturájával és mindazon delicatesseszel, mely a nőt magában véve aesthetikus lénynek teszi és arra képesíti, hogy nagyobb mértékben, mint bármely más lény, a szép érzelmét fejleszsze és művelje.

De térjünk vissza a földmives nőhöz. Önök jobban tudják mint én, hogy milyen jelentékeny szerepet játszik a nő földművelésünkben; az ő védő szárnyai alatt van különösen a kerti és háziipari termelés, a mely a francia gazdaszatnak oly lényeges és jövedelmező alkotó-részét teszi.

A hírneves angol politikus, Gladstone, reagálni akarván az angol gazdasági élet túlságos rendszeressége ellen, a mely csak

gabonát és húst akart volna termelni, egy edinburgi beszédében azt mondta hallgatóinak: Termeljének rózsját.

De, uraim, a lényeges dolog az, hogy a francia földműves nő a termelés munkájában való tényleges és fontos részvételt kombinálni képes a szellem kulturájával s a ruházat aesthetikai kellemeivel, a mint a ma esti bálban erről alkalmunk lesz meggyőződni.

Nem szabad különben szem elől téveszteni, a mit már régóta hangsúlyoztam, s a mit könnyen felejtenek, hogy historíai-lag a földműves osztálynak a középkorban végbement felszabadulásában a szolgaság járma alól, nem a paraszt maga az, a ki felszabadult, hanem a földműves család s a nőnek nem csekély része volt e felszabadulásban; takarékosága és mértékletessége ellenkezőleg nagy mértékben hozzájárult ehhez. Tisztelet illeti azért a földműves nőt e czímen is.

Engedelmet kérek, hogy ez általános észrevételekkel idejököt igénybe veszem. Az önök feladata lesz azokat megtermékenyíteni, a praktikus élet mindenféle tüneményeivel kapcsolatba hozni azokat. E ponton mély harmonia létezik a theoria s a praxis emberei között, s ez utóbbiak közül azoknak, kik kézi munkával foglalkoznak, óriási előnyük van: az, hogy a mit csinálnak, annak hasznossága kétségtelen, bizonyos. Midőn atyám egy hordódongát készített, ezzel a társadalomnak korlátolt terjedelmű, de kétségtelen szolgálatot tett. Én ellenkezőleg a magas s általános tudományos meditációkkal foglalkozom; a mit tettem, annak bizonyára általánosabb hordereje van, de hátha őszinte kívánságom, törekvéseim mellett is, mégis csalatkoztam? . . . De nem tartóztatom tovább önöket, engedjék meg, hogy végezetül poharamat emeljem a *földműves nőkre*.

*

Ugyane füzetben találunk mutatványokat a következő című munkából: *Le Nouveau Calendrier des grands hommes*, melyet az angol eredetiből (The New Calendar of Great Men, edited by Frederic Harrison, London and New-York, Macmillan and Co. 1893. cash 7 sh. 6 d.) Ch. Avezac-Lavigne az imént fordított le. E mű a positivisták kalendáriomban foglalt híres emberek életrajzait közli s általános érdekénél fogva helyénvalónak tartjuk belőle olvasóinkkal megismertetni a tájékoztató *Előszót*, melyet

a kiadó *Harrison*, az angol positivisták feje, írt meg. Még 15 más szerző vett részt a munka szerkesztésében, a legkiválóbbak közülök: dr. Bridges, Beesly, Lushington stb. Az *Előszó* így hangzik:

A jelen mű első eszméje a londoni Newton-Hallban születelő positivista Comitétől ered, a mely már 1883-ban tervbe vette kiadását azzal a célzattal, hogy általa világosabbá tegye a historicus fejlődési folyamat általános theoriáját, a mint az Comte Ágost több rendbeli munkájában kifejtetett. Tudva van különben, hogy e nagy gondolkozó sociológiája az emberi fejlődés egységén alapul. A végből, hogy megkönnyítse a mult általános conceptióját és szemmel is láthatólag föléleszsze a különböző korok folytonosságának érzelmét, Comte már 1849. április havában közzétett egy táblázatot, melynek e czímet adta: *Positivista Kalendárium*¹ vagy az Emberiség története előkészítő korszakának concrét átnézete. Úgy tekintette ezt, mint egy ideiglenes conceptiót, melynek rendeltetése a XIX. századra s nyugoti Európára szorítkozik. Ez a táblázat a szellemi productio minden fajában kiváló, tipikus nevek sorozatából áll, és a Mózesstől kezdve egész a jelen század elejéig élt költőkig s tudósokig terjed. A hónapok a legkiválóbb személyiségek neveivel jelöltettek, ötvenkét más jeles ember az év heteinek élére kerültek, a többi nap is mind valamely nagy ember nevét kapta; szőkő években pedig ez utóbbiak némelyikének helyét más, kevésbbé jelentékeny név foglalja el. A kalendárium tehát 558 kiváló férfi és nő nevét foglalja magában, melyek fontosságuk szerint négy különböző kategóriára oszlanak (hónapok, hetek főnökei, napi fő- és mellékes típusok), különbség nélkül minden korból, népfajból és országból erednek s egyaránt képviselik a vallásban, művészetben, philosophiában, hadakozásban, politikában, iparban és tudományban kimagasló szerepet játszott nagy embereket.

A jelen kötet e szerint 558 tömör s kivonatos életrajzot tartalmaz, oly személyiségeket, kik mind a civilisatio általános haladásának főbb tényezői gyanánt jönnek számba. Mindegyik életrajz az illető typus jelentékenysége szerint terjedelemre nézve is különbözik. A szerzők főtörekvése oda irányult, hogy mind-

¹ Magyarul is megjelent a «Positivismus mint vallásrendszer» című munkához mellékelve s külön lapon is. (Révai Leo, 1892.)

egyik ténykedését apréciálják és hogy jelezzék, mennyiben járult hozzá a civilisatio nagy művéhez. A biographiai részletek csak arra szolgálnak, hogy kellőleg megmagyarázzák a helyet, melyet az illető typus az emberi fejlődés sorozatában elfoglal. Egyetlen kötetre lévén szorítkozva,¹ e könyvnek távolról sem lehet praetensiója, hogy concurrentiába lépjen a számos kötetre terjedő, biographiai vagy irodalmi részletekben bővelkedő gyűjteményes művekkel. Célunk az volt, hogy minden egyes életrajzra vonatkozólag a legjobb auctoritásokra, még pedig lehetőleg a kortársakra hivatkozzunk, továbbá hogy az eredményeket, vitatás nélkül, resumáljuk.

Könyvünk terve lényegesen különbözik bármilyen más életrajzi gyűjteménytől. Biografikus szótárnak nem mondható, mert a nevek nem következnek betűrendben, hanem történeti egymásutánban és a különböző életrajzok egymással összefüggő sorozatot képeznek. Minden egyes szakasz avagy hónap más-más tárggyal foglalkozik, nevezetesen költészettel, philosophiával, politikával stb. s legtöbbszörre egyetlen szerző tárgyalja az egész szakaszt. Minden hét vagy alszakasz ugyanazon tárgynak egy korlátoltabb ágával foglalkozik, a melynek az a bizonyos hét szentelve van. (Igy pl. a tizedik hónap Shakespeare aegise alatt a modern drámának van szentelve, ennek negyedik hete Mozart főnöksége alatt a zenészeknek van fentartva s napi typusokul Gluck, Haendel, Beethoven, Rossini, Bellini stb. szerepelnek.) Úgy a hónapi mint a heti seriesben a nevek chronologikus sorrendben következnek, legalább az ugyanazon rangsorozatbeliek. Ilyenformán a legkiválóbb emberek abban a rendben vannak csoportosítva, a melyben a civilisatiónak az a bizonyos ága, melynek életüket szentelték, fejlődött. Következőleg e könyv minden egyes szakasza külön egészet képez s mint olyan olvasható. Mindegyiket külön jellemző bevezetés is előz meg. Az egész mű tehát úgy tekinthető, mint a civilisatio általános haladásának kézikönyve biographikus alakban.

Még egy más szempontból is különbözik e munka a biographikus szótáraktól. A nevek összeállításában, melyek e gyűjteményben szerepelnek, nem az illetők híre-neve volt mérvadó, sem az, hogy minő helyet foglalnak el az irodalmi vitaközások-

¹ A francia kiadás két kötetre terjed. Ára 13 frank.

ban. A választás az olyan typosokra szorítkozott, a kik, bár jelentékeny tévedésekkel és számos hézagokkal, hozzájárultak a civilisatio nagy munkájához. Így, hogy példát idézzünk, nem találkoznunk benne Alcibiades, Pompejus, II. Fülöp vagy Napoleon neveivel és sok mással sem, melyek egész kis irodalmat támasztottak. A positivista naptár nem szentek vagy herosok gyűjteménye, hanem olyan embereké, a kiknek emlékezete érdemes arra, hogy fenmaradjon ama szolgálatok folytán, melyet az emberi társadalom fejlődésének tettek, e társadalmat úgy vevén szemügyre, a mint az nyugati Európában e század eleje táján létezett.

E munkától ugyancsak távol áll az a czélzat, hogy egy encyclopedia vagy más ilyen általános tudománytár helyét pótolja. Úgy korlátolt terjedelme mint már tárgya maga is kizárnak ilyes pretensiót. A kalendáriumot maga szerzője úgy tekintette, mint egy művészeti productiót; annak minden egyes része ugyanis, ellentétek és harmoniájuk segélyével, hivatva volt élénken szembe-tüntetni az emberi nem általános haladásának synthetikus vagy organikus jellegét. Ez az oka, hogy csakis azok nevével találkoznunk benne, kiknek működése teremtő vagy constructiv jellemű, míg a tisztán romboló, felforgató vagy protestáns és revolutionarius typosok, bármi kiválók lettek légyen, benne nem szerepelnek, habár ténykedésők, a maga idején, hasznos volt volna is. A naptár Comte egész művének az a része, a mely legáltalánosabb elismerésben részesült. Még olyanok is hasznosnak és suggestiv jelleműnek találták, a kik rendszerezésének egyéb részleteit elvetették. Általános elfogadásra talált John Stuart Mill ítélete, mely szerint „egyetlen valóban hasznos szolgálót tett kiváló ember sem maradt ki belőle, hacsak szerepe nem szorítkozott egyszerűen a tagadásra vagy rombolásra.“

A szerzők a Comte által összeválogatott 558 nevet átvették a nélkül, hogy e sorozaton bármit is változtattak volna. Nem került el figyelmöket, hogy nyomós okokat lehetne felhozni a mellett, hogy e sorból egyes nevek kihagyassanak vagy mások hozzáadassanak, és hogy absurdum volna feltenni, hogy bármilyen névsorozat olyan absolut tökéletességű legyen, hogy javítása egyáltalában lehetetlen s czéltalan volna. Azonban a positivista kalendárium egy a legnagyobb gonddal ponderált egész, s összealkotásában egyéb tekintetek mellett főleg az a szempont volt

döntő, hogy a különböző népek s az egyes korszakok részese-
dését az általános fejlődési menetben feltüntesse, a magok fon-
tossága arányában. Ebből kifolyólag több évre terjedő meditatio
eredménye nemcsak, hanem készítése idejében szerzője a leg-
competensebb emberek véleményét is kikérte s észrevételeiket
számba vette. Elannyira, hogy tudomásunk szerint nem létezik
más, az idők teljére kiterjedő s az emberi tevékenység minden
ágát felölelő osztályozása a jeles és kiváló embereknek, a mely
csak meg is közelítené a Comte-féle naptárt; s ez idő szerint
nem is tudunk senkit, a ki elegendő competentiát vindicálhatna
magának arra, hogy akár revideálhassa, akár módosíthassa e
névsort, mint egészet véve. Nem volna nehéz vagy hüsz nevet
proponálni olyat, melyet hozzáadni vagy törölni lehetne; de ha
a revisio munkája egyszer megindul, lehetetlen belátni, hol
állapodnék meg s hogyan volna képes csak két ember is egyet-
értésre jutni az iránt, miként kellene öt- vagy hatszáz névből
álló listát kellőleg osztályozni.

A bomlasztó vagy revolutionarius hatásuk által hírnévre
vergődött személyiségek kizárása lényegesen leszállítja a véle-
ményeltéréseket, úgy hogy a competens emberek ötszáz név iránt
könnyen egyezsre juthatnának. A mi ezen felül van, azok
iránt a nézetek talán nagyon is szétágnának. Könnyen meg-
lehet azonban, hogy a különböző kritikuskok egymás közt csak
annyira eltérnének mint Comtetól. Nincs helyén itt commentálni
vagy magyarázni Comte ítéleteinek indokait, azonban néhány fel-
tűnőbb esetre nézve ezt az illető helyen vagy a hónapok bevezet-
éseiben meg fogjuk kísérelni.

Azonnal szemébe tűnhetik az olvasónak, hogy a naptár
egyetlen kortárs nevét sem foglalja magában s hogy a jelen
század első generációjával záródik. Alig egy-két kivétellel (a
legkiválóbb az elektromos táviró feltalálójára vonatkozik) nem
szerepel benne oly személyiség, kinek működése 1830-nál újabb
keletű s egyetlen egy van olyan, ki a XIX. században született.
Hiába keresnénk tehát benne a még jelenleg is élő vagy nem
régén letűnt jeles tudósok, írók és művészek nevét. Nem szerep-
el benne sem Faraday, sem Darwin, Helmholtz, Virchow, Pasteur,
Hugo vagy Tennyson. A kalendárium conceptiója 1845-ről datá-
lódik s 1849-ben tétetett közzé. Világos, hogy mi most más-
képen appreciálunk, mint tették ezt Párisban 40—50 évvel

ezelőtt, s hogy mi sok tekintetben többet tudunk. Azonban, mint-hogy a mű egészében tekintve rég elmúlt idők embereivel foglalkozik, a kiknek túlnyomólag legnagyobb része a XIX. század előtt élt, e körülmény épen nem bír fontossággal s legfőlebb csak egynéhány, a költészet vagy a művészetek terén szerepelt személyiségre nézve jöhetne számba.

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy az illustris személyiségek osztályozása a hónapok és hetek mechanikus egyformasága szerint, bizonyos korlátokat szab és nagyban nehezíti és módosítja a kiválasztást. Ez osztályozási módnak különben megvannak előnyei úgy mint hátrányai. Ha egyfelől korlátokat szab s bizonyos anomaliákra szolgáltat okot, másfelől viszont, mint a költészetben a versmérték és a rím műkellékei, bizonyos egységet, arányosságot és tömörséget kölcsönöz az egésznek. Misem lenne könnyebb mint egy, kiváló emberekből álló sorozatot összeállítani, ha semmi mesterséges korlát nem akasztaná meg ebbeli működésünket; már azután bajosabb volna bizonyos symetriát hozni bele a táblázatba. Comte főczélja az volt, hogy az emberi fejlődésnek concrét képét vázolja és tudtommal e törekvésében nem volt elődje. Kalendárioma nem a bírnévért versengő candidatusok érdem- és czímsorozata; semmi kizárólagos jelleggel nem bír; ideiglenes és egészen relativ jellegű; nem annyira a személyes érdemet tartja szem előtt, mint a historikus eredményt.

Főlöszlegesen tartjuk itt a naptár alakja iránt hosszú fejtegetésekbe ereszkedni. Elégséges egy pillantást vetni reá, hogy egész oekonomiája világos legyen. Mostani naptárunknak — a mely egyiptomi, héber, római és szentszéki intézmények keveréke — anomáliái és zavarai onnan erednek, hogy egyrészt lehetetlen az évet egész hetekre felosztani, másrészt hogy a kik rendezték és revidéálták, inkább szeszélyöktől, mint a dolgok belátásától vezéreltették magokat. (L. Sosigenes életrajzát.) Comte ellenben pontosan symmetrikus naptárt készített úgy, hogy az évet 52 hétre osztotta s egy napot számfeleltinek tett; a heteket pedig négyesével egy-egy hónapba foglalta; a hónapok száma e szerint 13. Az év utolsó napja, mely sem nem számozódik, sem hétnevet nem kap, mint kiegészítő nap, a holtak emlékének marad szentelve, úgy mint mostan november 1-je; szökő években pedig még egy más pótló nap járul ehhez, a mely a

szent emlékü nők ünnepe. Ilyen formán nemcsak minden év, de minden hónap is mindig új héttel kezdődik. Az évfordulók s más periodikusan visszatérő körülmények nemcsak a hónapnak, hanem a hétnek ugyanazon elnevezésű napjára esnének mindig. Minden hónap mindig pontosan négy hétből, egy félév pedig pontosan huszonhat hétből állana. Soha sem lenne öt hétfő egy hónapban; újév napja úgy mint nyár közepe mindig a hétnek egy ugyanazon napjára esnének; sőt még a szökő év sem okozna zavart a szabályos elrendezésben, mást mint hogy az év végén egy második pótló nap tolatnék be.

Végül értesítjük még az olvasót, hogy az egyes cikkek végére helyezett könyvcímek nem úgy tekintendők, mint oly auctoritások, melyekre a szerzők támaszkodtak a cikk megírásában, hanem mint oly közkeletű művek, melyekben az olvasó bővebb információt találhat. Főtörekvésünk az volt, hogy az életrajzi s más adatokat az eredeti forrásokból merítsük, mikor pedig írókról van szó, ezeknek saját műveiből.

K—n.

* * *

Max Verworn. Allgemeine Physiologie. Ein Grundriss der Lehre vom Leben. Jena, Gustav Fischer 1895. XI+584 pag. Ára 15 márka.

Szokatlanak tetszhetik, ha egy philosophiai folyóirat élettanról szóló művet ismertet irodalmi rovatában. A szóban levő mű azonban oly természetű, hogy méltán vonja magára a philosophus figyelmét. Szerző physiologia címén az élet problémáját veti fel és azt teszi vizsgálódásainak tárgyává. Az élet a physiologia legfőbb problémája és a szerző ezt a problémát — hogy a mű gondolatmenetét előre is jelezzük — a fizikai energiatan alapján akarja megfejteni, kiindulva a sejtnék, mint az összes élő anyag elemének életéből. Megmutatja mindenekelőtt, hogy az általános physiologia csakis cellularphysiologia lehet és midőn munkáját a physiologia nagy mestere: *Johannes Müller* emlékének szenteli, hangsúlyozza, hogy ő is úgy mint ez az úttörő tudós, az összehasonlító physiologia álláspontját akarja követni, azt az álláspontot, mely legjobban óv a hamis általánosításoktól, melyre az emberi szervezet egyoldalú physiologiai tanulmányozása vezet.

Szerző művét a physiologia céljainak és eszközeinek tárgyalásával nyitja meg. Felállítja a physiologia problémáját, melyet röviden abban talál, hogy a physiologia feladata az életnek kutatása. A problema tulajdonképen két részből áll: az első az élet kérdése, a második a kutatás módjának helyes körülírása, mely nélkül a physiologia nagyon könnyen idegen térre csap át, mi által pedig még mindig célját eltévesztette. Először is a physiologia fejlődésének főbb stadiumait veszi szemügyre, azaz röviden előadja a physiologia történetét. Századunk főbb vívmányaként e téren három felfedezés említhető: *Robert Mayer*-tól az energia megmaradását illető törvény, másodsor a szervek sejtekből való felépítésének megismerése és harmadszor a *Lamarck*- és *Darwin*-tól felfedezett descendentia elmélet, mely három felfedezés a physiológiára már eddig is nagy befolyással volt és melyektől a jövőre nézve is fontos eredmények várhatók. Különösen az utolsóra nézve ki kell emelni, hogy eddigelé a physiológiára számbavehető hatással még nem volt, de ilyen hatás a jövőben minden bizonynyal várható.

A physiologia eddigi eredményei, a mennyiben az életjelenségeket mechanikai és chemiai törvények alapján magyarázzák, mindig csak a szervezet integrális hatásait követik; csak azokat érthetjük meg, azok keletkezéséről és a szervezet elemeinek: a sejteknek életműködéseiről egyáltalában nem tudunk semmit. Még lehangolóbb az eredmény és sokszorta nehezebb a dolog, ha az élő testnek nemcsak a szervezet fentartására célzó életét vesszük tekintetbe, hanem kiterjeszkedünk a pszichikai jelenségekre is. Ebben az irányban semmiféle haladás nem történt a legrégibb idők óta. Régi tévedés az a feltevés, mintha a testek világa a saját psychénktől teljesen független reális dolog volna és hogy e szerint az összes tüneményeket a testi világ törvényeire, kell hogy visszavezessük. E helyett a helyes problema nem abban áll, hogy a pszichikai tüneményeket anyagi tünemények segítségével magyarázzuk meg, hanem megfordítva abban, hogy az anyagi tüneményeket, melyek lelkünknek csupán csak képzetei, ép úgy mint a többi pszichikai tüneményeket, pszichikai elemekre vezessük vissza.

Kiindulva ezen szempontból, a monistikus világnézetre vezetettünk, azon nézetre, melyben a testek világa és a psyche közötti különbözőség eltűnik, minthogy a testek világa psychénk-

nek csak mintegy részét alkotja. E szerint utolsó analysisben minden tudomány *psychologia* volna.

A *physiologia* szerző szerint jelenleg fejlődésének válságos stádiumába került. A vitalismus korszaka letűnt, az életerő phantomáját, mely a physikai és chemiai erőket az élő testben igazgatta, szerencsésen kiűzték a tudományból, e helyett a *physiologia* arra törekszik, hogy *cellularphysiologiává* legyen. Biztosan feltehető, hogy a *cellularphysiologia* számára is ütni fog az óra, a midőn szerepét végig játszotta és kimerülten más rendező eszmének adja át helyét.

A műnek fő fejezetei a következők: A *physiologiai* kutatás céljai és útjai. Az élő *substantia*. Az elemi életjelenségek. Az általános életföltételek. Az inger és hatásai. Az élet mechanizmusa.

Szerző lényeges különbséget lát az eleven és a holt fehérnye (albumin) között. Az elsőt *biogen*-nek nevezi. Oly vegyületnek tekinti, melynek könnyű — hogy úgy mondjuk — robbanásszerű bomlékonysága, illetőleg chemiai átalakulhatása következtében az anyagcserét élénken fentartja. Az anyagcsere a sejtben — abban a mértékben a mint a sejt növekvés következtében nagyobodik és a sejt köbtartalma és felszine közötti arány változik — nem mehet végbe a kellő mértékben, s ez adja, mint látszik, az impulsust a sejtoszlásra: a szaporodásra.

Az előttünk fekvő mű előnye egyfelől az, hogy a *physiologia* főkérdéseinek természetét tisztába hozni iparkodik; másfelől, hogy az élet tudományát a jelenleg általános alaptörvényként elfogadott energia törvénnyel összhangzába hozni törekszik. Igaz, hogy a problémáknak legfeljebb kijelöléseig jut és hogy egyelőre, azok megfejtésére még kilátás sincs, de azért mégis kijelöli azt az utat, mely egyedül látszik helyesnek, t. i. a *physiologiának* a sejtek *physiologiájára* való visszavezetését. Mert a sejt az organismus építőköve, a differentialis, melyből az egészében felépül. A *physiologiának* pedig el kell jutni arra az álláspontra, melyet a physika napjainkban elfoglalt, hogy t. i. nem beszél a természet különféle erőiről, hanem az egyféle *energiá-ról*, mely magában véve sem szerves, sem szervetlen természetű. Sőt ezen az úton — ha valahol — megtaláljuk az eszközt, melynek segítségével ledönthetjük a testi és a szellemi világ

között eddig fennálló áthághatatlan sorompókat, midőn a testi világot úgy fogjuk fel, mint a térben szétterjedő, az időben átalakuló energia megnyilatkozását.

Heller Ágost.

* * *

„*A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*“ című tanulmány látott napvilágot *Dr. Ferdinandy Gézá*tól. Nagyobbára azon önálló dolgozatok felhasználásával és rendszeres keretbe való összeillesztésével van írva a 332 lapra terjedő dolgozat, a melyek épen folyóiratunkban jelentek meg először szerzőtől, minők: „A koronázás és közjogi jelentőségéről“ írott, továbbá: „A felelősség elve a magyar alkotmányban“ című dolgozatok. Szerző a főkérdést öt részben tárgyalja: névszerint ismerteti az államról és főhatalomról szóló általános tanokat, majd a királyi méltóság lényegét a magyar alkotmány szerint adja elő, külön fejezeteket szentelve a trónbetöltés módjának, a koronázás intézményének, melyet a tárgy érdemére nézve nem mindig lényeges külsőségek aprólékos részletezésével ír le, azután a király jogának, s a királynak, mint az állami souverainitás és egyesség külső kifejezőjének.

Ez a felosztás nem épen methodikus, mint látjuk, nem nyújtja mintegy gerinczét az uralkodói hatalom természete szerkesztésének, a mit annak tulajdoníthatunk, hogy a munka nem rendszeres levezetés gyümölcse, hanem inkább csak külsőleg összefüggő részek laza összeillesztése. Egységes alapgondolat nem is vonul végig a munkán; új elméletet az állami főhatalomról és annak szerveiről nem ad, csak a meglevők felől tájékoztat. Az államformák felosztásánál nagyobbára Aristoteles tanához ragaszkodik, melyet pedig már Mohl merőben arithmetikusnak és szerves gondolat nélkül valónak nevezett. A modern államtudomány által mindenütt gondosan keresztülvitt szétválasztását a kormányhatalomnak az államhatalomtól, mely az államformák helyes structurájának alapja, Ferdinandy tökéletesen mellőzi.

Áttérve a királyi hatalom természetére vonatkozó fejtegetésekre, el kell ismernünk, hogy ebben Ferdinandy úgy általában, mint különösen a magyar alkotmány szempontjából a szabadelvű államtan elvei alapján áll. Kitűnik ez különösen a

királyi hatalom korlátolt és átruházott természetére vonatkozó nézeteiből, habár hibásnak kell tartanunk itt is azt a felfogását, hogy az angol alkotmány „megtartotta örökletes és hatalmának Istentől származó önjogú jellegét, még ma is“ (94. lap), holott tudvalevő, hogy a korona jogai Angliában ma már alig terjednek tovább a parlament egyszeri feloszlatásánál.

Munkájának a magyar királyi szék betöltését tárgyazó részénél Ferdinandy hosszabb fejezetet szentel a szabad választás korszakának s a *pragmatica sanctio* által megállapított trónöröklési rendnek, melynek értelmezésében Deák és Salamon Ferencz felfogását követi. Csekély jelentőséggel bír, de mégis feltűnik, hogy itt a *pragmatica sanctio* külön kihirdetéseit közt nem említi, hogy azt, mint az osztrák tartományok, Erdély is külön fogadta el. Téved Ferdinandy a *renuntiatio*ra nézve is, mert a *renuntiatio* ténye által formailag a főhercegnők nem veszítik el trónöröklési igényeiket mindkét nembeli utódaikra nézve is, sőt *expresse* fenntartják azt az előbb jogosult összes ágak kihalása esetére. A kérdés tehát a magyar közjog szempontjából legalább is vitás.

Abban a *controversiában*, mely a *pragmatica sanctio* szerződési, vagy alaptörvényi jellege feletti eltérő véleményekben indult meg közjogi irodalmunkban, Ferdinandy azok részére áll, a kik az alaptörvényi jelleget hangoztatják, úgy azonban, hogy az a nemzet és királya közötti szerződés tartalmával bír, ugyanazon *factorok* hozzájárulásával tehát meg is változtatható, s a királyi hitlevelekre hivatkozik, mint a melyek szintén szerződést tartalmaznak nemzet és király közt, azért mégis a forma, melyben megjelennek, a szent korona egységes akaratát kifejező végzemények formája.

„A király joga a törvényhozásban“ czíme alatt a szerző a király azon jogait vizsgálja, melyek őt a *souverain* formában kifejezett állami akarat létrehozása körül illetik, — tehát a törvényhozás körül. Elismeri, hogy az 1848: IV. t.-cz. 6. §-a a királynak az országgyűlés feloszlatására vonatkozó jogát arra korlátozta, hogy az országgyűlés az utolsó évi számadásnak és a következő évi költségvetésnek előterjesztése és az azok tárgyában hozott határozat előtt fel nem osztható, úgyde ezt a törvényt — mondja Ferdinandy — az 1867: X. t.-cz. módosította

és a királynak az országgyűlés feloszlatására való jogát korlátlaná tette.

Nézetünk szerint e kérdés sokkal érdekesebb és nagyobb fontosságú, semhogy ne érdemelt volna meg a szerző részéről a legislatorius technika és a magyar alkotmányjog szempontjából kissé bővebb vitatást. Ahhoz sok szó fér, hogy vajjon az 1867: X. az 1848: IV. t. cz. 6. §-át abrogálta-e? Tény, hogy a törvény ezt expressis verbis sehol sem mondja, hanem csupán *föltételezi* a háznak a költségvetés letárgyalása előtti feloszlatását. Ha a törvény akarata nem irányul egyenesen és közvetlenül egy fennálló törvényes intézkedés megváltoztatására; ha az új törvény jellege nem egyenesen kizáró és ellenmondó a régebbi törvénnyel szemben, elméleti állásponttól legalább is tüzetes bizonyítást igényelne egy oly sarkalatos kérdés eldöntése, vajjon csupa közvetett következtetés útján vélelmezhető-e egy alkotmányos alapjog feladása.

A törvényalkotásra irányuló jogosítványok között említi Ferdinandy a törvényszentesítési és veto-jogot is, melyben felfogásunk szerint indokolatlan különbséget lát, melyet nehéz volna objectív momentumokkal támogatni. A szentesítési és a veto-jognak alapja ugyanaz, a különbség a kettő közt csak formai. Hiszen, ha a szentesítés megtagadásától megvonjuk a veto hatályát, akkor rést ütünk azon az alapelven, mely az alkotmányos törvényhozást a nemzet és a király együttes akaratának összehatalálkozásából származtatja. A tévedés eredete valószínűleg szerző azon ferde felfogásában van, melylyel a király kezdeményezési jogkörét túlon túl kibővíti oly irányban, mintha az alkotmányos királyi akarat nyilvánulása már magánál a törvények kezdeményezésénél érdemlegesen nyilvánulna, mely felfogás a tiszta parlamentarismus érdekében el nem fogadható. Különben is pár sorral alább szerző már maga is módosítja nézetét és áthidalhatónak tartja a szentesítési és vetojog között igen mereven fölállított ellentétet.

Nem meríti ki Ferdinandy végül a kegyelmezési jog természetét sem különösen abban a vonatkozásában, vajjon kiterjed-e a királyi kegyelem alkotmányunk szellemében a kegyelmezés tárgyát képező ténynyel kapcsolatos kártérítési követelésre is? Pedig erre nézve bő anyagot találhatott volna úgy judicaturánk, mint régi törvényhozásunk praecedenseiben. A békeköté-

sek törvénybeiktatására sem tud Ferdinandy törvényes intézkedést. Hát az 1681: 84., melyre való hivatkozással annak idején az 1797., 1800. és 1805-diki békekötések beczikkelyezése is szorgalmaztatott? Budapest fővárosa fő- és székvárossá emeltetését is csak 1892-től keltezi Ferdinandy (239. l.). Ne tudná vajjon, hogy már e század elején is a királyi összehívó levélben „in nostra *metropoli* Budensi“ kifejezéssel éltek?

De nem folytatjuk e szemelvényeket, melyeket mindenestre sajnálattal kell regisztrálnunk Ferdinandy könyvében, annál inkább, mert a fiatal tudós tagadhatatlanul kiváló szorgalmat, sok nemes ambítiót árult el tárgya feldolgozásában.

* * *

A magyar nemzet története. Szerkeszti *Szilágyi Sándor*. „Athenaeum“ irodalmi és nyomdai társulat. Első kötet.

Az „Athenaeum“ irodalmi társaság nagyszabású füzetes vállalata, mely Magyarország első illusztrált történetével lesz megajándékozandó a nagy közönséget a millennium alkalmából, immár egy fényes kötetre szaporodva ért első határkövéig, mely a királyság megalapításáig terjed. Impozáns munka ez, melynek létrehozásához mindent felkutatott a szorgalom, a mit csak régi emlékekben, egykoru maradványokban, okiratokban és történeti kútforrásokban előteremtenie sikerült. Több mint negyven önálló képmelléklet s mintegy ötödfélszáz szöveggép díszíti az első kötet művészi kivitelű metszetekben, nagyobbára elsőrendű magyar művészek rajzai nyomán, mint Munkácsy Mihály, Benczur Gyula, Than Mór, Feszty Árpád, Lotz Károly, Vágó Pál, s jeles illusztrátoroktól, mint Dörre, Hány, Cserna, stb. Neogrády Antal aquarell vázlata, Munkácsi „Honfoglalás“-nak a szlávok hódolását feltűntető csoportozatáról, képezi a kötet színes mellékletét. A szövegrészt Vaszari Kolozs primás előszava vezeti be. Mély gondolatokkal, magasan szárnyaló történetphilosophiai felfogással megírt remek kis essay ez maga is, melyet elejétől végig átleng az a hazafias, idealis szellem, mely az ékesszóló főpásztor, a magyar történelem lángszavú tolmácsa minden szavát jellemzi. Egy rhapsodikus zsolozsma hangja csendül meg benne, méltó az ezeréves ünnep emelkedett hangulatához, melynek végső akkordjai a

nemzeteket fentartó gondviseléshez intézett forró hálaimában vesznek el.

Hazánk ó-kori történetét egész a honfoglalásig Frölich Róbert és Kuzsinszky Bálint írták meg, előbbi a római hódítás előtti korszakot, utóbbi a pannon és dák korszakot véve tárgyul. Mindkét részt a magyar nemzeti múzeum őskori gyűjteményéből és a British Museumból szerzett műtárgyak és emlékek reproductiói világosítják. Azonkívül ott látjuk a pécsi földalatti sírkamra képét, az aquincumi mithraeumot, vásárpiaczat, vízvezetéket, Nemesis-szentélyt, a hunyadmegyei demsusi tornyot, a sarmisegethusai római mozaik-képet stb. A népvándorlás korának feldolgozása Nagy Géza jeles tudományos készültségét dicséri. Egyike ez a leggondosabban megírt részeknek, mely Herodotus, Ammianus Marcellus, Plinius, Tacitus és Dio Cassius idevonatkozó töredékeinek, valamint a nyelvemlékbeli, ethnographiai és archaeologiai adatoknak éles kritikai egybevetésével, alapos megrostálásával deríti fel történetünk e homályos korszakát. A hun és a germán uralom, az avar korszak nem is kaphatott volna hivatottabb feldolgozót e nagytehetségű fiatal tudósnál.

Marczali Henrikre hárult a vezérek kora, egész a királyság megalapításáig, mi a kötetnek majdnem felét foglalja el. Magas látkör, tömör, erőteljes irány, vonzó előadás a kiváló tulajdonsága ennek a monographiának, melynél jobbat aligha producált történetirodalmunk s ezt a hatását épen nem csökkenti az a helylyel-közzel polemikus él, melylyel történetírásunk egyes vitás kérdéseiben elfoglalt álláspontját indokolja és megvédelmezi. Biztos érzékkel és fegyelmezett ítélettel tör magának útát őstörténelmünk sok zavaros forrásának ingoványain s például Szent Istvánról adott jellemzése ép úgy rávall az elfogulatlan és előítélet nélküli tudásra, mint az elemző psychologusra. Ime :

„Nagy ítéletű, óriási tevékenységű, mindenekfölött lelkes embernek kellett lenni annak, ki Magyarország fejlődésének új pályát nyitott. Azt hitték felőle, hogy isteni látomással, jósló erővel van megáldva, mint a midőn megjövendőlte a besenyők betörését erdélyi birtokába. Igazságszeretetéhez, jótékonyságához menekültek az üldözöttek a világ minden részéből. Felkeresték őt a besenyők a bolgár szélekről, és udvarába jöttek Edmund király száműzött gyermekei, a távoli Angliából.

„Kár, hogy az egyházi történetírás az által, hogy a val-

lasi tökéletesség mintaképének akarta őt bemutatni a halás utókornak, letörölte lényének egyéni vonásait. Személyiségét inkább tetteiből, egész munkájából ítélhetjük meg, mint a forrásokból. És tettei őt valóban királynak, békében nemzete vezérének és harcban urának mutatják, nemcsak szentnek.

„Ahhoz a hatalomhoz, melyet Árpád kardja alapított meg, ahhoz a tekintélyhez, melyet Géza erőszakosságától és politikai lángeszétől örökölt, hozzáadta a törvényhozónak nyugodt méltóságát, az apostolnak szentségét. Nevezetes és figyelemreméltó dolog, hogy a legharcosabb nemzet első királya dicsőségét, világtörténeti hírnevét nem a háború, hanem a béke műveinek, nem a rombolásnak, hanem az alkotásnak köszöni. Mintegy jelképileg mutatja, hogy nemzete előtt más útja is nyílik a nagyságnak, mint az, melyen addig szerezte babérjait.

„Nemzete szavában, énekében a hatalmas, újító király nem igen hagyott nyomot. A regösök Árpádot, Bulcsút, Botondot dicsőítették, a nemzet képzelete fölött a pogánykor, őseinek emléke uralkodott mindaddig, míg fel nem tűnt Szent-Lászlónak lovagi alakja.

„És a magyar nép lelkének e hálátlansága a magyar állam megteremtője iránt nagy és mély történeti tanulságot rejt magában. István egyéniségének egész tűzével karolva fel az idegent, nemcsak a pogány vallást taposta el, hanem nemzetének azt az egész ideális kincsét, mely a régi hithez fűződött. Nagy Alfréd, Nagy-Károly több tiszteletet tanusíthattak a régi germán nyelv, monda, költészet iránt. Nálunk még a kereszténység megalapításáról, nem fejlesztéséről van szó; igen is nagy volt az eltérés, és csak az újnak kizárólagos, egyoldalú érvényesítése biztosíthatta a keresztény királyság jövőjét.

„Erkölcscileg, szellemileg István magasan fölötte állott népének. Nemcsak egyesek, népek is hálátlanok a tanítóik iránt. De a késő utókor, midőn már áttekinthette művét és mérlegelhetette, mivel növelte nemzetének szellemi, erkölcsi erejét, ünnepelte emlékét, áldotta jobbkezeit, mely mint annyi üdvösnek alkotója, a régi mély értelmű legenda szerint nem osztozik minden földinek sorsában — az elenyészésber.“

A kötet e részéhez csatolt illusztrációk gazdag anyagában találunk képes ábrázolatokat a bécsi képes krónikából, Turóczy krónikájából, a stuttgarti kir. könyvtár psalteriumából, egykorú

rajzokat, facsimileket a st.-galleni codexből, a Magy. N. Múzeum Hartvik-codexéből, Szent István decretuma első lapjának hasonmását, több tájrajzot, vázlatot és szélrajzot. Ily gazdag tartalom valóban méltó és monumentalis emléke a nagy ünnepi alkalomnak, mely sorompóba hívta az Athenaeum áldozatkészsége mellett a magyar történettudomány és rajzoló művészet annyi jeles erőit, hogy közreműködésükkel egy beltartalomban és technikai kiállításban egyaránt magas színvonalon álló díszművel lépjenek a művelt magyar közönség elé.

* * *

Megjelent a Magyar Tud. Akadémia kiadásában Fraknói Vilmos nagy történeti tanulmánya: „*A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig.*“ Budapest 1895. 559 l. Ára 5 frt. A történeti vizsgálódás előtt csak újabban megnyitott római „Dataria“ regesta-köteteinek a hazánkat érdeklő javadalmazásokat tárgyozó része, kiegészítve a vatikáni titkos levéltár, a Consistorialis Congregatio külön levéltára, a magyar országos, s a bécsi állami és kamarai levéltár okirataival, képezik a munka anyagát. De azért Fraknói műve nem csupán történeti, hanem egyúttal fejtegető is, habár nem polemizál a magyar királyi kegyúri jog természetével foglalkozó újabb tanokkal és művekkel, hanem a jogtudósra bízva kutatásai eredményeiből a consequentiák kivonását.

Fraknói nem terjeszti ki vizsgálatait a jelen század folyamára sem. A Mária Terézia által alapított új püspökségek, a jezsuita rend eltörlése s a tanulmányi alap létesítése képezik határvonalát művének, melynek során folytonos figyelmet szentel azoknak a rokonfejeményeknek is, melyeken a fejedelmi kegyuraság intézménye Európa más államaiban keresztülment. Így vázolja az investitura-harcz visszahatását is Magyarországon, mely a XI. század második felében a magyar királyoknál is csak úgy gyakorlatban volt, mint a német császároknál. Fraknói azonban kimutatja, hogy Kálmán király 16 évvel előbb mondott le az investitura addig gyakorlatban levő formájáról, mint a német császár, s II. Pascál pápa követői előtt már 1106-ban kötelezte magát, hogy az egyházi törvények rendelkezéseihez fog alkalmazkodni.

Alig mult azonban el félszázad s egész nyugati Európában ismét előtérbe lépett az uralkodók törekvése, hogy az egyház fölött a hatalmat magukhoz ragadják. De Bánfi Lukácsnak Magyarországon ekkor is sikerült az ellentéteket kiegyenlíteni s rávette Gejza királyt arra az ígéretre, hogy a pápa tekintélye és tanácsa nélkül a püspökök letételét vagy áthelyezését nem fogja foganatosítani.

Ismerteti azután Fraknoi a káptalani választásokat ez időből Magyarországon, az esztergomi és kalocsai érseki székek, valamint a püspöki székek betöltését a XIII. században. Külön fejezeteket szentel a kegyúri jog fejlődésének Róbert Károly, továbbá Nagy Lajos alatt, egész az 1403-ik évi nagy szakadásig, mely Zsigmond alatt következett be.

A mű második könyve foglalkozik a királyi kegyúri jog további történetével, egész Hunyady Jánosnak a kormányzóságról való leléptéig, 1352-ig. Tudjuk, hogy Zsigmond mindjárt XXIII. János trónralépte után megkísérelte az egyházi szakadás megszüntetését s a pápával való kiegyezést. Fraknoi rámutat az okra is, mely e fordulatot előidézte, s mely nem egyébben állott, mint abban, hogy Zsigmond már akkor a német birodalom koronájára sóvárgott, mely Ruprecht császár halálával gazdátlan maradt. Úgyde a pápa a király kívánatai legfontosabbikát, a kegyúri jog kiterjesztését, a javadalmak adományozásának jogát nem teljesítette. Zsigmond ragaszkodott ennek daczára is kegyúri jogaihoz, a pápa rendelkezéseit részben elfogadta, de a püspökök kinevezését azután is gyakorolta a káptalani választások mellőzésével. Így lépett Pálóczi György is királyi kinevezés alapján az erdélyi püspökség birtokába, a nélkül, hogy a később bekövetkezett pápai előmozdítást bevárta volna. V. Márton pápa legelső bullája 1419. július 31-én ezt az intézkedést megtámadta, azt vitatván, hogy mivel az erdélyi káptalan választói jogát a constanzi zsinat végzéseiben megállapított határidőig nem használta, tehát ez esetben a kinevezés joga ő reá szállott.

Hunyady János kormányzóvá választatása alkalmával a kormányzói hatalomkört szabályozó törvény kimondotta azt is, hogy „olyan hatalma legyen, a milyen a királyi felséget illeti meg“. Ebbe tehát a kegyúri jog gyakorlását is belefoglalta, azzal a megszorítással, hogy a főpapi javadalmakat *a tanácsosok hozzájárulásával adományozza*.

Ezek a végzések, s még tovább a következő év márcziusában tartott országgyűlés végzései kétséget nem tűrőleg törvénybe iktatták — úgymond Fraknói — a Zsigmond királytól meg-honosított gyakorlatot, hogy a pápai kinevezések csak akkor érvényesek, ha kegyúri bemutatás és kinevezés alapján történnek.

Az ezen szellemben Hunyady kormányzósága alatt tett adományozásokat, a megürült kalocsai érseki székhely és kisebb javadalmak betöltésének körülményeit részletesen adja Fraknói műve, úgyszintén behatóan ismerteti a dömösi prépostság ügyében V. Miklós pápa és Hunyady János közt támadt conflictust, melyben a szentszék az ő jogi álláspontját egész vonalon meg-ővta, az ország pedig saját akaratát mindenben érvényesítette. Hunyady János egyházpolitikája teljes sikert aratott. A magyar alkotmánynak az a felfogása, hogy az egyházi javadalmakkal való rendelkezés a korona jogaihoz tartozik, átment a köztudatba, a pápaság pedig ellenszegülés nélkül mondott le másfél század óta az ő kezeiben összpontosított hatalmáról.

A királyi kegyúri jognak még világosabb elismerésére mutat rá Fraknói a főpapi székek betöltése tekintetében V. László alatt. Végigvezet azokon a fejleményeken, melyek II. Pál pápának a királyi kegyúri jog megszorítására czélzó intézkedéseig éleződtek ki; előadja Pázmán emlékirata tartalmát a királyi kegyúri jogról és az erdélyi püspökségről, majd III. Ferdinánd kísérletéről szól az apostoli cím megszerzésére, s a magyar király apostoli jellegének fokozatos előtérbe nyomulásáról. Kimutatja, hogy a királyi kegyúri jog lényege nem szenvedett nevezetesebb változást az idők folyamán Magyarországnak a török járom alól való felszabadulása után sem. I. Leopold a királyi kinevezési jog oltalmazásában ugyanazon az úton haladott, mint elődjei; a kinevezett püspökök kivételes állását föntartotta, de a magyarországi egyház belső ügyeibe nem avatkozott, a szentszék joghatóságát érintetlenül hagyta. Érdekes elvi kérdésre is kiterjeszkedik a tudós szerző, mely I. József halála után merült fel, s abban állott, hogy vajjon a trónörökös, III. Károly Spanyolországból való megérkezéséig, az özvegy királynő jogosítva volt-e mint az uralkodói hatalom ideiglenes birtokosa, a királyi kegyúri jog gyakorlására is? Ez ügyben a nuntiushoz intéztek kérdést, ki azonban határozott választ nem adhatott, s mielőtt a

szentszék döntött volna az ügyben. III. Károly megérkezett s a kontroversia elvesztette gyakorlati jelentőségét.

Mária Terézia egyházpolitikájának irányát is bőven tárgyalja Fraknoi könyve, kapcsolatban az egyházi élet terén fölmerült mozgalmakkal, az új püspökségek alapításával stb. Ebben a keretben szól Kollár irodalmi törekvéseiről is, melyeket nem tisztán tudományos természetűeknek tart, hanem Horváth Mihály után abban a meggyőződésben van, hogy azok impulzusait a kormány köréből nyertek. Méltatja azok tudományos tartalmát is objective, részrehajlás nélkül, s az országgyűlés erőteljes fellépését a Kollár által követett irány ellen, mely nem is maradt hatástalan, mert az udvar ezentúl az egyházpolitikai újítások terén Magyarországon csak lassan, óvatosan haladt előre.

Nagy szorgalommal összeállított, becses munkát veszünk, mint e vázlatos ismertetésből is látszik, Fraknoi legújabb könyvében, mely döntő kritika zsinórjával szolgálhat jövőben mindazoknak, kik a magyar király kegyúri joga természetével kívánnak foglalkozni.

* * *

„*Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működéséről*“ adott ki figyelemreméltó irodalomtörténeti tanulmányt *Dézi Lajos*, az egyetemi könyvtár tisztviselője. Becses és hézagpótló monographia ez, mely nagy készütséggel s önálló kutatások alapján tárgyalja a XVI. század e magyaros és bő satyrai éllel rendelkező költője életét és munkásságát. Dézi Lajosban megvan az irodalomtörténetírók azon nem mindennapi tulajdonsága, hogy szeretettel tud elmélyedni tárgyába, beleéli magát kedvencz írója gondolkodásába, sorsába, kedélyvilágába, vele érez, lát és eszmélkedik s ebben a közösségben tanulmányainak alakja egészen kidomborodik, megelevenül és bizonyos úde frisseségre tesz szert tolla alatt.

A szegény, viszontagságos sorsú szombatos író, ki a feleségnek való nőkről, a leányaikon túladni siető anyákról olyan ironikus képeket rajzol, mintha a mi modern erkölceink közt nőtt volna fel, a „Világi sok zürzavar“ és „Castriota György historiájának“ szerzője, megérdemli, hogy emlékéért feltámaszszák s nyelvezete költői magyarságát ma is követendő például állítsák elénk. A ki így zeng az eladó leányaitat kínáló anyákról:

«Bizony a val gonosz voltát mutatják,
Azért a szép képet nagyon czifrázzák,
Hogy valamely iffiat vele csalják» . . .

az nem közönséges életfilosóphiával rendelkezett s Bogáthynál valóban az emberek gyarlóságainak humoros felfogásában nemcsak a száraz moralista, hanem a mélyen érző, gyöngéd és nemesszívű költő nyilatkozik meg, ki szerény tanítói javadalmazása mellett vesződvé is aranyos bonhomióval pengeti lantját, habár maga írja, hogy „igen koplalék, valék nagy haragban.“

Dézi Lajos gonddal és fáradságtalan kutatással szedett össze minden adatot, mely e majdnem elfeledett költőnk életére vonatkozik, azokat éles logikával csoportosítja s bírálja, nemcsak, de sőt kinyomozta s közli Bogáthynak egy eddig teljesen ismeretlen nagyobb verses műve töredékét is, melyet egy pergamen kötésű colligatuma fedéltőltelékében talált s ezzel valóban hálára kötelezte régi irodalmunk minden barátját. Az igen jól megírt kis művet azzal is érdekesebbé és vonzóbbá tudja tenni, hogy kiemeli Bogáthy nyelvi sajátosságait, melyeknek ódon zamatát ily régi jó elavult szók mutatják, mint „labonta“, „boszonta“, „eskenni“, „elrekont“, „korula“, „kellő fia“, „valván.“

A magyar nemzetre ugyan nem szólnék,
Gonosz nevet magyar *valván* nem adnék.

A tanulságos, négy ívre terjedő művecske, mely sokoldalú érdeklődésre tarthat számot, az Athenaeumnál jelent meg.

—n—r.

* * *

Dr. Simon József Sándor és az „Athenaeum“.

Dr. Simon József Sándor egy — mint maga nevezi — „felebbeszt“ küldött be hozzánk az „Athenaeum“ folyó évi harmadik számában közölt „Az egységes és realis természetfilosóphia alapvonalai. I. A lét filozóphiája“ című munkája *kritikai* ismertetése ellen, melyet a személyeskedő kifakadások elhagyásával a következőkben szószerint közlünk.

Meg vagyok szentül győződve róla — úgymond szerző — hogy:
a) azt, hogy e művem — a mint az ismertetés egymásután

betű szerint mondja — „részint a Schelling-féle természetphilosophia feltámasztásával“, a nélkül, hogy új rendszert alkotott volna, mert „hiszen Herbart individualistikus metaphisikája ugyanazokon a nyomokon *indul*“, „részben Kantnak térfogalmához csatlakozva“ . . . de úgy, hogy „szerzőnk tovább *akar* haladni, hogy a tér való mibenlétét vizsgálja s ezt *magával a léttel azonosítja*“, foglalt volna le „új philosophiai szemléletmódot“ a melyről „hogy új rendszert is alkotott volna, azt nem lehet mondani“ — már így egymással szembeállítva, bárki is az egymással össze nem férő gondolatok és állítások oly zavarának fogja állítani, a mely egy *új philosophiai* rendszert megbírálni és kijavítani, semmiképen sem lehet hivatva.

b) Én a Du-Bois-Reimond-féle „ignoramus et ignorabimus“ t távolról sem az ismétlés idézte *egyetlenegy* mondatommal czáfolom meg, hanem a mint az Ajánlat mondja: . . . „ez képezi dolgozatom czélját; ennek az *új* gondolkodásiránynak a kijelölése a feladatát s ennek a még *elképzelhető philosophiai rendszernek* a kifejtése a *valódi tartalmát*.“ A Du-Bois-Reymond mondatára tehát egy kötettel felelek.

c) Bizonyos vagyok benne, hogy nincs e világon emberi lény, a ki *közvetetlen egyedi érzéleteiben* az önfeszültséget, öntérbeliséget, önterjeszkedést ne *tevékeny és ellenálló érzékiségnek* tartaná, és így ne látná, mennyire tompult a stílusgyakorlat felfogása, a mikor így szól „pedig maga az *önfeszültség* is *abstractio*, mint a hogy a *térbeliség* is a *terjeszkedésnek* (tehát az *üres*, azaz a *terjeszkedő nélküli terjeszkedésnek*) *abstractiója*.“ Vajjon van-e az efféle gondolkodás számára a szóknak jelentése!? Különbön én igazat adok a gyakorlatnak a *térbeliség, önfeszültség* igenis *abstractio* — de a gyakorlat szerzőjének a fejében s nem az érzéki tényben magában.

d) Tisztán látom, hogy az ismertetés szerzője nem érti e saját szavait: „az önfeszültség képezi az alapgondolatot Simon bölcselkedésében, de annak tulajdonképeni *értelmét, jelenségét* nem fejti meg, *összetettségét* nem látja“. Mert ha értené, tudná, hogy ennek a ránk nézve egyedül adott létnyilvánulásnak, ennek az önfeszültségnek, mint az egyedüli *nem-tudatosnak* ép az ő további *összetételeiben*, egymással szemben mutatkozó relativitásában van és lehet csak megadva a tudatban az *értelme* és

jelensége. Ezt pedig munkám minden pontja fokozatosan érzékelteti, a mennyiben a való világ minden jelenségét a *legegyszerűbb atomfeszültségekből* rakja és teszi össze s mibenlétüket ép az ő *összetettségükben* szemlélteti.

e) Nem látszhatom könyvem végén mégsem elismerni, hogy az, a mit előadok, tulajdonképen nem annyira philosophiai rendszer, mint inkább objectiv tényrendszer, a mikor itt enmagam ekkép szólok: „de mégis *philosophiai rendszer* (t. i. dolgozatom) abban az értelemben, hogy magának az objectiv és concret természet tényeinek *speculatio* megállapította egységes, érzéki megvilágítása, tehát az *eltugadhatatlan és közvetlen való világnak* a gondolkodás mélyeiben rejlő *közvetett, reális* alaptényen épült *objectiv tényrendszere*“. S ez egy kicsikét más, mint a mit az ismertetés meghamisítva adott.

S végre f) e munkámnak mind alapgondolatát, mind módszerét és hangját, mind tartalmát *teljesen újnak* hiszem, tudom és vallom. És mikor erre az ismertetés „nagyfokú diletantismus“ nevet ruház, nemcsak a philosophia történetében, az eddigi rendszerek alapgondolataiban és módszereiben, nemcsak a mai természettudományok alapelméleteiben, hanem egyúttal kérdéses munkámban is teljes tudatlanságának adja kétségtelen jeleit. Ha *becsületességének* és *philosophiai* tájékozottságának kétségtelen bizonyítékait akarja adni, akkor bizonyítsa be: 1. hogy a mi munkám *alapgondolatát* illeti, volt valahol a világon *a lét, mint önnyilvánulás, önterjeszkedés, önfeszültség, mint tevékeny érzéki térbeliség* azonosítva és érzékeltetve, más szóval, hogy volt a világon philosophiai vagy természettudományi rendszer, a mely ne *térben* kereste volna *az anyagot, erőt, érzéki tárgyakat*, hanem ezzel szemben csak *egyedi test-, molecula- és atomtérbeliségeket* látott volna; 2. hogy a mi munkám *módszerére* vonatkozik, volt már valahol a világon philosophiai vagy természettudományi rendszer, a mely az *atomérzetnek, mint atomfeszültségnek*, tényéből a maga életelevení jelenségében, azaz *genetikusan* származtatta és érzékeltette meg a világot; 3. hogy, a mi munkám *tartalmát* képezi, volt valahol egy philosophiai vagy természettudományi rendszer, a mely mindazt, a mi munkám problémáit alkotja, ily *egységes érzéki szemléltetéssel* értelmezi és megoldja; 4. hogy munkám *atomélete, alaptörvényei* nem egészen mások, mint a mai természettudományokéi, s hogy a mai

chemia elemeinek atom- és molecula-viszonyai nem *mathematikailag igazolt* és *merőben más* alakot öltenek álláspontom új *megvilágításaiban*.

Losonczon.

Dr. Simon József Sándor.

E recriminációhoz a bíráló szerzője a következő észrevételeket fűzi:

Tökéletesen igaza van dr. Simon József Sándor úrnak, mikor az „egymással össze nem férő gondolatok és állítások zavarának“ bélyegzi az ismertetés azon passusait, melyeket felszólalása a) pontjában szóról szóra idéz. Csakhogy ez a zavar — minden józan olvasó kitalálja — dr. Simon József könyvében van, s csodálatos, hogy a szerző csak az ismertetés tükrében pillantja meg először, holott alkalmá lett volna szemtől-szembe is gyönyörködni abban a képmásban, a melyet az ismertetés csak halvány körvonalaiban adhatott vissza.

Ha tehát új felfogást jelent az a kapkodás a szerző *önmaga által* is „össze nem férőnek“ jelzett gondolatok és rendszerek után, melyek Kanttól Schellingén át Herbartig kanyarodnak, akkor ám legyen, elismerjük, hogy Simon József dr. „philosophiai rendszere“ újnak új ugyan, csakhogy nem rendszer.

Erősen megütődik a felszólaló, hogy mi az önfeszültséget nem ismerjük el annak a „tevékeny ellenálló érzékiségnek“, melynek ő. De ha nem abstractió az önfeszültség, ugyan mikép érzékítheti meg előttünk? Hiszen önfeszültség téren kívül nem képzelhető, ha pedig térben jelentkezik, akkor már terjeszkedés, mozgás; világos tehát, hogy szerző is „térben keresi az anyagot, erőt, érzéki tárgyakat“ — a mit ő annyira tagad.

Aláhúzza a szerző érzékeny felszólalásában azt a passust, hogy szerintünk ő a tér mibenlétét magával a léttel azonosítja. Úgy látszik tehát, ebben is incriminációval akar élni. No hát kérjük, tessék megolvasni, mikor pár sorral alább maga magyarázza munkája alapgondolatát, úgy *mint a létnek, mint önnylévánulásnak, önterjeszkedésnek, önfeszültségnek (!) azonosítását*. Mást jelent-e ez, mint a mit mi állítottunk, hogy dr. Simon Józsefnél a tér és lét fogalma azonos, tehát a tér a létnek nem csupán nyilvánulási formája?

Hogy dr. Simon József philosophiai észjárása mily természetű, semmi sem árulja el úgy, mint az az önbevallása, hogy

ő azért ült munkához, hogy „*ezt a még egyedül elképzelhető*“ philosophiai rendszert“ megírja, kifejtse. Milyen szerencsés a szerző, hogy Plato, Spinoza, Kant, Fichte, Hegel és a többi épen reá testálták ennek a még *egyedül hiányzó, egyedül lehető* rendszernek a kifejtését. A miből természetesen az is következik, hogy ha a világ nem akar philosophia nélkül hoppon maradni, hát csak siessen elfogadni dr. Simon József Sándor bölcselkedését, mert azután *már nem jön semmi több.*

No hát, mi nem vagyunk hajlandók erre a fenyegetésre beadni a derekunkat, sőt nem vagyunk hajlandók arra sem, a mire a szerző, *becsületességünkre* hivatkozva, felszólít, hogy perrendszerű bizonyítékát szolgáltatassuk munkája hiányainak. Mert ha a becsületből ily természetű controversiákra is köpenyt lehetne varrni, akkor viszont kénytelenek lennénk dr. Simon József Sándor becsületszávára azt is elhinni, hogy „A lét philosophiája“ a leg-tökéletesebb, legmélységesebb, legjobb munka a világon. Ebbe a dilemmába pedig nem megyünk bele.*

—n—r.

* * *

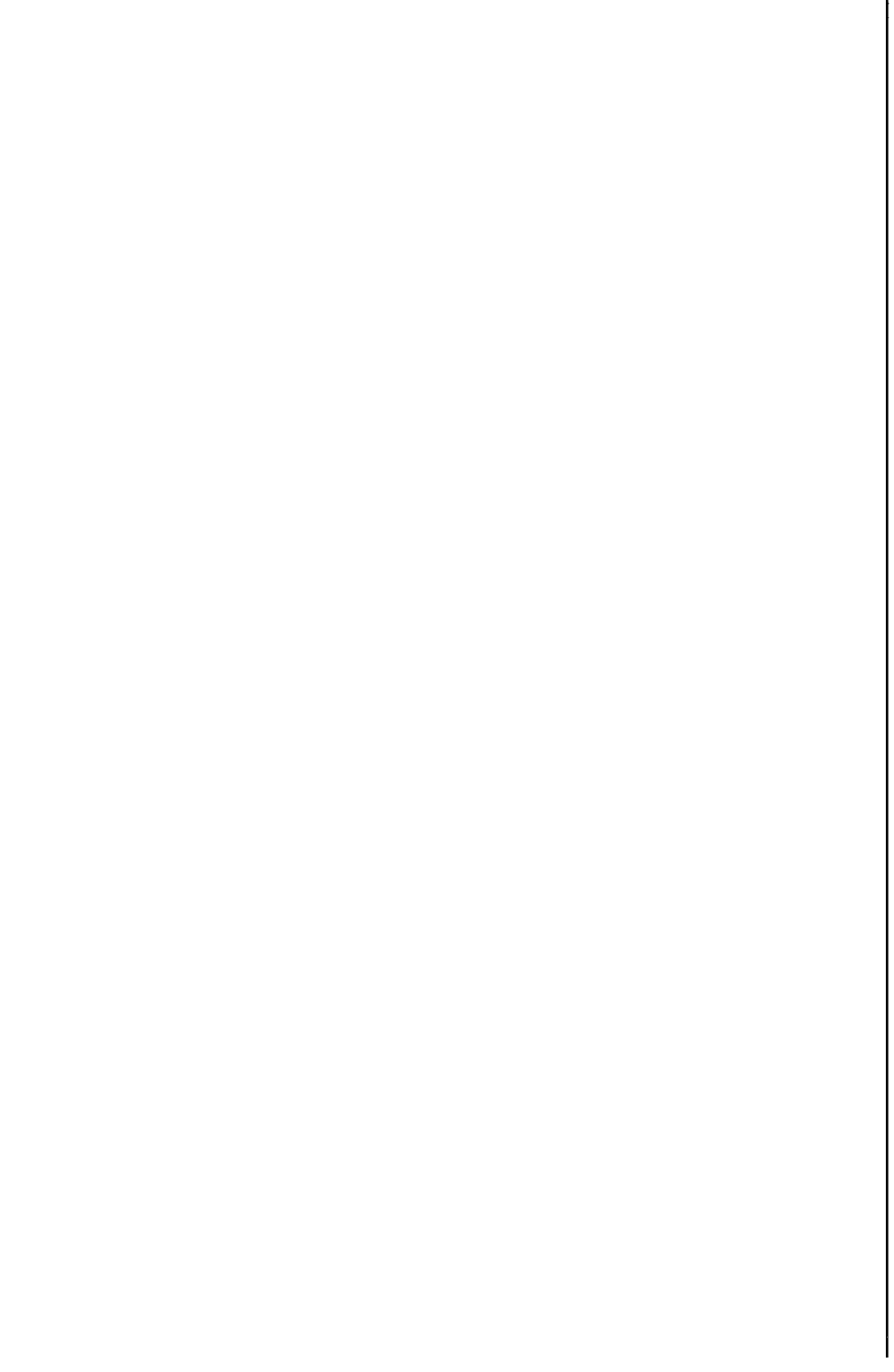
Földes Béla egyetemi tanár szerkesztésében nagyfontosságú vállalat indult meg: „*Társadalm- és gazdaságpolitikai könyvtár*“ cím alatt. „A társadalmi és gazdasági élet átalakulásával, az anyagi érdekek fontosságának gyors emelkedésével nálunk is napról-napra nő a gazdasági és társadalmi kérdések tanulmányozásának jelentősége. Szükségessé válik tehát, hogy a gazdasági és társadalmi reformok tartalma és iránya felől a tárgyilagos vizsgálódás eredményei a művelt körök közkincsévé tétessenek, különösen pedig, hogy a társadalmi mozgalom és annak céljai iránt felszínre vetett eszmék közül az igazat a hamistól, a túlzást a valótól megkülönböztessék. E tekintetben a közönség támogatására lenni, az eszmék küzdelmében az igazat keresni, előkészíteni, közölni, ez lesz a vállalat feladata.“ A jelen I. füzet két tanulmányt tartalmaz: „A munkáviszony egy modern gyárban“ *Földes Bélától*; és „A socialista szövethetetek Belgiumban“ dr. Somogyi Manótol. Az elsőben *Földes* azon érdekes kísérletre irányozza a figyelmet, mely Delft, németalföldi város egyik

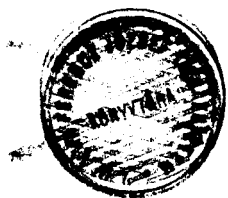
* Ezzel a polemiát befejezzük.

Szerk.

gyárában a munkáskérdés megoldására: a munkások anyagi, valási, erkölcsi és társadalmi szükségleteinek kielégítésére tétetett, Constatálja, hogy tekintve az elért eredményeket, kétségtelen, hogy e telepen sok történt a munkások érdekében; sok, a mi őket a mai társadalmi állapotokkal, a mai culturával kibékítheti, sok, a mi őket a magasabb társadalmi osztályok előnyeiben részesítheti és standardjokat oly mértékre emeli, hogy azon egy megelégedett egyéni, családi és társadalmi élet létrejöhet. — A második cikkben Somogyi Mauó a munkások szervezkedését Belgiumban — és azt a kérdést vizsgálja, hogy milyen taktikával élt ott a social-demokrata-párt. A füzet ára 30 kr. Kiadja a „Pallas“ irod. és nyomdai részvénytársaság. A vállalatot melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

*

A MAGYAR TUD. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. PAUER IMRE,

OSZTÁLYTITKÁR.

F 1922/23-140.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ SZÁM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

1895.